

UNIwersytet śląski w Katowicach
Wydział Filologiczny

Mieczysław Dziekoński

CHORWACKA DIASPORA W TRIEŚCIE

Promotor:

Doc. dr hab. Jana Raclavská

Katowice 2016

Spis Treści

Wstęp	9
Rozdział I	
Migracje Słowian	11
1.0. Uwagi wstępne.....	11
1.1. Migracje Słowian południowych na tereny romańskie.....	12
1.2. Migracje słowiańskie spowodowane naporem Turków.....	13
Rozdział II	
Chorwaci i ich europejskie diaspory	17
2.1. Chorwacja i Chorwaci we współczesnym świecie.....	17
2.2. Chorwaci i ich migracje.....	18
2.3. Chorwackie diaspory europejskie.....	22
2.3.0. Uwagi wstępne.....	22
2.3.1. Kierunek migracyjny południowo-zachodni.....	26
2.3.1.1. Chorwaci we Włoszech.....	26
2.3.1.1.1. Mniejszość językowa Molizańscy Chorwaci.....	27
2.3.1.2. Chorwaci we Francji.....	28
2.3.1.3. Chorwaci w Hiszpanii.....	29
2.3.1.4. Chorwaci w Portugalii.....	30
2.3.2. Kierunek migracyjny północno-zachodni.....	31
2.3.2.1. Chorwaci w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii.....	31
2.3.2.2. Chorwaci w Irlandii.....	32
2.3.2.3. Chorwaci w Belgii.....	32
2.3.2.4. Chorwaci w Holandii.....	34
2.3.2.5. Chorwaci w Luksemburgu.....	35
2.3.2.6. Chorwaci w Niemczech.....	36
2.3.2.7. Chorwaci w Szwajcarii.....	39
2.3.3. Kierunek migracyjny skandynawski.....	41
2.3.3.1. Chorwaci w Danii.....	41

2.3.3.2. Chorwaci w Norwegii.....	41
2.3.3.3. Chorwaci w Szwecji.....	42
2.3.4. Kierunek migracyjny Europa Środkowa.....	43
2.3.4.1. Chorwaci w Słowenii.....	43
2.3.4.2. Chorwaci w Austrii.....	44
2.3.4.2.1. Burgenlandcy/Gradišćanin Chorwaci.....	44
2.3.4.2.2. Pozostała diaspora chorwacka w Austrii.....	46
2.3.4.3. Chorwaci na Węgrzech.....	47
2.3.4.4. Chorwaci w Czechach.....	49
2.3.4.5. Chorwaci w Słowacji.....	50
2.3.4.6. Chorwaci w Polsce.....	51
2.3.5. Kierunek migracyjny wschodni.....	52
2.3.6. Kierunek migracyjny Półwysep Bałkański.....	53
2.3.6.1. Chorwaci w Rumunii.....	53
2.3.6.2. Chorwaci w Serbii.....	54
2.3.6.3. Chorwaci w Czarnogórze.....	55
2.3.6.4. Chorwaci w Macedonii.....	56
2.3.6.5. Chorwaci w Bułgarii.....	56
Rozdział III	
Triest - wielokulturowa przestrzeń śródziemnomorska.....	59
3.1. Położenie geograficzne miasta.....	59
3.2. Warunki klimatyczne.....	60
3.3. Warunki geologiczne.....	61
3.4. Historia miasta i regionu.....	62
3.4.1. Początki Triestu.....	62
3.4.2. Triest rzymski.....	62
3.4.3. Słowianie w Trieście.....	65
3.4.4. Triest we wczesnym średniowieczu.....	65
3.4.5. Relacje Triestu z Republiką Wenecką.....	66
3.4.6. Wolne miasto Triest.....	67
3.4.7. Triest pod panowaniem Habsburgów.....	67
3.4.8. Triest za czasów rządów francuskich.....	77
3.4.9. Wolne cesarskie miasto Triest.....	78

3.4.10. Triest w czasie I wojny światowej.....	78
3.4.11. Triest w okresie międzywojennym.....	79
3.4.12. Triest w okresie II wojny światowej.....	81
3.4.13. Wyzwolenie Triestu.....	81
3.4.14. Wolne Terytorium Triestu.....	83
3.4.15. Triest we współczesnej rzeczywistości.....	84
3.4.15.1. Rozwój miasta.....	84
3.4.15.1.1. Port w Trieście.....	84
3.4.15.1.2. Komunikacja lądowa.....	85
3.4.15.1.3. Komunikacja lotnicza.....	86
3.4.15.1.4. Gospodarka miasta.....	86
3.4.15.1.5. Triest – miasto nauki.....	87

Rozdział IV

Słowianie w Trieście.....	91
4.0. Uwagi wstępne.....	91
4.1. Sytuacja Słowian do I wojny światowej.....	93
4.1.1. Słowiańskie towarzystwa społeczne i organizacje kulturalne.....	93
4.1.2. Słowiańskie czasopiśmiennictwo i drukarnie.....	94
4.1.3. Czasopiśmiennictwo chorwackie.....	95
4.1.4. Słowiańskie organizacje polityczne.....	97
4.1.5. Słowiańskie partie polityczne.....	99
4.1.6. Narodowe organizacje o charakterze politycznym.....	100
4.1.7. Młodzieżowy ruch społeczny.....	102
4.1.8. Aktywność gospodarcza Słowian.....	102
4.1.9. Bankowe instytucje gospodarcze.....	102
4.1.10. Instytucje i agencje ubezpieczeniowe	103
4.1.11. Turystyka i hotelarstwo.....	104
4.1.12. Przedsiębiorstwa i konsorcja morskie.....	105
4.1.13. Chorwackie podmioty gospodarcze.....	105
4.1.14. Spółdzielnie robotnicze.....	106
4.1.15. Kościół Katolicki.....	106
4.2. Zmiany po I wojnie światowej.....	107
4.2.1. Powojenna sytuacja społeczno-polityczna.....	107

4.2.2. Organizacje polityczne.....	108
4.2.3. Organizacje społeczne.....	108
4.2.4. Organizacje młodzieżowe.....	109
4.2.5. Organizacje gospodarcze.....	109
4.2.6. Organizacje zawodowe.....	111
4.2.7. Czasopiśmiennictwo słowiańskie.....	112
4.3. Czasy faszyzmu przed II wojną światową.....	113
4.3.1. Antyfaszystowskie organizacje podziemne.....	114
4.3.2. Szkolnictwo.....	115
4.4. Okres II wojny światowej.....	115
4.5. Okres po II wojnie światowej.....	116

Rozdział V

Mniejszości etniczne i diaspory we współczesnym Trieście.....	121
5.0. Uwagi wstępne.....	121
5.1. Triesteńskie diaspory historyczne.....	124
5.1.1 Słoweńska mniejszość językowa i etniczna.....	124
5.1.1.1. Edukacja.....	125
5.1.1.2. Media.....	126
5.1.1.3. Słoweńskie stowarzyszenia i fundacje.....	126
5.1.1.4. Kościół.....	128
5.1.1.5. Teatr słoweński	129
5.1.1.6. Konsulat słoweński w Trieście.....	129
5.1.2. Triesteńska Wspólnota Żydowska.....	129
5.1.3. Grecka Społeczność Prawosławna	130
5.1.4. Serbska Wspólnota Prawosławna	130
5.1.5. Wspólnota Szwajcarska.....	132
5.2. Diaspory powstałe w ostatnim stuleciu.....	132
5.2.0. Uwagi wstępne.....	132
5.2.1. Diaspora Chińska	132
5.2.2. Nowe diaspory powstałe po upadku sąsiedniej SFRJ.....	133
5.2.3. Migracje narodów w ramach Unii Europejskiej.....	133

Rozdział VI

Diaspora chorwacka we współczesnym Trieście	135
6.0. Uwagi wstępne.....	135
6.1. Organizacje diaspory chorwackiej w drugiej połowie XX wieku	137
6.1.1. Stowarzyszenie <i>Comitato pro Croatia</i>	137
6.1.2. Stowarzyszenie <i>Matrix Croatica</i>	139
6.1.3. <i>Hrvatska zajednica u Trstu</i>	140
6.2. Edukacja w języku chorwackim.....	141
6.3. Wydarzenia kulturalne.....	142
6.4. Organizacje polityczne.....	144
6.5. Organizacje sportowe.....	144
6.6. Wydawnictwa.....	144
6.7. Media (prasa, RTV, Internet).....	144
6.8. Kościół Rzymsko-Katolicki	144
6.9. Język diaspory jako czynnik tożsamości narodowej Chorwatów triesteńskich.....	145
6.9.0. Uwagi wstępne.....	145
6.9.1. Język triesteńskiej diaspory chorwackiej.....	146
6.9.2. Zróżnicowanie języka mówionego Chorwatów.....	149
6.9.2.1. Język pierwszego pokolenia migrantów.....	150
6.9.2.2. Język drugiego pokolenia migrantów.....	152
6.9.2.3. Język trzeciego pokolenia migrantów	153
6.10. Instytucje dyplomatyczne.....	155
 Bibliografia	 157
 Streszczenia	 173

Wstęp

Tematyka migracji ludności stanowi we współczesnym świecie aktualny problem społeczny, polityczny, a przede wszystkim ekonomiczny. Zgodnie z encyklopedycznymi definicjami za migrację uważa się wędrówkę ludności mającą na celu zmianę miejsca pobytu. Historycznie przemieszczanie się ludności jest całkowicie naturalnym zjawiskiem, występującym we wszystkich czasach włącznie do dzisiejszych. Nasilenie się migracji może nastąpić m. in. z przyczyn złej sytuacji gospodarczej w miejscu zamieszkania (migracje ekonomiczne) lub sytuacji politycznej nieodpowiadającej migrującym (migracje polityczne). Duża mobilność ludności zasadniczo przyczynia się do zmniejszenia różnic społecznych i ekonomicznych pomiędzy regionami. Jest też niewątpliwie korzystna z ekonomicznego punktu widzenia i przyczynia się do zmniejszenia bezrobocia o wyraźnej strukturze regionalnej. Stephen Castles i Mark Miller analizując tendencje, które będą kształtować wzory migracji w najbliższym czasie wyróżnił ich cztery elementy:

- nasilenie – migracje będą liczniejsze niż kiedykolwiek przedtem;
- zróżnicowanie – brak możliwości określenia konkretnych fal migracji (np. emigracja zarobkowa), imigranci będą należeć do bardzo różnych grup społecznych i etnicznych;
- globalizacja – migracje stopniowo obejmą cały świat, wiele krajów będzie źródłem i celem migrantów;
- feminizacja – większość migrantów będą stanowiły kobiety.¹

Już dziś obserwuje się wymienione powyżej zjawiska, z którymi np. Europa z trudnościami sobie radzi. Migracje z biednego ekonomicznie i objętego wojną południa i wschodu na bogatszy i perspektywiczny północny-zachód burzy zastany porządek polityczny i tworzy rozmaite zagrożenia.

Niniejsza monografia, na przykładzie części diaspory chorwackiej we Włoszech, zamieszkującej Triest i okolice, pragnie przedstawić czytelnikowi losy Chorwatów triesteńskich w perspektywie historycznej, politycznej, kulturowej i językowej. Wpisuje się ona w cykl

¹ Por.: S. Castles, M., M. Miller:: *The Age of Migration*. London-New York, 2008.

monografii poświęconych współczesnym językom południowosłowiańskim,² a zwłaszcza Chorwatom i ich diasporom,³ opracowywanym pod kierunkiem prof. dr hab. Emila Tokarza.⁴

Monografia o chorwackiej diasporze w Trieście jest trudnym i zarazem wdzięcznym tematem, którego podjąłem się w przekonaniu, iż jest ona niezbędna dla pokazania ścisłych kontaktów cywilizacji słowiańskiej z cywilizacjami romańskiej i germańskiej. Temat jest obszerny i moje opracowanie w żadnej mierze nie zamyka badań w tym zakresie, a raczej otwiera dyskusję nad wieloma jego szczegółowymi zagadnieniami. W czasie moich kilkuletnich badań w ośrodkach naukowych w Polsce, Chorwacji, Słowenii, Czechach i we Włoszech, wiele osób starało się mi pomóc, wszyscy byli bardzo otwarci, zaangażowani i życzliwi. Chciałbym w tym miejscu wszystkim bardzo serdecznie podziękować, a przede wszystkim:

- przedstawicielom *Wspólnoty Chorwackiej w Trieście* panom: przewodniczącemu J. C. Damirowi Murkoviciowi, panu sekretarzowi Markowi Šare;
- duszpasterzowi Chorwatów *Kościła Rzymsko-Katolickiego* ks. Ivici Šušnjavi;
- konsul generalnej *Generalnego Konsulatu Republiki Chorwackiej* w Trieście pani Nevence Grdinić;
- członkom diaspor w Trieście, pani dr. Vešnie Piasevoli;

Kierownikowi Katedry Sławistyki Uniwersytetu w Trieście panu prof. dr. Miranowi Košucie;

- wybitnemu znawcy historii triesteńskiej rzeczywistości dr. Milanowi Pahorovi;
- członkom zwyczajnym *Chorwackiej Akademii Nauki im Sztuki*, panom: prof. dr. Marko Samardžiji i prof. dr. Mijo Lončariciowi;
- pracownikom *Državnega ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske* panu Milanovi Bošnjakowi i pani Dubravce Severinski;
- pracownicy *Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar (Leksikon hrvatskog iseleništva i manjina)* pani dr. Ljiljanie Dobrovšak;
- Słoweńcom: prof. dr. Zoltanowi Janowi, prof. dr. Marko Jesenškovi, dr. Karmen Kendi-Jež oraz Borisowi Jukiciowi;

Na końcu chciałbym podziękować mojej najbliższej rodzinie: żonie Cornelii i córce Marysi, za umożliwienie mi zrealizowania przygody naukowej.

² Por. np.: A. Pianka: *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*. Wyd. Radamsa. Kraków 2000; L. Miodońska: *Współczesny standard języka serbskiego*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2006; P. Brom: *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2007. L. Miodońska: *Język Serbów i Chorwatów w latach 1929-1945 z problematyki ortoeicznej*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2007.

³ Por. np.: A. Ślęzak: *Burgenlandzcy Chorwaci i ich tradycje językowe*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2006; K. Feruga: *Język diaspor Molizańskich Chorwatów*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2009.

⁴ Por.: *W podróży za słowem. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70-lecia urodzin Profesora Emila Tokarza*. Red. M. Warchał. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2014.

Rozdział I

Migracje Słowian

1.0. Uwagi wstępne

Współcześni Słowianie w swoich zachowaniach migracyjnych nie są odosobnieni od innych narodów europejskich w poszukiwaniu lepszych i wygodniejszych możliwości egzystencji w świecie. Zmieniły się tylko, porównując z przeszłością, perspektywa technik przemieszczania i zagospodarowywania obszarów przede wszystkim gospodarczych, ale także i lokalizacyjnych w dowolnym miejscu naszego globu.

Słowianie początkowo należeli do bałtosłowiańskiej wspólnoty językowej, która rozpadła się między II a I tysiącleciem p.n.e. Byli potomkami rolniczo-pasterskich plemion, którzy na przełomie III i II tysiąclecia p.n.e. osiedlili się na północy stepów nad Morzem Czarnym, Podkarpaciu, w środkowej, północnej i wschodniej Europie. W wiekach późniejszych stworzyli kilka genetycznie ze sobą związanych kultur archeologicznych, wśród których ważne znaczenie miała kultura: trzciniecka, rozprzestrzeniona w 2 połowie II tysiąclecia p.n.e. między Wisłą a środkowym Dnieprem, łużycka (XIII – IV w. p.n.e.) i pomorska (VI – II w. p.n.e.)⁵

W pierwszej połowie I tysiąclecia Słowianie stanowili jeszcze wspólnotę językową i kulturową. W wyniku migracji oraz ekspansji ludów celtyckich i germańskich, zwłaszcza w dorzeczu Dniepru i Wisły, zostali rozbici na grupę zachodnią, czyli Wenedów, reprezentujących kulturę przeworską i zasiedlających ziemie między Odrą, Łabą i Soławą po Półwysep Jutlandzki oraz wschodnią, czyli Antów, zamieszkających całe dorzecze Dniepru i górnej Wołgi, których wytworem była kultura zarubiniecka.

⁵ Na temat etnogenezy Słowian istnieje bogata literatura, a liczne dyskusje do tej pory nie rozwiązały tego problemu jednoznacznie, por. np.: Z. Pol: *Słowianie*. National Geographic nr 10. 2009, s. 58-75; Z. Skrok: *Słowiańska moc czyli o niezwykłym wkroczeniu naszych przodków na europejską arenę*. W: *Encyklopedia Powszechna PWN*. Wyd. Iskry. Warszawa 2006.

W czasie wzmożonej migracji Słowian na Półwysep Bałkański w V-VI w. powstała grupa Słowian południowych, którzy rozprzestrzenili się na Bałkanach i Peloponezie.

Historyczne wzmianki o Słowianach pojawiają się stosunkowo późno, bo na początku n.e., a całkowicie pewne informacje odnotowujemy dopiero z połowy VI w. n. e. W tym czasie Słowianie znani już byli cywilizacji rzymsko-greckiej poprzez sąsiedztwo (migracja ich części na tereny środkowej i południowo-wschodniej Europy) i współpracę (udział słowiańskich najemników w różnego typu wyprawach zbrojnych, np. Belizariusza czy Narsesa, oraz wspomaganie gospodarki poprzez najemnictwo lub pewnego rodzaju niewolnictwo).

1.1. Migracje Słowian Południowych na tereny romańskie

Dla części Słowian zetknięcie się z cywilizacją rzymsko-grecką było niezwykle wyzowaniem. Niewątpliwie stanowili oni potencjalne i nieznane zagrożenie dla tej części świata, jednocześnie zgodnie z polityką Imperium Rzymskiego mogli być użyci jako jego wzmocnienie. Tworzenie skutecznych zapór na pograniczach broniących bezpieczeństwa państwa, takich jak. np. stref militarnych rzymskich legionów na linii Dunaju, nie dawały zadowalających wyników. Słowianie w swych migracjach na zachód i wschód, a szczególnie na południe, (kierunek północny poza obręb Bałtyku był dla nich mało atrakcyjny, być może ze względu na surowy klimat względnie trudną komunikację) praktycznie nie zostali powstrzymani. Już od VI. wieku n.e. zdołali stopniowo opanowywać znaczną część Półwyspu Bałkańskiego tworząc z czasem sukcesywnie na tych terenach załączki nowych organizacji społeczno-politycznych. Migracje skierowane głównie w kierunku granic upadającego Cesarstwa Rzymskiego stanowiły perspektywę innej jakości ich życia, a dotychczasowi mieszkańcy tych terenów, jako lud osiadły, przeważnie rolniczy i stosunkowo dobrze już zorganizowany, nie widzieli realnego zagrożenia w stosunkowo niewielkiej liczbie przybyszów, która łatwo się asymilowała. Nowe uwarunkowania stworzyły dogodną sytuację do powstania z biegiem czasu nowych możliwości, nowego etnosu, z wyraźną przewagą słowiańską. Przybysze stawali się pewnego rodzaju przewodnikami, jakby warstwą wyższą, która zaczęła tworzyć nową strukturę. Najpierw za sprawą niesłowiańskich przybyszów, dobrze znających sąsiednie cywilizacje (Państwo Samona)⁶, z czasem poprzez rodzimych władców (Państwo

⁶ Najstarsze, zanotowane przez źródła pisane, znane państwo zachodniosłowiańskie. Istniało w latach 623–660 (zdaniem innych badaczy w latach 623–658 lub 626–661), obejmując tereny przyszłych Czech, Moraw, Dolnej Austrii, Styrii, Karyntii i Karnioli, a także część zachodnich Węgier, zachodniej i środkowej Słowacji oraz części Polski i Łużyc. Samon (Samo) – zm. 658) – kupiec frankijski (noszący najprawdopodobniej imię pochodzenia celtyckiego), pochodzący prawdopodobnie z Sens, został jego władcą. (por. np.: G. Labuda: *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*. Wodzisław Śląski 2009.)

Wielkomorawskie⁷ czy Państwo Karyńskie⁸) zaczęły powstawać nowe, konkurencyjne państwa o dobrze przemyślanej strukturze politycznej i wyznaniowej.

Półwysep Apeniński, jako terytorialna część Imperium, początkowo został skutecznie obroniony przed wczesnośredniowiecznymi migracjami żywiołu słowiańskiego. Jednak nie powstrzymywało to mniejszych grup do migracji w kierunku zachodnim, spowodowaną zapotrzebowaniem na siłę roboczą lub wojskową. Migracje Słowian miały tu także charakter jawnego lub skrytego niewolnictwa, były wynikiem rekrutacji lub sprzedaży ludzi, nawet przez członków własnych rodzin. Taka sytuacja spowodowana była biedą, głodem oraz zagrożeniem militarnym sąsiadów. Od VI w. n. e. Bałkan stał się jednym z największych rynkiem ludzi w Europie. Weneccy i apulscy kupcy najbardziej się bogacili na handlu ludźmi. Kres temu procederowi w XIV w. położył Kościół, zabraniając posiadania służby wyznania chrześcijańskiego.⁹

1.2. Migracje słowiańskie spowodowane naporem Turków

Za początek podboju Europy Południowo-Wschodniej przez państwo osmańskie uważa się rok 1354, kiedy to wojsko sułtana tureckiego przeprawiło się przez Dardanele i umocniło na półwyspie Gallipoli. Fakt ten został zbagatelizowany przez władców europejskich, co

⁷ Inaczej *Wielkie Morawy* lub *Rzesza Wielkomorawska*, łac. *Magna Moravia* – średniowieczne państwo słowiańskie powstałe na początku IX wieku na terenach dzisiejszych Moraw (stanowiących wcześniej centrum Państwa Samona), kilka lub kilkanaście lat po ostatecznym zniszczeniu Kaganatu Awarskiego przez armię Karola Wielkiego w 805 roku. Rządzone było przez lokalną dynastię, której historycznie znanym przedstawicielem był Mojmir I. Chrzest przyjęto w 822 od państwa wschodniofrankijskiego. Od 863 roku, za panowania księcia Rościława, działalność misyjną, a właściwie edukacyjną, w państwie wielkomorawskim prowadzili Cyryl i Metody, wraz z którymi pojawił się stworzony przez nich obrządek słowiański oraz język staro-cerkiewno-słowiański. Do tej pory Słowianie nie posiadali rodzimego alfabetu. (por. np.: K. Polek: *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*. Kraków 1994; L. Moszyński: *Wstęp do filologii słowiańskiej*. PWN. Warszawa 1984.

⁸ Inaczej Państwo Karantańskie istniało w VII w. lub wcześniej. Jego władca Waluk miał udzielić wsparcia zbrojnego Samonowi przeciw Frankom. Pierwsza niebudząca wątpliwości wzmianka o tym państwie związana jest z księciem Borutą, który około 745 roku, w obliczu najazdu awarskiego, zwrócił się o pomoc do Bawarów, którzy udzielili wsparcia i następnie podporządkowali kraj królowi Franków. Następca Kakacjusz, uzyskując zgodę Franków na objęcie tronu przyjął chrzest w obrządku łacińskim. Po śmierci Chotimira w 769 r. doszło do powstania zwolenników pogaństwa, które zostało stłumione przez Bawarów, a na tronie osadzony został wówczas Waltunk. W 819 roku Karantania przyłączyła się do powstania Ljudevita Posawskiego, a po jego upadku w 822 państwo zostało zlikwidowane i włączone bezpośrednio do państwa Franków. (por. np.: J. Strzelczyk: *Od Prasłowian do Polaków*, Krajowa Agencja Wydawnicza, Kraków 1987; *Wielka Historia Świata*. Red. M. Salamon. Tom 4. *Kształtowanie średniowiecza*, Oficyna Wydawnicza FOGRA, 2005. s. 114.)

⁹ Por. np.: F. Gestrin: *Slovanske migracije v Italijo*. Slovenska Matica. Ljubljana 1998, s. 26-34.

w konsekwencji w niedługim czasie doprowadziło Słowian południowych do konfrontacji zbrojnych, trwających kilka wieków. Z czasem niemalże wszystkie narody południowosłowiańskie stanęły wobec tego samego problemu - agresji Turków osmańskich. Po zdobyciu Konstantynopola¹⁰ i upadku Cesarstwa Bizantyńskiego¹¹ otwarły się nowe możliwości podboju Europy przez Turków, co trwało kilka wieków i kosztowało wielu ofiar wszystkich narodów zamieszkujących Półwysep Bałkański oraz Europy środkowej.¹² Pomimo nasilających się utarczek zbrojnych z feudałami bizantyńskimi, węgierskimi, weneckimi i genueńskimi (przy aprobacie kurii rzymskiej) narody południowosłowiańskie stawiały mężny opór agresji tureckiej.

Bułgarzy pierwsi stali się ofiarą agresji tureckiej. Wprawdzie wojska bułgarskie broniły się zaciekle, ale przy równoległym ataku na obszary naddunajskie wojsk króla węgierskiego Ludwiga Andegaweńskiego, a od strony Morza Czarnego krzyżowców Amadeusza VI Sabaudzkiego, władca bułgarski Szyszman III musiał w 1366 r. zawrzeć układ z Turkami i uznać się za ich wasala, a terytorium bułgarskie stało się częścią państwa osmańskiego.

¹⁰ Konstantynopol – nazwa stolicy Bizancjum nadana miastu przez Konstantyna Wielkiego, który wybrał je na swoją siedzibę; w latach 330–395 stolica cesarstwa rzymskiego; w latach 395–1453 stolica Cesarstwa Bizantyńskiego i Cesarstwa Łacińskiego (1204–1261); stolica państwa osmańskiego w latach 1453–1922. Nazwa *Konstantynopol* oznacza *Miasto Konstantyna*, stąd literackie ή Κωνσταντίνου Πόλις, Κωνσταντινούπολις także po prostu Πόλις, na wzór *Urbs*, *Miasto* (Rzym). W średniowieczu używano także nazwy ή Βασιλὶς Πόλις (*Miasto Cesarskie*), stąd np. słowo *Cargrad*, pol. *Carogród*. W tekstach skandynawskich stosowano nazwę *Miklagard*. W sensie archaizującym była również w użyciu, w tym okresie, nazwa starożytna Bizancjum (greckie Βυζάντιον, łacińskie *Byzantium*).

¹¹ Cesarstwo Bizantyńskie / Cesarstwo Bizantyjskie (Cesarstwo wschodniorzymskie) – termin historiograficzny używany od XIX wieku na określenie greckojęzycznego, średniowiecznego cesarstwa rzymskiego ze stolicą w Konstantynopolu. Formalnie było to nadal Cesarstwo Rzymskie (łac. Imperium Romanum, gr. Βασιλείον Ῥωμαίων), a jego cesarze kontynuowali nieprzerwaną sukcesję cesarzy rzymskich. Świat islamu znał Bizancjum pod nazwą *Rûm* (ar. روم, "ziemia Rzymian"). Wielu historyków uważa za pierwszego "cesarza bizantyńskiego" Konstantyna I (panował w latach 306 – 337), który w 324 przeniósł stolicę cesarstwa z Nikomedii do Bizancjum, zwanego odtąd Konstantynopolem lub Nova Roma (Miasto Rzym przestało być stolicą już za rządów Dioklecjana (284-305). Koniec cesarstwa utożsamiany jest z upadkiem Konstantynopola i początkiem Imperium Osmańskiego w 1453.

¹² Jesienią 1452 r. Turcja osmańska rozpoczęła bezpośrednie przygotowania do zdobycia Konstantynopola i zajęła ostatnie miasta, które jeszcze znajdowały się pod władzą cesarza bizantyjskiego Konstantego XI. 2 kwietnia 1453 r. sułtan Mehmed II rozpoczął na czele wielkich sił lądowych i morskich (około 80 tys. ludzi) oblężenie stolicy bizantyjskiej. Pomimo desperackiej obrony znacznie mniejszych sił chrześcijan (ok. 7 tys. ludzi, w tym 2 tys. zachodnich najemników), po dwumiesięcznym oblężeniu 29 maja 1453 Konstantynopol upadł. Ostatni cesarz bizantyński, Konstantyn XI Dragazes zginął w walkach obrończych. (por.: S. Runciman: *The fall of Constantinop., 1453*. Cambridge University Press. Cambridge 1990, s. 84 – 86, pol. tłum.: *Upadek Konstantynopola 1453*. PIW. Warszawa 1994).

Taki stan istniał praktycznie do 3 marca 1878. Po klęsce Turcji w wojnie z Rosją w wyniku traktatu pokojowego w San Stefano, została utworzona tzw. Wielka Bułgaria, będąca wciąż wasalem Turcji, bez prawa stacjonowania w niej wojsk tureckich, która obejmowała oprócz dawnej Bułgarii, Trację i Macedonię bez Salonik. Bułgaria formalnie niepodległość uzyskała w 1878 (w pełni w 1908 po oficjalnym przyłączeniu Rumelii Wschodniej. W 1879 r. jej władcą został książę Ferdynand I Koburg – brat króla Portugalii Ferdynanda II, koronowany w 1908 roku na króla niezawisłego królestwa Bułgarii, a następnie ogłoszony carem.¹³

Agresja turecka nie oszczędziła Serbów, którzy początkowo z powodzeniem zaciekle bronili swoich terytoriów. W 1371 r. oddziały serbsko-macedońskie podeszły prawie pod Adrianopol, który od 1365 r. był stolicą państwa osmańskiego. Jednak nieudolność dowództwa 26 września 1371 r. nad rzeką Maricą doprowadziła potężną armię do całkowitej klęski. W wyniku tego Turcy zajęli i spustoszyli Macedonię, a niektórzy książęta serbsko-macedońscy musieli się uznać za wasali sułtana.¹⁴

Ostatecznie stworzone przez Stefana Duszana Serbskie Imperium, mające największy w swej historii zasięg terytorialny, upadło pod naporem Turków osmańskich w wyniku klęski na Kosowym Polu. 15 czerwca 1389 rozegrała się tzw. kosowska bitwa, u boku Serbów, Bośniaków i Chorwatów walczyło wielu Bułgarów, a także Albańczycy oraz niewielki oddział Wołochów. Wprawdzie w czasie bitwy zginął sułtan Murad I z ręki Miłosza Obilicia, lecz zwycięstwo odnieśli Turcy, którym w konsekwencji nie udało się całkowicie podbić krajów południowosłowiańskich. Zachowała się niezdojta Bośnia; nawet Serbia, choć uznała wasalną zależność od Turków, nie została w pełni ujarzmiona.

Jeszcze w połowie XV w., kiedy Turcja znajdowała się u szczytu potęgi, Serbowie wciąż zaciekle bronili kraju pomimo zdrady części feudałów. Dopiero, w latach 1454-1459, zwycięzca Bizancjum Mehmed II osobiście wyprawił się przeciw Serbii; bezkompromisowo pacyfikując i masowo uprowadzając mieszkańców do niewoli, złamał opór Serbów, a kraj przyłączył do państwa osmańskiego. Natomiast Zety (późniejsza Czarnogóra) nie udało mu się podbić. Jego północna część (Despotat Serbski) przetrwała do roku 1459 (upadek Smedereva).

Kilka lat później porażkę poniosła również Bośnia, a następnie Hercegowina. Pierwsze najazdy tureckie na Bośnię rozpoczęły się w latach dziewięćdziesiątych XIV w., a w 1406 r. zdobyty został okręg Sarajewo, lecz przed ostatecznym podbiciem Bośni Turcy musieli

¹³ Por. np.: T. Wasilewski: *Historia Bułgarii*. Ossolineum. Wrocław 1988.

¹⁴ Por. np.: I. Stawowy-Kawka: *Historia Macedonii*. Ossolineum. Wrocław 2000.

przedsięwziąć jeszcze kilka wypraw i opanowali ją dopiero w 1463 r., Hercegowinę – w 1482 r. Okręg Jajce utrzymał swą niezawisłość do 1528 r.

W latach 1459-1804 Serbia pozostawała pod kontrolą Turków, mimo trzech inwazji austriackich i licznych rewolt. Wielu Serbów przyjęło islam. Nazwano ich *muzułmanami* (*muslimani*).

Dopiero dwa powstania serbskie (Pierwsze Powstanie Serbskie latach 1804-1813, dowodzone przez Đorđe Petrovicia (znanego jako Karađorđe lub Czarny Jerzy), oraz Drugie Powstanie Serbskie pod wodzą Miłosza Obrenowicia w 1815) zaowocowały częściowo niezależnym od Turcji Księstwem Serbii oraz, w późniejszych latach, uformowaniem Serbii w dzisiejszych granicach.

W 1876 roku Bośnia, Czarnogóra i Serbia wypowiedziały wojnę imperium osmańskiemu oraz ogłosiły zjednoczenie. Jednak traktat berliński z roku 1878, przyjęty przez mocarstwa na kongresie berlińskim, zagwarantował niepodległość tylko Serbii i Czarnogórze, pozostawiając Bośnię, Hercegowinę i Raszkę Austro-Węgrom, co zablokowało zjednoczenie aż do wojen bałkańskich (1912-1913) i I wojny światowej (1914-1918). W 1882 Księstwo Serbii zostało przekształcone w Królestwo Serbii.¹⁵

Historia Chorwatów skomplikowała się po 1102 w wyniku unii personalnej z Węgrami.¹⁶ Chorwaci mimo tego byli niezwykle aktywni w dążeniu do niepodległości. Są przykładem narodu, który potrafił się zjednoczyć w utrzymaniu własnej tożsamości, w tym pomagały im różne czynniki, takie jak kultura, język i wyznanie. Nie potrafili ochronić się przed migracjami w różne części Świata, były to migracje różnego typu: polityczne, gospodarcze i ekonomiczne. Dzisiaj połowa z nich zamieszkuje swoją ojczyznę, pozostali inne kraje europejskie i pozaeuropejskie.

¹⁵ Por. np.: V. Ćorović: *Istorija srpskog naroda*. Beograd 1989.

¹⁶ W 1102 roku, po kryzysie sukcesyjnym rodzimej dynastii Trpimirowiczów Chorwacja de facto straciła swoją niepodległość w następstwie unii personalnej z Królestwem Węgier. Następnie po bitwie pod Mohaczem w 1526 Chorwaci dostali się pod panowanie Habsburgów. Po I wojnie światowej i rozpadzie Austro-Węgier w 1918 roku weszli w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, od 1929 Królestwa Jugosławii. Od 1945 po zakończeniu II wojny światowej Chorwacja, jako jedna z sześciu republik, została włączona do Jugosławii (SFRJ), por. np.: T. Maćan: *Povijest hrvatskoga naroda*. Matica Hrvatska. Zagreb 1992.

Rozdział II

Chorwaci i ich europejskie diaspory

2.1. Chorwacja i Chorwaci we współczesnym świecie

Chorwaci w latach 90-tych XX wieku, po kilkunastowiecznych skomplikowanych zawirowaniach historycznych, powrócili do dawnej tradycji państwowej¹⁷ i pełnej niezawisłości. W swej historii nie mieli bowiem szczęścia w budowaniu własnego, jednonarodowego, państwa. Zamieszkując tereny na pograniczach wielkich cywilizacji (bizantyńskiej, rzymskiej i osmańskiej), kultur (greckiej, łacińskiej/rzymskiej i arabskiej) oraz wyznań (chrześcijańskich i islamu) w mocno zróżnicowanym językowo sąsiedztwie (nawet słowiańskim), musieli podejmować ryzykowne decyzje, które oddalały koncepcję państwa jednonarodowego na rzecz organizacji politycznych typu federacyjnego.

Uwikłani w historyczne zależności, aby przetrwać, zmagali się z wizją narodu zmuszonego do poszukania rozwiązań federacyjnych,¹⁸ co nie uchroniło ich od rozmaitych zagrożeń, którym ulegało część społeczności (madziaryzacja, germanizacja, jugosławizacja, romanizacja, itp.). Dopiero koniec XX wieku był okresem wzmożonych starań narodu chorwackiego, które zostały uwieńczone powstaniem w pełni niezawisłego państwa - Republiki Chorwackiej¹⁹. 25 VI 1991 roku Chorwaci ogłosili niepodległość po przeprowadzonym wcześniej referendum. W styczniu 1992 roku Republika Chorwacji została uznana jako niezależne pań-

¹⁷ Królestwo Chorwacji powstało w 925, kiedy to papież Jan X koronował Tomisława i istniało jako niezależny podmiot polityczny przez blisko dwa stulecia.

¹⁸ W 1102 roku, po kryzysie sukcesyjnym rodzimej dynastii Trpimirowiciów Chorwacja de facto straciła swoją niepodległość w następstwie unii personalnej z Królestwem Węgier. Następnie po bitwie pod Mohaczem w 1526 dostała się pod panowanie Habsburgów. Po I wojnie światowej i rozpadzie Austro-Węgier w 1918 r. Chorwacja weszła w skład Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców, od 1929 Królestwa Jugosławii. Od 1945, po zakończeniu II wojny światowej, stała się jedną z republik Jugosławii (SFRJ).

¹⁹ Wprawdzie w czasie II wojny światowej w roku 1941 faszystowskie ugrupowanie *ustaszy* na czele z Ante Paveliciem przejęło władzę i utworzono z części ziem Niepodległe Państwo Chorwackie (NDH) istniejące do maja 1945 r., jednak był to protektorat niemiecki.

stwo przez Wspólnotę Europejską, a przyjęto ją w poczet członków ONZ w maju 1992. Od 1 lipca 2013 roku jest pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej. Obecnie Chorwacja jest republiką o ustroju demokracji parlamentarnej ze stolicą w Zagrzebiu, posiada 4.284.889 mieszkańców i obejmuje w swych granicach obszar 56.542 km² na kontynencie oraz 31.067 km² na morzu.²⁰

2.2. Chorwaci i ich migracje²¹

Prawie 4 miliony Chorwatów mieszka obecnie poza granicami Republiki Chorwackiej przynależąc do tzw. chorwackiej diaspory (*hrvatska diaspora / hrvatsko iseljeništv*) tworząc autochtoniczną mniejszość względnie konstytutywny naród (np. w Bośni i Hercegowinie) lub diaspore (etniczną/kulturową/wyznaniową).²² Jeśli oficjalne dane szacunkowe są wiarygodne, to Chorwaci należą do narodów posiadających diaspore dorównującą liczebnością ludności Macierzy. To bardzo liczna część społeczności, która w jakim sensie jest związana z rodzimym krajem.

Tendencje migracyjne ludności Królestwa Chorwatów obserwuje się do wczesnego średniowiecza, dotyczy to najczęściej mieszkańców Przymorza Adriatyckiego. Były one wynikiem agresywnych kontaktów sąsiadów, często w tym czasie istniejącymi formami niewolnictwa, czy szukaniem dostatniejszego życia w odległych krajach (tzw. emigracja ekonomiczna).

Wędrowka przesiedleńcza Chorwatów na skalę masową zaczęła się w XV wieku i była konsekwencją agresji Turków Osmańskich na Bałkany. Wtedy to zasiedlano tereny Istrii, Dalmacji, dzisiejszej Austrii, Węgier, Słowacji, Czech i Włoch.

W drugiej połowie XIX i w początkach XX wieku nasiliły się tendencje migracyjne do Północnej i Południowej Ameryki, Południowej Afryki, Australii i Nowej Zelandii.

Wreszcie po II wojnie światowej i w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku obserwuje się tzw. emigrację polityczną, związaną ze zmianą w tym czasie formacji społeczno-politycznej w titowskiej (komunistycznej) Jugosławii. Emigranci zasilali diaspore chorwacką w krajach o innych systemach politycznych w Europie zachodniej i poza nią.

²⁰ Por. *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011. Popis stanovništva 2011.* Državni zavod za statistiku RH.

²¹ Przy pisaniu tego rozdziału korzystałem w bardzo licznych przykładach z przygotowanych do druku tekstów (tzw. *zbirne natuknice*) *Leksikonu hrvatskog iseljenštva i manjina* bezinteresownie mi udostępnionego przez panią dr Lilianę Dobrovšak z Instytutu društvenih znanosti Ivo Pilar w Zagrzebiu, por. także <http://www.pilar.hr/novosti/sve-novosti/20-izdvojeno/707-leksikon-hrvatskog-iseljenstva-i-manjina-on-line-poziv-citateljima>

²² Por. dane od *Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske*

Najpóźniejszą masową migrację Chorwatów obserwuje się w latach dziewięćdziesiątych XX wieku, w okresie wojny domowej w tzw. byłej Jugosławii, wybijających się na pełną niezawisłość poszczególnych jej republik. Dotyczyło to osób najczęściej bezpośrednio dotkniętych działaniami wojennymi z *Jugosłowiańską Armią Narodową (JNA)*.

Dzisiejsza chorwacka diaspora pozaeuropejska w Ameryce Północnej i Południowej, Afryce, Azji, Australii i Nowej Zelandii jest nie mniej liczna od europejskiej. Chorwaci poszukujący swojego miejsca poza krajem ojczystym osiągnęli tam wysokie pozycje społeczne i polityczne. Ich dorobek w rozmaitych dziedzinach życia jest doceniany przez miejscową społeczność i nie tylko. Wielu wybitnych Chorwatów wzbogaciła i wzbogaca światową cywilizację.

Historia Chorwatów była mocno skomplikowana od początków kształtowania się ich państwowości. Powstanie Królestwa Chorwatów pod berłem dalmatyńskiego księcia, a potem króla, Tomisława wzmocniło politycznie mocno zróżnicowaną społeczność słowiańską, ale liczne konflikty doprowadziły do osłabienia dynastii, i w konsekwencji, do utraty pełnej niepodległości.²³ Tereny Królestwa stają się miejscem rywalizacji o wpływy: Papiestwa, Wenecji i Węgier. W roku 1102 Chorwaci zostają związani unią personalną z Węgrami aby bronić się przed eskalacją prawosławnego Cesarstwa Bizantyńskiego i podporządkowana banowi – dowódcy węgierskiego nadgranicznego okręgu wojskowego. Od tego czasu losy Chorwatów związane były z Królestwem Węgierskim²⁴, następnie z Cesarstwem Austro-Węgierskim²⁵, co nie uchroniło ich od zagrożenia tureckiego. Turcy po zagarnięciu i podporządkowaniu sobie sąsiednich ziem słowiańskich, bizantyjskich, albańskich i mołdawskich weszli w długoletnie potyczki militarne z Węgrami i Austriakami. Częste migracje Chorwatów w ciągu kilku wieków były spowodowane agresją oraz poważnym zagrożeniem tureckim.

Od XV w. znaczna część ziem chorwackich znalazła się pod panowaniem tureckim, z biegiem czasu stopniowo zajmowana jest praktycznie reszta ich terytorium. Pozostałe, niewielkie obszary, dostały się pod władanie austriackiej dynastii Habsburgów, którzy objęli tron węgierski na mocy układu wiedeńskiego z 1515 r. Praktycznie od klęski wojsk węgiersko-chorwackich w 1526 r. w bitwie z armią Sulejmana pod Mohaczem Chorwaci stają

²³ Historia Królestwa obfitowała w konflikty z Republiką Wenecką, Bułgarią, Węgrami i, okazjonalnie, z Papiestwem. W 1102 roku, po kryzysie sukcesyjnym rodzimej dynastii Trpimirowiczów, Chorwaci de facto stracili swoją niepodległość w następstwie unii personalnej z Królestwem Węgier.

²⁴ Królestwo Węgier (węg. *Magyar Királyság*, łac. *Regnum Hungariae*, chorw. *Kraljevina Ugarska*) – państwo istniejące w Europie Środkowej od roku 1000 do 1918. Po przerwie w latach 1918-1920 (Węgierska Republika Ludowa oraz komunistyczna Węgierska Republika Rad) zostało wskrzeszone w latach 1920-1946, por. np.: S. A. Sroka: *Historia Węgier do 1526*. Wyd. Homini. 2000.

²⁵ W Cetingradzie *Sabor chorwacki* w 1527 wybrał Ferdynanda Habsburskiego na króla i tym samym Chorwaci weszli w unię personalną z Habsburgami.

przed widmem ciągłego zagrożenia i utraty niepodległości. Dla zabezpieczenia pogranicza austro-węgierskiego nie tylko przed Turkami, ale też przed uciekającą ludnością słowiańską na jej południowo-wschodnich flankach utworzono pas tzw. *Pogranicza Wojskowego*.²⁶

Ekspansja turecka w Europie spowodowała, że ziemie *Korony św. Stefana*, a potem państwa Habsburgów znalazły się w dużym niebezpieczeństwie, a granice przesuwwały się stopniowo na północny zachód (terytorium Chorwacji kurczyło się, uciekinierzy wojenni osiedlali się w bardziej przyjaznych terenach). Już w XV wieku królowie węgierscy Zygmunt Luksemburski i Maciej Korwin próbowali powołać w dawnych granicznych rejonach Królestwa Chorwacji specjalne instytucje, które miały umocnić ich obronę - zakładano umocnione obozy wojskowe, powoływano wyodrębnione okręgi administracyjne pod zarządem militarnym. W ślad za tym, po 1526 r., Ferdynand I Habsburg inicjatywę tę wspomógł finansowo, jednak środki nie były dostatecznie wystarczające. Dlatego w 1553 cesarz zdecydował o powołaniu większej ilości okręgów wojskowych wzdłuż granicy chorwacko-tureckiej (według planów późniejszego dowódcy *Pogranicza*, Ivana Lenkovicia). Wzdłuż całej granicy zorganizowano sieć umocnień, obsadzonych przez wojska niemieckie i chorwackie - centrami okręgów były twierdze (Senj, Ogulin, Hrastovica, Žumberak, Koprivnica, Križevci, Ivanić). Okręgi zgrupowano w dwóch większych jednostkach terytorialnych: na *Pograniczu Chorwackim* (niem. *Krabatische Gränitz*, chorw. *Hrvatska Krajina*) oraz *Górnoslawońskim* (niem. *Oberslawonische Gränitz*, chorw. *Gornjoslavonska krajina*). W 1578 r. zdecydowano o sposobie finansowania tych okręgów: *Pogranicze Slawońskie* miało być finansowane przez Styrię, zaś *Chorwackie* - z funduszy pozostałych rdzennych krajów austriackich.

W końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w. oba okręgi zaczęto nazywać *generałatami* - *Karlovački* (Pogranicze Chorwackie) i *Varaždinski* (Pogranicze Górnoslawońskie). W tym czasie także administracja wojskowa nad tym regionem stopniowo była odbierana spod kontroli instytucji chorwackich (*bana* i *saboru*) i skupiona została całkowicie w rękach dowództwa wojskowego Monarchii. Mimo wprowadzonego systemu finansowania *Pogranicza* wpływy nie pokrywały całości koniecznych wydatków. Dlatego w 1630 zdecydowano o ułatwieniu osiedlania się na wyludnionych wojnami terenach imigrantów - głównie uciekinierów z terenów- zaborów tureckich, najchętniej walczących zbrojnie przeciwko Imperium Osmańskiemu. Zachęcano ich do osiedlania się w określonych miejscach (jako wolnych chło-

²⁶ Pogranicze Wojskowe (chor. *Vojna Krajina*, niem. *Militärgrenze*, łac. *Confiniaria militaria*) – buforowy region graniczny monarchii habsburskiej, znajdujący się pod administracją wojskową, istniejący od XVI do XIX wieku wzdłuż granicy Królestwa Chorwacji oraz Królestwa Węgier z osmańską Turcją.

pów) oczekując w zamian służby wojskowej. Ich prawa i obowiązki regulowały *Statuta Valachorum* (*Vlaški zakon*), na podstawie których zagwarantowano m. in. wolność wyznania (uchodźcy w znakomitej większości byli prawosławnymi), co było znaczącym ustępstwem w katolickim państwie habsburskim.²⁷ Od tego momentu rozpoczął się napływ na te tereny ludności serbskiej (także wołoskiej), uciekającej spod okupacji osmańskiej i próbującej organizować walkę przeciw Turkom z terytorium państwa Habsburgów. Ich liczebność bardzo szybko wzrastała. Społeczność *Pogranicza*, coraz bardziej przemieszana etnicznie i wyznaniowo, zaczynała też równocześnie stanowić coraz sprawniejszy organizm wojskowy (oddziały z tego regionu służyły Habsburgom nie tylko w wojnie z Turkami, ale także na innych frontach).

Wielka wojna z Turkami (1683-1699) zakończona *traktatem karłowickim* spowodowała uwolnienie od panowania tureckiego większości zagarniętych ziem chorwackich oraz węgierskich. Mimo to *Pogranicze* nie tylko nie zostało zlikwidowane, ale wręcz rozszerzono jego zasięg na wiele terenów przejętych od Turków (dolna Slawonia oraz południowe i wschodnie fragmenty dzisiejszej Wojwodiny, tj. Srem, Baczka i wschodnia część Banatu). Habsburgowie wysoko cenili sobie możliwość bezpośredniej kontroli nad tymi terenami oraz możliwość uzyskania tanich, sprawnych i licznych oddziałów wojskowych. Między innymi powołano wówczas tzw. *sereżan* - tworzących niepłatne (byli natomiast zwolnieni z wszelkich podatków) oddziały pomocnicze o uprawnieniach także policyjnych, służące głównie do patrolowania zagrożonych regionów na granicy z Bośnią.

W 1737 r. zniesiono *Statuta Valachorum*. W tym okresie zreorganizowano *Pogranicze*, tworząc cztery okręgi Krajiny: *varaždinski*, *karlovački*, *slawoński* i *banacki*. W drugiej połowie XVIII w. ponad 8% mieszkańców *Pogranicza* stanowili żołnierze (w skali całej Monarchii - ok. 1,5%) - wyszkolona, profesjonalna siła, używana nie tylko na granicy tureckiej. Wskutek dalszej imigracji z ziem nadal znajdujących się pod panowaniem osmańskim, a także w związku z poszerzeniem terytorium *Pogranicza* po 1699, jego populacja była coraz bardziej przemieszana. W 1790 r. Serbowie stanowili 42,4% ludności, Chorwaci - 35,5%, Rumuni - 9,7%, Węgrzy - 7,5%, Niemcy - 4,8%. Powierzchnia *Pogranicza* wynosiła 33,4 tys. km².

Chorwacki parlament (*sabor*) przez cały XIX w. postulował zlikwidowanie *Pogranicza* i włączenie go w granice Trójjedynego Królestwa Dalmacji, Chorwacji i Slawonii. W 1850 wydzielono wreszcie jego osobną administrację cywilną (poprzednio funkcjonowała także w latach 1787-1800), jak również nadano osadnikom posiadaną ziemię na własność.

²⁷ Por. F. Maočanin: „*Statuta Valachorum*“ od 14. aprila 1667. W: *Historijski zbornik XXIX-XXX*. Zagreb 1977, s. 225-232.

Wojskowo wciąż jednak podlegało ono bezpośrednio wiedeńskiemu ministrowi wojny. Demilitaryzacja *Pogranicza Wojskowego* miała miejsce dopiero w latach 1869-1873, a formalna likwidacja w 1881. Część położoną na północ od Dunaju włączono wówczas bezpośrednio do Królestwa Węgier, a resztę (stanowiącą większość jego terytorium) do Chorwacji. W XIX wieku obowiązkiem służby wojskowej objęci byli wszyscy mężczyźni-osadnicy wojskowi, pomiędzy 17 a 60 rokiem życia.

Podstawową siłą militarną *Pogranicza Wojskowego* było w szczytowym okresie 17 pułków piechoty pogranicznej: 4 pułki karlstadzkie, 2 pułki warażyńskie, 3 pułki sławońskie, 2 pułki banalskie, 2 pułki banackie i 4 pułki siedmiogrodzkie. Każda z tych jednostek posiadała okręg pułkowy dzielący się na dwanaście rejonów kompanijnych. Dwa pułki pograniczne tworzyły brygadę. Dowódcy wojskowi wszystkich szczebli sprawowali na terenie pogranicza władzę polityczną. Obok piechoty, siły pograniczne składały się z nielicznych jednostek jazdy oraz z tzw. *batalionu czajkistów*. Formacje pograniczne używane były w razie potrzeby także poza jego terenem.²⁸

Początek likwidacji *Pogranicza Wojskowego* nastąpił w 1850, kiedy osadnikom nadano ziemię na własność. Pułki pograniczne stopniowo zamieniano na zwykłe liniowe pułki piechoty, aż do roku 1873.²⁹

2.3. Chorwackie diaspory europejskie

2.3.0. Uwagi wstępne

Już od czasów wczesnego średniowiecza obserwuje się napływ nadmorskiej ludności czakawskiej królestwa Trpimiroviciów na tereny Imperium Bizantyjskiego. Przybysze docierali nawet do wysp greckich włącznie z Kretą (*egejski rani Hrvati*). Kierunek ich migracji sięgał Półwyspu Apenińskiego i jego wysp (Sycylia, Sardynia, Korsyka), na południowy za-

²⁸ Por. : *Vojna krajina: povijesni pregled-historiografija-rasprave*. Red D. Pavličević .SN Liber. Zagreb 1984; M. Valentić: *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849 – 1881*. CHP. Zagreb 1981.

²⁹ W czasie konfliktów etnicznych powstałych w wyniku rozbicia Jugosławii (SFRJ) i ogłoszenia niepodległości przez Chorwację (w 1991) Serbowie zamieszkujący ziemie dawnego *Pogranicza Wojskowego* ogłosili na tym terenie powstanie niezależnej *Republiki Serbskiej Krajiny* - adoptując jego nazwę historyczną (serb. *Вojна Крајина*). Ostatecznie zlikwidowano secesję w 1995 r. po tzw. akcji *burza (oluja)*, co doprowadziło do masowej migracji miejscowych Serbów na tereny macierzyste.

chód (*Maurski Hrvati*), a nawet na przeciwną stronę Morza Śródziemnego po Maroko (*islamizirani srednjovjekni Hrvati*).³⁰

Od XV w. zaczynają się migracje Chorwatów w odległe kraje europejskie pod wpływem zagrożenia tureckiego. W XVI w. akcje tego typu z biegiem czasu nabrały charakter masowy. Obserwuje się trzy tendencje migracyjne w kierunku³¹:

- południowym (Półwysep Apeniński);
- zachodnim (Istria, Gorica, Kranjska);
- północnym (zachodnie Węgry, Dolna Austria, Słowacja (tzw. historyczyny Burgenland) i Morawy. Był to kierunek migracyjny, gdzie przesiedliła się w tym czasie największa liczba uchodźców.

W XIX i XX wieku migracje Chorwatów przybierają nieco inny charakter (migracje z przyczyn ekonomicznych i politycznych) i kierunek (do krajów o strukturze demokratycznej równocześnie o lepszej kondycji ekonomicznej).

Obecnie szacuje się, iż w krajach europejskich przebywa w rozmaitych diasporach ponad milion Chorwatów, w tym m. in. w Niemczech 227.510; w Austrii 150.719; w Serbii 70.602; w Szwajcarii 40.484; w Słowenii 35.642; we Francji około 30.000; w Szwecji 28.000, na Węgrzech 25.730; we Włoszech 21.360, w Wielkiej Brytanii 6.992; w Czarnogórze 6.811; w Rumunii 6.786, w Danii 5.400, w Norwegii 3.909, itd.³² Wiele osób pochodzenia chorwackiego przebywa w różnej czasoprzestrzeni bez formalnej zgody państw europejskich, szczególnie zachodnio-europejskich, korzystając z przywilejów unijnych. Wobec takiej sytuacji trudno jest dokładnie określić liczbę chorwackich przybyszów.

Przy tak rozproszonych i licznych diasporach należy wspomnieć o kilku dobrze zorganizowanych instytucjach, które mają na celu koordynowanie działań wszystkich wspólnot i indywidualnych Chorwatów zamieszkujących nasz glob. Należą tu przede wszystkim:

Chorwacki Kongres Światowy (Hrvatski svjetski kongres, Croatian World Congress), który jest międzynarodową, światową organizacją ponadnarodową, pozapartyjną i pozarządową, mający za zadanie stworzenie dobrych relacji wszystkich Chorwatów mieszkających poza Macierzą oraz ich wspólnot, a także pomoc w umożliwieniu godnych warunków ich egzystencji. Na portalu cele organizacji są precyzyjnie określone:

³⁰ Zob.: M. Rac: *Dinaroidni antropotip i kraško nazivlje gorja Zagora i Bani u marokanskom Atlasu*. W: *Tko su i odakle Hrvati*. Zagreb 1993, s. 59-60; T. Lewicki: *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*. t. I - II. PAN, Wrocław-Kraków 1956-1969.

³¹ Por. M. Valentić: *Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. Stoljeću*. W: *Senjski zbornik* 17. 1990. s. 45-60.

³² Dane statystyczne za: *Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske*.

- ojačati veze Hrvata u svijetu s Hrvatskom, kao središnjom stvaralačkom snagom i ojačati solidarnost među hrvatskim zajednicama u svijetu;
- osigurati prava, položaj i interese Hrvata i hrvatskih zajednica i obraniti ih tamo gdje su zanijekani, narušeni ili ugroženi;
- podupirati i pomagati stvaralački razvoj hrvatskog društvenog, vjerskog, kulturnog i športskog života u cijelom svijetu;
- uskladjivati nastojanja hrvatskih zajednica i udruga glede rješavanja političkih, gospodarskih, društvenih, vjerskih i kulturnih pitanja Hrvata;
- zastupati i djelovati u ime zajednica i udruga članica Hrvatskog svjetskog kongresa ispred vladinih, unutarvladinih i drugih stranih i domovinskih ustanova glede pitanja koja se tiču Hrvata u cjelini;
- Hrvatski svjetski kongres nastoji surađivati sa svim narodima na osnovi univerzalnih ideala demokracije, mira, slobode i pravde.³³

Chorwacki Kongres Światowy powstał w lipcu 1993 roku z siedzibą w Nowym Jorku. W czerwcu 1998 roku organizacja została przyjęta w poczet członków *Organizacji Narodów Zjednoczonych* z uprawnieniami konsularnymi. Współpracuje z 30 państwami w Europie, obu Amerykach, Australii i Afryce (m. in. z Argentyną, Australią, Austrią, Belgią, Brazylią, Czar-ną Górą, Chile, Danią, Francją, Holandią, Związku Południowej Afryki, Kanadą, Lichtenste-inem, Macedonią, Norwegią, Nową Zelandią, Niemcami, Peru, Rumunią, Serbią, Słowacją, Czarnogórą, Słowenią, Szwecją, Szwajcarią, Urugwajem, USA, Węgrami, Wielką Brytania, Włochami i in.).

Chorwacki Kongres Światowy działa tak na poziomie światowych kontaktów między-narodowych, jak i w określonych państwach poprzez swoje stałe oddziały do spraw: działal-ności humanitarnej, wsparcia finansowego, współpracy w zakresie kultury, sportu, szkolnic-twa i kontaktów z ojczyzną, propagandy i informacji, repatriacji emigrantów i do spraw mło-dzieży. Na corocznych zgromadzeniach przyznawane są osobom indywidualnym i instytucjom odznaczenia i nagrody jako formy podziękowania za pomoc i nagłaśnianie w środkach masowego przekazu o sytuacji Chorwatów żyjących w różnych diasporach w świecie.

Sekretarzem organizacyjnego komitetu, a potem pierwszym przewodniczącym *Kon-gresu* został wybrany Nikola Kolja Kirigin (1918-2011), emigracyjny działacz społeczny,

³³ Por.: <http://www.crowc.org/o-nama?start=35>

poeta, dziennikarz, przedsiębiorca, dobroczyńca. Obecny przewodniczącym jest Stjepan Asić, a sekretarzem generalnym Vinko Sabljó.

W Chorwacji sprawami dotyczącymi rodaków, którzy zamieszkują obszary poza swoją ojczyzną, zajmuje się *Państwowy Urząd dla Chorwatów spoza Republiki Chorwackiej (Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske)*³⁴. Jako centralna instytucja rządowa obejmuje szczególną opieką Chorwatów i ich potomków żyjących poza granicami państwa.³⁵

Naukowymi opracowaniami dotyczącymi chorwackiego wychodźstwa kieruje *Instytut Nauk Społecznych Ivo Pilar (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Institute of Social Sciences Ivo Pilar)*, który przy współpracy zagrzebskich instytucji badawczych (*Hrvatska matica iseljenika, Leksikografski zavod Miroslav Krleža* oraz *Nacionalna i Sveučilišna knjižnica*) przygotowuje *Leksikon chorwackiego uchodźstwa i mniejszości (Leksikon hrvatskog iseljenništva i manjina, Lexicon of the Croatian Diaspora and Minorities)*.³⁶

³⁴ Trg hrvatskih velikana, 10000 Zagreb, tel.: +385 (1) 6444 680, fax.: +385 (1) 6444 688, email: press@hrvatiizvanrh.hr oraz ured@hrvatiizvanrh.hr

³⁵ Djelokrug rada *Državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske* je definiran člankom 13. Zakona o odnosima Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske i podrazumijeva:

- koordinacija i nadzor aktivnosti između nadležnih ministarstava, drugih tijela državne uprave i ostalih nositelja suradnje Republike Hrvatske s Hrvatima izvan Republike Hrvatske,
- briga za zaštitu prava i interesa Hrvata izvan Republike Hrvatske,
- briga za očuvanje i jačanje identiteta Hrvata izvan Republike Hrvatske,
- uspostavljanje, održavanje i promicanje veza s Hrvatima izvan Republike Hrvatske,
- jačanje suradnje s Hrvatima izvan Republike Hrvatske i izrada komunikacijske strategije za Hrvate izvan Republike Hrvatske,
- u suradnji s drugim nadležnim ministarstvima, obavlja poslove koji se odnose na stvaranje uvjeta za povratak iseljenika/dijaspore u Republiku Hrvatsku i njihovo uključivanje u gospodarski i društveni život u Republici Hrvatskoj,
- predlaže politiku poticanja i pomoći povratka i useljavanja,
- provođenje mjera i programa za integraciju Hrvata povratnika i useljenika,
- pružanje pomoći u poduzetničkim ulaganjima,
- gospodarska potpora povratku i održivom opstanku Hrvata kao konstitutivnog naroda u Bosni i Hercegovini i hrvatske manjine u Republici Srbiji, Crnoj Gori i Republici Kosovo,
- gospodarska potpora i drugim hrvatskim zajednicama po potrebi,
- provođenje Strategije i predlaganje projekata i provedbenih planova, kao i nadzor njihove provedbe,
- vođenje propisanih evidencija o Hrvatima izvan Republike Hrvatske,
- planiranje i osiguranje financijskih sredstava za programe i projekte Hrvatima izvan Republike Hrvatske
- drugi poslovi propisani posebnim zakonom. (por.: <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/opcenito/44>)

³⁶ Zob.: *Institut društvenih znanosti/Institute of Social Sciences*. HR-10000 Zagreb, Marulićev trg 19; www.pilar.hr

2.3.1. Kierunek migracyjny południowo-zachodni

Migracja Chorwatów na południe Europy od najdawniejszych historycznie czasów była kierunkiem naturalnym, ciążącym ku największym cywilizacjom. Uważa się że najwcześniejszą migrację na południe Europy rozpoczęli *Czakawcy*,³⁷ przenoszący się w granice Bizancjum, na greckie, a następnie rzymskie wyspy, a także na tereny Mauretańskiej Hiszpanii i nawet Maroka.

2.3.1.1. Chorwaci we Włoszech

Obecnie we Włoszech zamieszkuje około 60.000 osób pochodzenia chorwackiego, w tym 21.360 obywateli Republiki Chorwackiej.³⁸ Diaspora chorwacka w Republice Włoch nie jest jednolita. Na jej całość składają się osoby, których przodkowie przywędrowali z rodzimych stron w średniowieczu (po nich pozostały ślady w postaci chorwackich nazwisk lub nazwach miejscowości (np. Riva dei Schiavoni, Palata i inn.) i mniejszość etniczna Molizańskich Chorwatów, która zachowała do tej pory relikty rodzimej przeszłości) oraz nowsze generacje Chorwatów zamieszkujące głównie północne regiony Włoch, skupione wokół organizacji wspólnotowych (*zajednice*) w Rzymie, Mediolanie, Padwie, Trieście i in.

Nadrzędną organizacją Chorwatów jest *Związek chorwackich wspólnot we Włoszech* (*Savez hrvatskih zajednica u Italiji*) powstały w 2001 r., któremu podporządkowane są: *Hrvatsko-talijanska udruga u Rimu*, *Hrvatska zajednica u Milanu*, *Hrvatska zajednica u Trstu*, *Hrvatska zajednica u Venetu*, *Hrvatsko-talijanska udruga u Udinama* i *Udruga „Luigi Zara“*. W Mediolanie także działa *Klub Przyjaciół Chorwacji* (*Klub prijatelja Hrvatske*). Związek wydaje dwujęzyczne czasopismo *Zajedno* (wł. *Insieme*).

Szczególne miejsce zajmują chorwackie narodowe instytucje kościelne w Rzymie: *Papieski chorwacki instytut św. Hieronima* (*Papinski hrvatski zavod Sv. Jeronima*), *Siostry spadkobierczynie zakonu błogosławionej Marii Petković* (*Sestre sljedbenice reda bl. Marije Petković*) oraz *Domus Croata* (*Dom hrvatskih hodočasnika „Blaženi Ivan Merz“*).

³⁷ Użytkownicy dialektu czakawskiego (chorw. *čakavsko narječje*, *čakavština*, *čakavica*). Dialekt ten jest jednym z trzech głównych dialektów języka chorwackiego, wyróżnianych na podstawie różnic w wymowie i postaci zaimka pytającego *co*. Nazwa dialektu pochodzi od formy tego zaimka - *ča* (kajk. *kaj*; sztok. *što*). Współcześnie używany jest w zachodniej Chorwacji - na Istrii, w Kvarnerze, Gorskim Kotarze, w dolinie Kupy powyżej Karlovaca, północnej Lice, Kordunie oraz na wybrzeżu i wyspach Dalmacji. W czasach dynastii Trpimirovićów i Arpadoviciów był językiem urzędowym Królestwa Chorwatów. (por.: J. Lisac: *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*". Zagreb, 2009).

³⁸ Dane szacunkowe z *Foreigner Citizens. Resident Population by sex and citizenship on 31th December 2006*. Italy - Center-East Europe

Na terenie Republiki Włoskiej nie prowadzi się emisji programów radiowych i telewizyjnych w języku chorwackim. W obu krajach nie ma organizacji politycznych ani przedstawicieli mniejszości w parlamentach.

Włoskie prawo nie zna pojęcia *mniejszość narodowa*, ale w artykule 6. *Ustawy* gwarantuje opiekę *mniejszościom językowym*. Między Republiką Chorwacką a Republiką Włoską 5. maja 1996 roku zostało podpisane porozumienie o mniejszościach. Na tej podstawie władze Włoch oficjalnie uznały chorwacką mniejszość w regionie Molise. Dalsze porozumienia między obu państwami (np. z 16. października 2008 r.) dotyczące współpracy w obszarze kultury i kształcenia i otwierają możliwości dobrych kontaktów bilateralnych³⁹.

2.3.1.1.1. Mniejszość językowa Molizańcy Chorwaci

Mniejszość językowa Molizańcy Chorwaci zwani także *Moliški Hrvati* obecnie zamieszkuje we włoskim regionie Molise trzy wioski: Acquaviva Collecroce (chorw. Kruč), San Felice del Molise (chorw. Štifilić) oraz Montemitro (chorw. Mundimitar), część tej populacji jest rozproszona po całej Republice Włoskiej. Określa się ją na 2000 osób. Przodkowie ich w XV w. uciekali przed zagrożeniem tureckim, a na tereny środkowo-wschodnich Włoch przedostali się drogą morską przez Dalmację i port w Termoli. Zajmowali się głównie rolnictwem i rzemiosłem. Mimo wielowiekowego braku kontaktu z Macierzą i chorwackim Kościołem Katolickim utrzymali swoją świadomość etniczną, rodzimą tradycję i język. Nie posiadają nauczania w swoim języku, co wpływa na brak tożsamości językowej wśród najmłodszego pokolenia.⁴⁰ Średnie pokolenie stara się nadrobić przeszłościowe straty tworząc stowarzyszenia kulturalne (*Naš jezik – La nostra lingua, Naša zemlja – La nostra terra, Naš život, Pro*

³⁹ Por.: I. Tomas: *Krunoslav Stjepan Draganović- prilikom 60. godišnjice njegova života*. Hrvatska revija, Buenos Aires 1964, nr.1, s.36; J. Jareb: *Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946.* W: *Hrvatska revija XXXIV*, z. 4, prosinac, München-Barcelona 1984, s. 589-611; A. Lukinović: *Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901.-2001.)*. W: *Zbornik u prigodi stoljetnice hrvatskog zavoda svetoga Jeronima*. Rim 2001; K. Mirth: *Život u emigraciji*. Matica hrvatska. Zagreb 2003; Holjevac, V.: *Hrvati izvan domovine*. Zagreb 1967, s. 315-330; L. Čoralić: *Hrvatski prinosi Mletačkoj kulturi*, Zagreb 2003; I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić: *Iseljena Hrvatska*. Zagreb 2005, s. 293-296, 306-307, *Italija*. W: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28030>, (21. III. 2014.); *I Croati a Trieste*. Red. J. C. Damir Murković. Trieste 2007; G. Scotti: *Hrvatski radnici i dalje odlaze iz Italije*. Matica. 12 (2010), s. 16; *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*. Zagreb 1980, s. 99-104; <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-republici-italiji/7>; <http://www.comunitacroata.it/>; <http://www.associazioneitalocroata.com/>; <http://www.comunitacroatatrieste.it/> (25.V.2014.).

⁴⁰ G. Scotti : *Z one bane mora – tragom hrvatskih naselja u srednjojužnoj Italiji*. Rijeka 1980; G. Scotti: *Hrvatski trokut u Italiji*. Rijeka 2006; K. Feruga: *op. cit.*; G. Scotti: *Hrvatske oaze u južnoj Italiji*. W: *Iseljenički kalendar M i H*. Zagreb 1966.

loco), towarzystwo naukowe (*Maja*), stowarzyszenia sportowe (*Zvizda, Danica*), fundacje (*Agostina Piccoli*), wydając podręczniki i słowniki języka Molizańskich Chorwatów, tomiki literackie (*S našimi reči*) oraz czasopisma (*Riča živa – Parola viva, Komoštra* – wydawane wspólnie z mniejszością albańską).⁴¹ W Montemitro istnieje, założony przez Antonio Sammartino, *Honorowy Konsulat Republiki Chorwackiej*.

2.3.1.2. Chorwaci we Francji

We Francji obecnie przebywa, według szacunkowych danych, około 40.000 osób pochodzenia chorwackiego, z których znaczna część się naturalizowała uzyskując miejscowe prawa obywatelskie, część zaś zamieszkuje tu czasowo. Około połowa z nich przebywa w Paryżu lub w najbliższych jego okolicach, od 4.000 do 5.000 tysięcy na Lazurowym Wybrzeżu (najwięcej w Nicei i w Marsylii) oraz w Księstwie Monako,⁴² podobna ilość zamieszkuje region Rhône-Alpes (okolice Lyonu i Chambéry), znacznie mniejsze skupiska Chorwatów można spotkać na wschodzie Francji w miastach Mulhouse, Metz, Belfort, na północy w Lille oraz na Korsyce.

Chorwaci przybyli do Francji w znacznej grupie po II wojnie światowej. Byli to głównie emigranci polityczni, którzy stosunkowo szybko uzyskali obywatelstwo francuskie. Druga masowa migracja miała miejsce w latach sześćdziesiątych XX wieku i byli to głównie emigranci ekonomiczni. Ich dzieci i następne pokolenia są naturalizowanymi obywatelami Francji. W latach 90-tych XX wieku, w czasie kryzysu jugosłowiańskiego, zauważono wzrost członków i sympatyków wspólnot chorwackich we Francji oraz ich aktywność, która wyrażała się przede wszystkim w pomocy materialnej narodowi chorwackiemu.

Francja jest krajem obywatelskim i w związku z tym nie istnieją oddzielne prawa przyznane emigrantom. W oficjalnych spisach ludności nie bierze się pod uwagę ich pochodzenia. Obywatelstwo francuskie można uzyskać po pięcioletnim aktywnym pobycie we Francji ze znajomością języka francuskiego. Francja dopuszcza podwójne obywatelstwo.⁴³

⁴¹ Por.: A. Piccoli: *Izvjeshće o stanju hrvatske manjine u Italiji*. W: *Ali tagliate- parole di uno libro incompiuto*. Vasto 1999; A. Sammartino: *Moliški Hrvati: petstoljetno očuvanje kulturno-jezične baštine i suvremena praksa*. W: *Zavičajnost, globalizacija i škola*. Sveučilište u Rijeci. Gospić 2006.

⁴² Miasto-państwo położone w Europie Południowej nad Morzem Śródziemnym w obrębie Riwiery Francuskiej (fr. *Monaco, Principauté de Monaco*, mon. *Mùnegu, Principàtu de Mùnegu*, chorw. *Monegaška kneževina*). Językiem urzędowym jest francuski, w użyciu są także monegaski i włoski. Po Watykanie jest to drugie najmniejsze pod względem powierzchni niezależne państwo świata. Od 1865 jest w unii celnej z Francją.

⁴³ Por.: S. F. Fabijanec: *Francusko-hrvatske kulturne veze*, Hrvatska revija, 1/2003, 4-15; *Hrvati na jugu Francuske i njihova misija*. W: *Matica* 11 (2010), s. 15; *Crkva i hrvatsko iseljništvo*. Zagreb 1982, s. 175-176, 179; V. Holjevac: *Hrvati izvan domovine*. Zagreb, 1967, s. 249, 253, 349, 362, 364; *Kako nas vide Francuzi*. W: *Matica* 62 (2012), s. 10, 15-17; E. Čandrlić: *Festival Hrvatske u Francuskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2013*. Zagreb 2012, s. 127-133; I. Čizmić, M. Sopta V. Šakić: *Iseljena Hrvatska*. Zagreb 2005, s. 269-275; *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*. Zagreb 1980, s. 280-286; I. Sabotić: *Iskustvo Hrvata druge generacije*

Chorwaci zamieszkujący Republikę Francuską posiadają kilka organizacji narodowych, które ich reprezentują w świecie: *Zastupničko vijeće ustanova i hrvatskih zajednica Francuske* (*Conseil Représentatif des Institutions et Communautés Croates de France - Congrès croate mondial en France - CRICCF*), który wydaje periodyk *Hrvatski veznik*;⁴⁴ *Udruga bivših studenata hrvatskih sveučilišta u Francuskoj* (*Association des anciens étudiants de Croatie en France - AMCA*)⁴⁵; *Hrvatska mladež Pariza*;⁴⁶ W Lille działa *Francusko-hrvatska kulturna udruga*, a na Korsyce wspólnota *France Croatie Corsica*.

W Paryżu, Lyonie i Nicei działają misje katolickie, ponadto w miejscowościach Beauvai, Metz i Lille raz w miesiącu odbywają się liturgie w języku chorwackim. Organem prasowym misji katolickiej jest wydawany w Paryżu *Naš glas*.

Nauka języka chorwackiego jest zorganizowana przez *Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske* przy współpracy władz francuskich w Paryżu, Lyonie, Dijon i Lille. Uczestniczy w niej około 180 słuchaczy, których naucza 4 nauczycieli w 11 ośrodkach dydaktycznych. Część młodzieży pochodzenia chorwackiego doksztalca się w szkołach francuskich według modelu *Enseignement de langue et de culture d'origine*. Szkolnictwo chorwackie we Francji wydaje biuletyn *Zavičaj*.

Na poziomie akademickim w kilku uniwersytetach francuskich (*Université de Paris – Sorbonne*; *INALCO Institut*, (*Institut national des langues et civilisations orientales, Paris*; *Université Jean Moulin, Lyon*; *Université Stendhal, Grenoble*; *Université le Miral, Toulouse*; *Université de Bourgogne, Dijon* dostępne są lektoraty języka chorwackiego. W *Université de Paris – Sorbonne (Paris IV)* we współpracy z Uniwersytetem w Zagrzebiu realizuje się *Programme interdisciplinaire d'études croates*. Uniwersytety zagrzebski i *Pantheon Assas (Paris II)* od 1998 realizują bilateralne partnerstwo na studiach podyplomowych w ramach *Diplôme d'études européennes*.

2.3.1.3. Chorwaci w Hiszpanii

Hiszpania była krajem, do którego docierali Chorwaci od najdawniejszych czasów. W obrębie Morza Śródziemnego działali handlarze, zaciężne wojsko, niewolnicy pochodzenia

u Parizu. W: *Budućnost iseljene Hrvatske*. Red. V. Šakić, J. Jurčević, M. Sopta. Zagreb 1998, s. 389-393; S. Čukman: *Hrvati na jugu Francuske*. Zagreb 2010, *Hrvatska/Francuska. Stoljetne povijesne i kulturne veze*. Zagreb 1995; *Hrvatsko iseljenništvo u Francuskoj*, w:

<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-francuskoj/25>, (22.IV.2014.).

⁴⁴ <http://www.cronet.org>

⁴⁵ <http://amca-paris.com>

⁴⁶ <http://www.macroatie.com>

chorwackiego. Były to jednak pojedyncze osoby, z liczniejszą chorwacką migracją spotykamy się dopiero w okresie hiszpańskiej wojny domowej (1936-1939), byli to ochotnicy lewicowych ugrupowań politycznych czynnie wspomagający rząd Republiki Hiszpańskiej.

W czasie II wojny światowej rząd Nezavisne Države Hrvatske utworzył ambasadę, co miało znaczący wpływ na powojenną emigrację polityczną. Po wojnie w latach 1947-1948 do Hiszpanii przybywali m. in. intelektualiści i studenci chorwaccy, którzy mieli kontakty naukowe z madryckim *Consejo Superior de Investigaciones Cientificas* oraz *Colegio Mayor de Santiago Apóstol* wspomagany przez katolickie instytucje OCAU (*Organización Católica de Asistencia Universitaria*) i OCARE (*Organización Católica de Asistencia Refugiados de España*) oraz przez katolicką akcję *Pax Romane*. Pozwoliło to wielu uciekinierom wojennym, internowanym głównie we włoskich obozach, przeżyć i dożyć innej rzeczywistości polityczno-społecznej swojej ojczyzny. Skupiali się oni w dwóch wspólnotach emigranckich *Zajednici Hrvata u Španjolskoj / Union Croata en España* (1948) i *Croatia Academica Catholica*.

W Madrycie działało chorwackie wydawnictwo *Osvit*, którym kierował Luka Brajnović. Wydawało ono wiele chorwackich książek, a także czasopisma: *Croatia press* (1947-1951) pod redakcją Karlo Mirtha, *Vjesnik Hrvatskog narodnog odbora Drina* (1951-1961) i *Glas Katoličkih hrvatskih intelektualaca Osoba i Duh* (1949-1956), pod redakcją Luki Brajnovicia.⁴⁷

Obecnie w Królestwie Hiszpanii zamieszkuje około 2000 obywateli pochodzenia chorwackiego.

2.3.1.4. Chorwaci w Portugalii

Portugalia nie stanowiła dla Chorwatów atrakcyjnego miejsca do migracji. Nieliczna wspólnota Chorwacka skupiła się wokół przybyłej z Hvaru, rodziny Novaków trudniących się przetwórstwem rybnym, które na skalę przemysłową rozwinęli w latach 1861-1890.⁴⁸ W następnych latach do wybuchu I wojny światowej dorobiono się także floty rybackiej, a ich przedstawicielstwa były usytuowane w kilku portugalskich i hiszpańskich miastach portowych. Potraktowani wrogo, jako formalni obywatele Cesarstwa Austro-Węgierskiego, utracili

⁴⁷ Por.: G. Borić: *Hrvati u Madridu*. Hrvatska revija, 10, Zagreb 2010, s. 13-27; G. Borić: *Madridski krug hrvatskih egzilanata*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2014*, Zagreb 2013, s. 250-273; *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*, Zagreb, 1989, s. 293-294.

⁴⁸ Por. L. Dančević: *Pola stoljeća aktivnosti Hvarana u ribarskoj industriji Portugala*. W: *Prilozi povjesti otoka Hvara V*, z. 18. Red. Marin Zaninović, Nikša Petrić. Centar za zaštitu kulturne baštine. Hvar 1978, s. 116.-120.

swoje przedsiębiorstwa, a latach 30-tych zbankrutowali. Część z nich przeniosła się do Hiszpanii, a tylko nieliczni jej potomkowie pozostali w Portugalii.⁴⁹

2.3.2. Kierunek migracyjny północno-zachodni

2.3.2.1. Chorwaci w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii

W Londynie i w niektórych dużych miastach Królestwa zamieszkuje około 5.000 Chorwatów, są to głównie potomkowie emigrantów politycznych, przybyłych po II wojnie światowej, choć nie brakuje też współczesnej emigracji, zasadniczo zarobkowej, po roku 1990 r. i po wstąpieniu Republiki Chorwacji do Unii Europejskiej. Wcześniejsze kontakty Chorwatów na tym terenie notuje się sporadycznie i dotyczyły one handlowych i morskich zobowiązań Dalmatyńczyków. Zjeżdżały tu także osoby zainteresowane cywilizacją i nauką anglosaską (humanista Juraj Dragišić, teolog Markantun de Dominis, uczeni Marin Getaldić i Ruđer Bošković, pisarz Ivan Franjo Bjundović, malarze Vlaho Bukovac, Vinka Deković-Knight, Braco Dimitrijević, Ivan Klapęž i in.) W czasie kształtowania się państwa południowych Słowian po I wojnie światowej przebywało tu wielu Chorwatów związanych z *Komitetem Jugosłowiańskim* (*Jugoslavenki odbor*). Status przybyszy chorwackich jest różny, są osoby z obywatelstwem brytyjskim (prawo dopuszcza posiadanie podwójnego obywatelstwa), ale także posiadające kartę stałego pobytu, a nowa sytuacja związana z polityką unijną daje możliwości bezwizowych pobytów na wyspach.

Chorwacka diaspora posiada swoje towarzystwa i związki, jak np.: *Britansko-hrvatsko društvo*⁵⁰, *Društvo Hrvata v AMAC-UK* (*Udruga bivših studenata hrvatskih sveučilišta*), *Udruga mladih stručnjaka* (*Young Professionals Network*), *MATRIX CROATIACA UK*, *CSYPN* (*Croatian students and young profesional network*),⁵¹ które wspólnie współpracując z Ambasadą Republiki Chorwackiej mają na celu wzajemnie wspieranie się oraz propagowanie kultury i cywilizacji Chorwatów, oraz misją katolicką, wydającą czasopismo *Most*.

Wspólnota chorwacka okrzepła organizacyjnie po II wojnie światowej, a posiadając własne wydawnictwo i drukarnię *Zagreb*, wykazała się znaczną aktywnością publicystyczną o charakterze politycznym. Od 1949 r. emigranci w Londynie, skupieni wokół *Društvo Hrvata u Velikoj Britaniji* drukowali biuletyn *Hrvat*. Od 1958 r. Wydawano czasopismo *Hrvatski bilten*, po roku zmieniono go na *Nova Hrvatska*, następne czasopisma to: *Vjesnik Hrvatskog narodnog vijeća*, *Poruka Slobodne Hrvatske*, *Hrvatski glasnik* oraz periodyki *Hrvatske selj-*

⁴⁹ Por.: https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvati_u_Portugalu

⁵⁰ <http://www.britishcroatian.net>

⁵¹ <http://www.csypn.org.uk>

ačke stranke, której przewodził Juraj Krnjević *Slobodni dom i Zbornik Hrvatske seljačke stranke*.⁵² Wydano też chorwacki słownik ortograficzny zwany *londonac*⁵³.

Regularny kurs nauki języka chorwackiego prowadzony jest w Ambasadzie Republiki Chorwackiej głównie dla dzieci Chorwatów przebywających w Londynie, a lektoraty tegoż języka na poziomie akademickim są dostępne studentom *University of London*, oraz *School of Slavonic and Eastern European Studies*.

2.3.2.2. Chorwaci w Irlandii

Do tej pory nie było zainteresowania migracyjnego Chorwatów do Republiki Irlandii, ale w Chorwacji sytuacja zmieniła się, zwłaszcza po uzyskaniu pełnego członkostwa w Unii Europejskiej. Obecnie, przy kryzysie gospodarczym, dużym bezrobociu i niskich płacach uważa się zwiększoną ilość, zwłaszcza młodych ludzi, zainteresowanych wyjazdem do krajów bogatszych, m. in. do Irlandii. Jest to proces rozwojowy i w najbliższym czasie może stać podobnym do migracji zarobkowej np. Polaków.

2.3.2.3. Chorwaci w Belgii

Ilość Chorwatów w Belgii ocenia się na 6.000 - 8.000 osób, najwięcej w regionie Walonii, Liege, Mons i Flandrii włącznie z Brukselą. Wyliczenia te oparte są głównie na danych chorwackich misji katolickich i organizacji społecznych. Oficjalne statystyki nie dysponują najnowszymi danymi, gdyż do niedawna jeszcze Chorwaci byli zaliczani do grupy narodowościowej Jugosłowian i statystyki belgijskie podają liczby zaniżone. Pierwsi Chorwaci osiedlili się w Belgii w okresie wojny trzydziestoletniej (1618-1648), w której po stronie cesarstwa Habsburgów udział brała kawaleria chorwacka (chorw. *konjaništvo*, niem. *Kroatische Reiter*). Pierwsza znacząca fala emigracji rozpoczęła się po I wojnie światowej, gdyż Belgia należała do najbardziej rozwiniętych krajów europejskich. Byli to w większości młodzi niepiśmienni mężczyźni z okolic Liki, Szybeniku oraz z Bośni i Hercegowiny, wykonujący najcięższe prace. Znajdowali oni zatrudnienie głównie w przemyśle metalurgicznym i wydobywczym. Według oficjalnych źródeł, w Belgii przebywało w okresie międzywojennym ok. 25.000 – 30.000 robotników z Królestwa Jugosławii, z których większość stanowili Chorwaci. Największe ich skupiska powstały w okolicach miast Seraing, Jemeppe, Charlesroi, Brukseli

⁵² Por.: I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić: *op. cit.* s. 291-292; *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine. op. cit.* s. 299; I. Mardešić: *Hrvatska/Velika Britanija*. Zagreb 1995; *Hrvatsko iseljenišvo u Velikoj Britaniji*, W: <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-velikoj-britaniji/39>, (22.4.2014.).

⁵³ Zob.: S. Babić, B. Finka, M. Moguš: *Hrvatski pravopis*. London 1971.

i Antwerpii. W latach 30-tych dwudziestego wieku zaczęły powstawać organizacje społeczne, szczególnie chorwackiej *Partii Chłopskiej (Seljačka stranka)*, silny był ruch ustaszowski (*Ustaški pokret*⁵⁴) jak również komunistyczny. Pojawiła się prasa katolicka w języku chorwackim, przez krótki czas działały szkoły prowadzone przez organizacje polityczne i kościoł. W okresie wielkiego kryzysu światowego wielu Chorwatów straciło pracę i wróciło do Królestwa Jugosławii.⁵⁵

Po II wojnie światowej do Belgii przybyła druga fala chorwackich uchodźców politycznych, w tym duża ilość *ustaszy* i *domobranów*⁵⁶. Nasiliła się ona po rewolucji węgierskiej 1956 roku, a następnie w okresie tzw. chorwackiej wiosny w 1970 r. Jednocześnie wielu Chorwatów opuściło Belgię wyjeżdżając do USA, Nowej Zelandii i Ameryki Południowej i innych krajów europejskich. Od 1970 roku powstają pierwsze chorwackie misje katolickie w Brukseli i Liege, które organizują życie społeczne i kulturalne emigracji, działają zakazane w Jugosławii *Chorwacka Partia Chłopska* i organizacje niepodległościowe. Po rozpadzie Jugosławii Chorwaci z Belgii organizowali szeroko zakrojoną pomoc humanitarną, szczególnie dla terenów które najbardziej ucierpiały na skutek działań wojennych⁵⁷.

⁵⁴ Chorwacki Ruch Rewolucyjny, organizacja nacjonalistyczna założona w 1929 r. we Włoszech przez Ante Pavelicia. Na terenach okupowanych przez wojska niemiecko-włoskie w kwietniu 1941 r. *Ustasze* ogłosili Niepodległe Państwo Chorwackie (Nezavisna Država Hrvatska, w skrócie NDH) które miało funkcjonować pod protektoratem włosko-niemieckim lub państwem marionetkowym nazistowskich Niemiec. *Ustasze* odpowiedzialni byli za holocaust na terenie NDH. Z pobudek rasistowskich zamordowali w obozach koncentracyjnych ok. trzysta tysięcy ludzi, głównie Serbów, Żydów i Romów jak też członków chorwackiego ruchu oporu. Niepodległe Państwo Chorwackie wspierało siły okupacyjne Niemców i Włochów zwalczając partyzantów jugosłowiańskich. Gdy na przełomie lat 1944/45 wojska niemieckie wycofały się z Jugosławii, *ustasze* w większości opuścili kraj, choć część z nich pozostała w SFR Jugosławii jako grupa tzw. Krzyżowców (*Križari*).por.: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ustasze> (03.08.2015).

⁵⁵ <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-belgiji-i-luksemburgu/19> (03.08.2015)

⁵⁶ *Domobrani* – członkowie sił zbrojnych Niepodległego Państwa Chorwackiego (NDH) w okresie II wojny światowej. Walczyli przeciwko partyzantce komunistycznej i dopuścili się zbrodni wojennych i zbrodni ludobójstwa. Po zwycięstwie partyzantki titowskiej, ok. 200.000 z nich uciekło do Austrii, zostali stamtąd wydani przez brytyjską administrację wojskową w ręce nowego komunistycznego rządu i zgładzeni (masakra w Bleiburgu).

⁵⁷ I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić: *op. cit.*; J. Grošić: *Hrvati u Valoniji. O 35. obljetnici Misije Liège*. Liège 1982; V. Holjevac: *op. cit.*; F. Juričić: *Iz povijesti hrvatske katoličke misije u Belgiji*. Zagreb 2011; *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine. op. cit.*; R. Zaradić: *Ekonomska emigracija iz Imotske krajine u Kraljevinu Belgiju nakon Prvoga svjetskog rata*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011; <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-belgiji-i-luksemburgu/19> (28.IV.2014.); <http://www.crowc.org/belgija/311-hrvati-u-belgiji> (28.IV.2014.)

2.3.2.4. Chorwaci w Holandii

Według różnych źródeł, obecnie w Holandii zamieszkuje około 6.000 – 15.000 Chorwatów.⁵⁸ W latach 20-tych ubiegłego wieku tysiące Chorwatów z okolic Koprivnicy, Slatiny i Našicia wyjeżdżało do pracy w kopalniach i tworzyło tam pierwsze chorwackie osiedla, najpierw w małych miastach Oranje, Nassau, Mijen, Heerlen, Stoatsmijen, Laura Vereniging, Eygelshoven i Julia Privat Mijen a później w Geleen, Amstenrade, Brunssum, Hoensbroek, Heerlen, Limburgu i Kerkrade. Osiedla te były mieszane, zamieszkiwało je także wielu Słoweńców, których spośród obywateli Królestwa Jugosławii w Holandii było najwięcej.

Od 1963 r. napłynęła do Holandii największa fala Chorwatów, głównie specjalistów zatrudnionych w holenderskich portach i stoczniach poprzez firmy jugosłowiańskie takie jak: *Industromontaža*, *Jugomontaža* z Zagrzebia oraz od 1969 r. *Tehnomont* z Puli. Ponadto przyjeżdżali indywidualnie w ramach wyjazdów do tzw. pracy tymczasowej (*privremeni rad*) i byli zatrudniani bezpośrednio w ramach umów o pracę w stoczniach, portach, w przemyśle ciężkim i budowlanym. Najwięcej z nich trafiło do Rotterdamu (stocznia i rafineria), Amsterdamu (stocznia), Vlissingen (elektrownia jądrowa), Arnhemu (terminal gazowy) Alphen a/d Rijn, Hogovens (huty żelaza), Limburga (kopalnie węgla i przemysł chemiczny) oraz do Utrechtu i Bredy.

Następna znacząca grupa Chorwatów głównie z Bośni i Hercegowiny, przybyła w okresie wojny prowadzonej w Jugosławii w latach 1992-1995, gdzie otrzymała status uciekinierów wojennych lub azyl polityczny. Byli kierowani przez tamtejsze władze imigracyjne w okolice Arnhem, gdzie obecnie tworzą liczną wspólnotę. Generalnie wpisywano im narodowość bośniacką zgodnie z krajem zamieszkania, a po roku 1995 zaistniała możliwość deklarowania narodowości chorwackiej i obywatelstwa swojego państwa w urzędach holenderskich.

Pierwsze chorwackie organizacje społeczno-kulturalne powstały w okresie międzywojennym jak *Chorwacki Sokół* (*Hrvatski sokol*), *Chorwackie Towarzystwo Śpiewacze* (*Hrvatsko pjevačko društvo*) i *Chorwackie Towarzystwo Tamburaszy* (*Hrvatsko tamburaško društvo*).

Od lat 70-tych w Hadze działał *Jugoslovenski klub*, prowadzący m. in. kursy języka ojczystego. W 1980 r. założono *Związek Jugosłowiańskich Klubów i Stowarzyszeń*

⁵⁸ *Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske* ocenia ich liczbę na 10.000 osób, por.: <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-nizozemskoj/29>

w Holandii (*Savez jugoslavenskih klubova i udruženja u Nizozemskoj*) w ramach tych organizacji Chorwaci mieli możliwość rodzinnych kontaktów.⁵⁹

W roku 1971 w Rotterdamie franciszkanie z prowincji Srebrna Bośnia (Bosna Srebrna) utworzyli w Holandii pierwszą chorwacką misję katolicką, rozszerzając z czasem duszpasterstwo na miasta Amsterdam, Vlissingen i Limburg. Obecnie liczba osób związanych z duszpasterstwem wynosi od 5.500 – 6.000 osób. Jest to emigracja powojenna i jej potomkowie to osoby młode, rodziny z dziećmi, które pragną w ten sposób zachować wiarę ojców i swoją tożsamość narodową.⁶⁰

W Holandii działa obecnie dziewięć chorwackich szkółek dokształcających zajmujących się nauczaniem języka ojczystego i krzewieniem kultury. W 1991 r. powstała fundacja wydająca w latach 1991 – 2003 dwujęzyczny periodyk *Wiadomości* (*Vjesnik-Nieuwsbrief*). Ukazuje się również jako periodyk *Chorwacki głos* (*Hrvatski glas*) wydawany przez *Światowy Kongres Chorwatów* (*Hrvatski Svjetski Kongres*) oraz *Dzwon* (*Zvono*) *Chorwackiej Wspólnoty Kulturalnej* (*Hrvatska kulturna zajednica u Rotterdamu*). Ponadto *Radio Chorwackie w Rotterdamie* (*Hrvatski radio u Rotterdamu*) nadaje raz w tygodniu program w języku chorwackim.

2.3.2.5. Chorwaci w Luksemburgu

W Wielkim Księstwie Luksemburg zamieszkuje ok. 2.000 Chorwatów przybyłych w latach 60-tych, głównie z okolic Liki i Korduna (emigracja ekonomiczna) oraz w latach 1992-1995 jako fala uciekinierów wojennych (emigracja polityczna).⁶¹ W większości posiadają oni podwójnego obywatelstwa.

W Luksemburgu działa *Chorwacki Klub Kulturalno-Sportowy* (*Hrvatski kulturni i športski klub Croatia Luxembourg*) a od 2006 r. *Chorwackie Towarzystwo Luksemburg* (*Hrvatsko Društvo Luksemburg*), których celem jest integracja środowiska i wzmacnianie

⁵⁹ Por. <http://www.kantoci.nl/organizacije.htm>. Związek skupiała w chwili powstania w 1981 r. 15 klubów i organizacji, liczba ta z czasem rosła. Do najważniejszych należały: *KJ 29 Novembar - Utrecht*, *25 Maj - Den Bosch*, *Sloga -Boxmeer*, *Đuro Đaković -Apeldoorn*, *Edvard Kardelj - Vlissingen*, *Bratstvo i jedinstvo - Rozendaal*, *Klub Jugoslavija - Rotterdam*, *Udruženje Jugoslavija - Breda*, *Udruženje Jugoslavena - Amsterdam*, *Jugoslavenska komisija (Alkmaar)*, *Jedinstvo - Nijmegen*, *Ivo Lola Ribar - Cuijk*. W 1982 r. otwarto *Jugoslavenski centar* w Rotterdamie, wyposażony w bibliotekę i prowadzący naukę języka ojczystego.

⁶⁰ Por.: I. Baučić: *Stanje vanjskih migracija iz Jugoslavije krajem sedamdesetih godina*. W: *Rasprave o migracijama*, nr. 57. Zagreb 1979; *Katolička Crkva i Hrvati izvan domovine*. op. cit.; I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić: op. cit.; I. Kantoci: *Broj Hrvata u Nizozemskoj*. *Vjesnik-Nieuwsbrief*, nr 2/31, prosinac 2003.

⁶¹ <http://croexpress.eu/vijest.php?vijest=1109>

tożsamości narodowej młodzieży poprzez organizowanie imprez kulturalnych i naukę języka. Współpracując z *Chorwackim Towarzystwem Luksemburg Chorwacka Misja Katolicka (Hrvatska Katolička Misija)* oprócz opieki duszpasterskiej współorganizuje imprezy sportowe i kulturalne oraz spotkania z okazji uroczystości kościelnych i państwowych. Wspólnie prowadzi akcje pomocy charytatywnej.⁶²

2.3.2.6. Chorwaci w Niemczech

Diaspora chorwacka w Niemczech jest piątą co do liczebności grupą obcokrajowców zamieszkującą Republikę Federalną Niemiec, RFN (niem. *Deutschland*; *Bundesrepublik Deutschland*, *BRD*) i największą grupą Chorwatów mieszkujących poza granicami Republiki Chorwackiej w Europie. Realną ilość Chorwatów zamieszkujących ten kraj trudno jest określić. Oficjalne statystyki niemieckie szacują ją na 225 309 osób,⁶³ choć chorwackie misje katolickie i niektóre niemieckie biskupstwa przytaczają wyższe liczby (od 310 000 do 350.000 osób). Ludność ta deklaruje swoje pochodzenie z Republiki Chorwacji, Bośni i Hercegowiny, Wojwodiny i Boki Kotorskiej. Oprócz nich jest znaczna grupa Chorwatów (ok. 100 000 ludzi) zatrudniona w Niemczech bez formalnych zezwoleń („na czarno”). Dodatkowo komplikuje statystyki sytuacja prawna, która zezwala dzieciom obcokrajowców zamieszkałym przez co najmniej 8 lat w Niemczech na automatyczne uzyskanie obywatelstwa niemieckiego.⁶⁴ Zarejestrowanych jest także ponad 1600 małżeństw mieszanych.

Największa liczba Chorwatów pierwszej generacji tzw. chorw. *gastarbajteri* przybyła czasowo, do wtedy jeszcze, Zachodnich Niemiec w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku, po podpisaniu przez władze SFRJ umowy państwowej, co rozwiązywało w tym czasie problem recesji gospodarczej i dużego bezrobocia. Druga generacja i następne już urodziły się w Niemczech, ale dopływ siły roboczej z Jugosławii nieustannie trwa nadal.

W latach 1991-1995 nastąpiła nowa, bardzo liczna fala uchodźstwa politycznego, związanego z niestabilną sytuacją społeczno-polityczną na Bałkanach i wojną domową prowadzoną przez *JNA* (chorw. *Jugoslavenska narodna armija*) najpierw ze Słoweńcami, potem z Chorwatami, a następnie z Bośniakami. Część z nich po pewnym czasie wyjechała do swoich krajów lub zdecydowała się na emigrację do Ameryki lub Australii.

⁶² <http://croexpress.eu/vijest.php?vijest=1109>, a także

<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-belgiji-i-luksemburgu/19>

⁶³ Statistisches Bundesamt Deutschland, <http://www.destatis.de/>

⁶⁴ Po uzyskaniu pełnoletniości muszą dokonać wyboru obywatelstwa między chorwackim a niemieckim.

Od 2005 r. wszystkich obcokrajowców, którzy zamieszkują Niemcy, obowiązuje nowe prawo (tzw. niem. *Aufenthaltsgesetz*) zmieniające warunki pobytu w tym kraju, stawiające na większą integrację.

Od 1995 do końca 2009 r. niemieckie obywatelstwo posiadało 30 042, a podwójne obywatelstwo 9 000 Chorwatów. Pozostali mają stałe lub czasowe karty pobytowe. Część, po 2013 roku, zamieszkuje Niemcy czasowo na zasadzie praw unijnych.

W Niemczech działają liczne chorwackie organizacje kulturalne, naukowe, artystyczne, studenckie, polityczne (bardzo aktywne *HDZ*, *HKDU*, *HSP*, *HČSP*, i in.) i sportowe pod patronatem *Chorwackiego Kongresu Światowego* w Niemczech (chorw. *Hrvatski svjetski kongres u Njemačkoj* (*HSKNj*) z siedzibą w Kolonii.⁶⁵ Oprócz nich istnieje szereg organizacji katolickich (grupy pastoralne, pielgrzymkowe, folklorystyczne, biblijne, kościelne chóry, itp.), w 2005 r. było ich 81. W misjach działa ponad 100 duchownych, 5 stałych diakonów i około 80 pastoralnych współpracowników laickich i konsekrowanych. *Chorwacki Urząd Duszpasterski* (chorw. *Hrvatski dušobrižnički ured*) we Frankfurcie wydaje od 1978 roku pismo katolickich organizacji w Niemczech pt. *Żywa Wspólnota* (chorw. *Živa zajednica*).⁶⁶

Działalność społeczną diaspory chorwackiej wspierana jest przez media tj. przez radio, telewizję, Internet i prasę,

Radio jest mocno reprezentowane przez liczne stacje regionalne, np.: rozgłośnia radiowa SWR ze Stuttgartu emituje program *Hrvatska kronika iz jugozapada Njemačke*, od 1970 roku WDR z Kolonii codziennie nadaje *Die Sendung für Jugoslawen*, od 1992 r. zróżnicowaną na edycję chorwacką i serbską, ale po 1995 roku powrócono do wspólnej audycji, a od 2007 roku utworzono, w ramach programu dla cudzoziemców, internetowy online radio *Funkhaus Europa* dla słuchaczy z byłych republik jugosłowiańskich. Chorwackie radio z Frankfurtu od kilka lat w audycjach *Rendezvous in Deutschland* nadaje część programu w chorwackiej wersji językowej. Podobnie Radio Deutsche Welle z Bonn miało swój program w języku chorwackim, także dla słuchaczy w Chorwacji. Od 1999 roku emituje się co dwa tygodnie jednogodzinny program radiowy w języku niemieckim i chorwackim w ramach rozgłośni *Querfunk Freies Radio Karlsruhe*. Oprócz tego na falach drugiego programu audycje *Hrvatima izvan domovine*, emitowane przez *Radio Chorwackie* (dawne *Radio Zagreb*), są odbierane w Europie Zachodniej bez zakłóceń. Dodatkowo w licznych linkach internetowych pojawiają się audycje preferujące przede wszystkim chorwacką muzykę.

⁶⁵ Zob. <http://www.crowc.org/>

⁶⁶ Zob. www.kroatenseelsorge.de/ziva-zajednica/

Od lat siedemdziesiątych XX wieku co dwa tygodnie radio wspierano audycjami telewizyjnymi *Jugoslavijo dobar dan* (w ramach drugiego programu niemieckiej telewizji (ZDF) *Susjedi u Europi* (niem. *Nachbarn in Europa* przy współpracy Telewizji w Zagrzebiu). Pod koniec lat osiemdziesiątych wkroczyła telewizja satelitarna, a od 1991 roku chorwacka diaspora posiada wolny dostęp do pierwszego programu *Chorwackiej Telewizji* (HTV).

Prasa chorwackiej diaspory należy do nisko nakładowych wydawnictw regionalnych. Wydawane są tu między innymi kulturalny miesięcznik *Ritam* i od 2000 r. *Berlinski magazin* (do dziś wyszło 149 numerów) dostępny także w Brandenburgii, Hamburgu u Hannoverze, jego internetowe wydanie poszerza krąg czytelników. Redaktorem naczelnym czasopisma jest Željko Matić. Od 1978 roku wydawany jest przez *Chorwacki Urząd Duszpasterski* (chorw. *Hrvatski dušobrižnički ured*) we Frankfurcie miesięcznik *Žywa Wspólnota* (chorw. *Živa zajednica*). Należy też wspomnieć o licznych pismach informacyjnych wspólnot chorwackich w Niemczech, np.: wydawany w języku niemieckim *Bulletin* i *Obavijesti Chorwackiego Kongresu Światowego w Niemczech*, pismo *CRO Time Chorwackiej Wspólnoty Kulturalnej* ze Stuttgartu. Uzupełnieniem działalności wspólnot w tym zakresie są wydania zagraniczne od 1988 roku *Večernjeg lista* i *Slobodne Dalmacije*, które są drukowane w pobliżu Frankfurtu i dystrybuowane w całych Niemczech. Również inne czasopisma chorwackie, jak np. *Arena* (*Sirena*) są dostępne na rynku czytelniczym.

Każda też ze wspólnot chorwackich posiada swoją stronę internetową, która staje się konkurencyjna wśród mediów.

Językowo diaspora chorwacka dobrze posługuje się językiem niemieckim, choć jego znajomość jest zróżnicowana. Pierwsza generacja przybyszy swoją znajomość określa na dostateczną, pozostałe generacje, w większości wychowankowie szkół niemieckich, znają język niemiecki w stopniu dobrym lub bardzo dobrym. W mowie potocznej, szczególnie w środowiskach rodzimych, zauważa się w określonych strukturach językowych lub sytuacjach mieszanie obu języków.

W najbliższym środowisku często używany jest język rodziwy. Młodsze generacje, które podlegają niemieckiemu obowiązkowi edukacyjnemu, uczą się we wszystkich typach szkół i mają możliwość nauki języka chorwackiego organizowaną przez rozmaite środowiska oraz uzyskaną pomoc z Chorwacji. W szkołach organizowane są lekcje języka chorwackiego prowadzone przez chorwackich nauczycieli.⁶⁷ 4 556 studentów pochodzenia chorwackiego

⁶⁷ W 2006 roku notowano 40 nauczycieli uczących w 125 szkołach ok. 2.641 uczniów. (por.: *Organizacija hrvatske nastave po zemljama*
<http://public.mzos.hr/default.asp?ru=331&sid=&akcija=&jezik=1>

uczęszcza na różnego typu niemieckie uczelnie wyższe. Studiują nauki humanistyczne i społeczne (869), prawo, ekonomię i socjologię (1709), przyrodoznawstwo i matematykę (647), technikę (905), medycynę (155), sztuki (175) i inne⁶⁸.

Wielu członków diaspory chorwackiej bierze czynny udział w życiu publicznym w Niemczech, są to znani pisarze (np.: Jagoda Marinić, Marica Bodrožić, Zoran Drevnekar, Silvija Hinzmann, Nicol Ljubić, Marijan Nakić, Dragutin Trumbetaš, i inn.), soliści operowi (np.: Evelin Novak, Dunja Rajter, aktorzy (np.: Miroslav Nemec, Stipe Ercog, Carlo Ljubek, Ivanka Brekalo, Mišel Matičević, Monika Jasminka Ivančan, i inn.), kompozytor Milko Kelemen, muzycy (np.: Julija Galić, Ante Tolić, Antonio Macan, siostry Diana i Dolores Brekalo, Daniel Drilo, Ivo Robić, Ivica Šerfezi, i inn.), artysta malarz i grafik Ivo Cenkovičan, artysta fotografik Jospip Madračević i wielu innych. Znani są także wybitni sportowcy piłki koszykowej (Matej Mamić), piłki nożnej (Niko i Robert Kovač, Zvonimir Saldo, Boris Živković, Ivica Mornar, Tomislav Erceg, Filip Tapalović, Vladimir Beara, Ivan Klasnić, Jospi Šimunović, Marko Babić, Ivica Banović, Zdenko Miletić, i inni), trenerzy (Otto Barić, Branko Zebec, Zlatko Čajkovski), bokser (Željko Mavrović), szachista (Bojan Kurajica) i inni⁶⁹.

Zawody jakie są preferowane przez społeczność pochodzenia chorwackiego skupiają się wokół gastronomii (Chorwaci prowadzą ponad 2.200 restauracji), budownictwa, rzemiosła, handlu, finansów, jak też wolnych zawodów (medycy, inżynierowie, tłumacze, itp.).

2.3.2.7. Chorwaci w Szwajcarii

Do XX wieku Chorwaci w Szwajcarii bywali sporadycznie, najczęściej byli to pełniący obowiązki służbowe wysocy watykańscy dyplomaci (np.: kardynał Ivan Stojković (Dubrovnik 1390 - Lausanne 1443), biskupi Andrija Jamometić (Nin 1420 - Basel 1484), Petar Pavao Vergirije (1498-1565), względnie studenci związani z szwajcarskimi ośrodkami naukowymi i protestanckimi, np.: Toma Basiljević z Dubrovnika, dr. Ema Pavleković, dr. Dominik Mandić, oraz rezydenci: nobliści - prof. dr. Lavoslav Ružička i prof. dr. Vladimir Prelog, politycy - Juraj IV Drašković, Eugen Kvaternik, literaci - Fran Mažuranić i Antun Gustav Matoš, artyści - Branimir Petrović, Ivan Meštrović, i in.

Po II wojnie światowej Szwajcaria stała się krajem docelowym dla różnego typu rezydentów, którzy uważali ją za miejsce bezpiecznej stabilizacji, neutralne w stosunkach politycznych, nie tylko europejskich. Część prawicowych polityków i żołnierzy po swoich doświadczeniach wojennych i zmienionej sytuacji politycznej (do władzy doszli komuniści) coraz częściej zabiega-

⁶⁸ Dane z roku akad. 2004/2005, por.: *Statistički ured*. Wiesbaden. 2005.

⁶⁹ Por. http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvati_u_Njemačkoj

ła o uzyskanie tu azylu, np. polityk dr. Vinko Krišković, ekonomista Jure Petričević, dr. Tihomil Radja, i in.

Franciszkanin Lucijan Kordić w latach 50-tych zaczął skupiać wokół siebie młodzież katolicką, a po uzyskaniu zgody władz kościelnych, utworzył misję, dając początek działalności tego typu placówek, których obecnie jest 14, pierwsza powstała w 1967 w ZÜRICHU, a następne w miastach: Aarau, Baar, Bazylei, Bernie, Carmorin, Clarens, Frauenfeld, Graubünden, Lucernie, Lozannie, Solthurn, St. Gallen i Trimmis.

W latach 90-tych XX w. do Szwajcarii przybyła duża grupa uciekinierów z terenów objętych wojną zasiedlając ZÜRICH, Argau, St. Gallen, Bero, Ticino, Lucernę, Solothurn, Bazyleję, Schaffhausen i Wallis.

Szacunkowo w Szwajcarii obecnie zamieszkuje około 80 000 obywateli pochodzenia chorwackiego. *Szwajcarski Urząd d/s Obcokrajowców* podaje liczbę 36.125 zarejestrowanych obywateli Republiki Chorwackiej, ale należy tu dodać obywateli, posiadające podwójne oraz szwajcarskie obywatelstwo.

Diaspora chorwacka w Szwajcarii jest dobrze zorganizowana w licznych klubach, towarzystwach, związkach i fundacjach, por. np. *Hrvatska kulturna zajednica* (działająca od 1971 r.), *AMAC-CH*, *Chorus Croaticus*, *Fond hrvatskih studenata (FOHS)*, *Hrvatska unija mladih* (1991.), *Hrvatski humanitarni forum (HHF)*, *Hrvatsko inženjersko društvo (HID)*, *Matica hrvatska*, *Švicarsko-hrvatsko društvo „Vladimir Prelog“* i *Hrvatski kulturni klub* w Baden. Niemalże wszystkie te organizacje są skupione od 1993 r. wokół *Chorwackiego Światowego Kongresu w Szwajcarii (Hrvatski svjetski kongres u Švicarskoj (HSK-CH))*.⁷⁰

Od 1990 r. Zorganizowane jest chorwackie szkolnictwo, samodzielne lektoraty w ramach: *Slavisches Seminar der Universität Bern*, *Slavisches Seminar der Universität Basel* i *Slavisches Seminar der Universität Zürich*.

Wydawane są chorwackie czasopisma i biuletyny, np.: *Društvene obavijesti*, organ prasowy *Hrvatske kulturne zajednice – Libra* oraz młodzieżówkę *Hrvatske unije mladih Švicarske*, czasopismo *Hrvatskog kulturnog kluba – Male društvene obavijesti*, a także *Hrvatske kulturne zajednice* (Baden/ZÜRICH i ZÜRICH/Winterthur), - *Movis*. *Hrvatske katoličke misije* wydają czasopismo *Querqus*. Na chorwackim web portalu www.croatia.ch można uzyskać szczegółowe informacje na temat chorwackich obywateli zamieszkujących Szwajcarię.

W języku chorwackim są radiowe programy, npr. *Radio Bern RABE*, *Radio Baden* i *LoRA Zürich*.

⁷⁰ www.croatia.ch; Z. Čičić: *Die Kroaten in der Schweiz*. Zürich 1982; V. Nuić: *Četrdest godina duhovne skrbi o Hrvatima u Švicarskoj*. Zagreb- Zürich 2001; I. Čizmić, V. Šakić, M. Sopta; *op. cit.* s. 275-279.

2.3.3. Kierunek migracyjny skandynawski

2.3.3.1. Chorwaci w Danii

W Danii mieszka obecnie około 1.000 Chorwatów, głównie w Kopenhadze i na Półwyspie Jutlandzkim w okolicach aglomeracji Aarhus i Aalborg. Chorwaci zaczęli przyjeżdżać do Danii w początkach lat 60-tych, w mniejszym stopniu w latach 1980-1990 z terenów Bośni i Hercegowiny, głównie jako niewykwalifikowana siła robocza. W 1980 r. liczba Chorwatów sięgała ponad 1.500 osób.⁷¹ W latach 1992-1995 kilkanaście osób pochodzenia chorwackiego uzyskało status emigrantów politycznych.

W 1990 r. założono w Kopenhadze *Chorwacką Wspólnotę Kulturalną w Danii* (*Hrvatska kulturna zajednica u Danskoj*), a od 2012 r. działa *Związek Kulturalny Chorwatów* (*Hrvatska kulturna udruga*). Założona w latach 1975-2004 w Kopenhadze *Chorwacka Misja Katolicka* ostatecznie została zamknięta ze względu na zbyt małą liczbę wiernych. Obecnie liturgię w języku chorwackim odprawia chorwacki ksiądz dojeżdżający raz w miesiącu z południowej Szwecji. Działalność kulturalno-oświatową zwykle organizuje Konsulat Generalny Republiki Chorwackiej w Kopenhadze. W skupiskach Chorwatów prowadzona jest także w kilku szkołach nauka języka chorwackiego, finansowana z budżetu państwa w ramach duńskiego systemu edukacji⁷².

2.3.3.2. Chorwaci w Norwegii

Na terenie Norwegii zamieszkuje ponad 2.000 obywateli pochodzenia chorwackiego (oficjalne dane statystyczne z 2001 r. określają liczebność diaspory chorwackiej na 1043 osób). Najwięcej Chorwatów zamieszkuje Oslo i okolice oraz miasta Baerum, Askim, Drammen i Moss. Są to dawni więźniowie obozów koncentracyjnych po II wojnie światowej, emigranci polityczni i ekonomiczni z lat 60-tych, 70-tych i 90-tych XX wieku, pochodzący przeważnie z Nove Gradiške, Slavonije, Dalmacji, chorwackiego Przymorza, Zagorja i Liki.⁷³

Diaspora chorwacka jest zorganizowana od 1989 r. W Oslo działają *Hrvatska zajednica u Norveškoj*, *Hrvatsko kulturno društvo Zrinski i Frankopan*, *Norveško-hrvatsko društvo prijateljstva* oraz Nogometni klub Croatia.

Hrvatska katolička misija od 1970 r. funkcjonuje w Oslo, a posługa liturgiczna w języku chorwackim jest dodatkowo dostępna w miastach Askim i Moss, wydawane jest także czasopismo *Listić*.

⁷¹ <http://dk.mvep.hr/hr/hrvati-u-danskoj/>

⁷² <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-kraljevini-danskoj/23>

⁷³ Por.: I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić, *op. cit.* s. 285-288; *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*, s. 290-291; R. Mesarić Žabčić: *Hrvati u Norveškoj i Švedskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik* 2005. Zagreb 2004. s. 107-116.

Oprócz katolickiej prasy wydawane są przez organizacje diaspory czasopisma *Moja Hrvatska*, a w latach 1990-1991 *Tjedni pregled vijesti iz domovine*.

Nauka języka chorwackiego prowadzona jest od 1996 r. i uczęszcza do niej dwa razy w tygodniu 40 uczniów. Uniwersytet w Oslo prowadzi zajęcia z literatury i lektorat języka chorwackiego.

2.3.3.3. Chorwaci w Szwecji

W Szwecji zamieszkuje około 30.000-35.000 Chorwatów, głównie w południowej części kraju w aglomeracjach miast Göteborg, Halsingborg, Jonkoping i Malmö. Dokładna ich liczba jest trudna do ustalenia, gdyż przed 1990 r. byli najczęściej rejestrowani jako Jugosłowianie. Chorwaccy uchodźcy polityczni jako pierwsi pojawili się w pierwszych latach po II wojnie światowej, głównie były to osoby starsze i chore przybyłe z obozów przejściowych w Austrii i Włoszech. W latach 50-tych rozpoczęły się natomiast przyjazdy Chorwatów w ramach emigracji zarobkowej, które a w latach 1960-1970 zwiększyły ją do ponad 20.000 osób, a w latach 1992 – 1995 dołączyli do nich uciekinierzy wojenni z Bośni i Hercegowiny.

Od 1978 r. w większych miastach Szwecji zaczęły powstawać stowarzyszenia społeczno-kulturalne Chorwatów, których dziś jest około 30 i są zrzeszone w *Federacji Stowarzyszeń Chorwackich* z siedzibą w Göteborgu.⁷⁴ Federacja wydaje kwartalnik *Hrvatski glasnik* o charakterze informacyjnym. Wydawane są chorwackie czasopisma *Radnički tribun*, *Kroatisk opinion (KOP)*, *Pozdrav Domovini*, *Ognjište*, *AMAC*, *Hrvatsku riječ*, *Okružnica* i *Poruku slobodne Hrvatske* i in.

W Sztokholmie, Jonkopingu, Göteborgu i Malmö, działają *Chorwackie Misje Katolickie* współpracujące z miejscowymi stowarzyszeniami przy organizowaniu imprez kulturalnych, sportowych i obchodach świąt religijnych i narodowych.

Nauczanie języka chorwackiego odbywa się w ramach szwedzkiego systemu edukacji i jest finansowane z budżetu państwa. Na *Uniwersytecie w Uppsali* istnieje także *Katedra Języków Słowiańskich*, gdzie wykładany jest język chorwacki, obok serbskiego i bośniackiego.⁷⁵

⁷⁴ Zob. <http://www.kroatiskariksforbundet.org>

⁷⁵ Por.: R. Mesarić Žabčić: *op. cit.* s. 107-116; I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić: *op. cit.* s. 280-284; *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine. op. cit.* s. 291-293; D. Vukušić: *Iz života hrvatske zajednice u Švedskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2000*. Zagreb 1999, s. 257-261; B. Salaj: *Društveni rad s iseljenicima - Švedsko iskustvo*. W: *Budućnost iseljene Hrvatske*. Zagreb 1998. s. 189-197; *Hrvatsko iseljeničtvo u Švedskoj*. W.: <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-svedskoj/36>, (22.4.2014.)

2.3.4. Kierunek migracyjny Europa Środkowa

2.3.4.1. Chorwaci w Słowenii

Od najdawniejszych czasów kontakty chorwacko-słoweńskie były bardzo żywe, a ludność wzajemnie się przenikała. Od 1919 do 1990 r. Słowenia była w związkach federalnych z południowosłowiańskimi narodami i stanowiła atrakcyjne miejsce do zamieszkania z powodu bliskości terytorialnej, językowej i kulturalnej oraz stosunkowo dobrej kondycji ekonomicznej. Byli tu zatrudniani liczni chorwaccy pracownicy, chętnie studiowali studenci z Chorwacji, zawierano liczne mieszane związki małżeńskie, itp. Konstytucja i inne normy prawne dawały możliwości w łatwości przemieszczania się ludności i pobytu bez jakichkolwiek formalnych zezwoleń. Sytuacja w tym zakresie zmieniła się po powstaniu niezależnej Republiki Słowenii w 1990 r.

Obecnie według spisu ludności z 2002 r. grupę chorwacką zamieszkującą Republikę Słoweńską szacuje się na 35. 642 osób, co stanowi 1,8 % populacji Słowenii. Według tego samego spisu 54.079 osób uważa język chorwacki za ojczysty. Diaspora chorwacka nie posiada statusu mniejszości narodowej, choć o to usilnie zabiega.⁷⁶

Dzisiaj w Lublanie zamieszkuje około 10.000 Chorwatów, w Mariborze i okolicach 12.000, pozostali w innych miastach (Novo Mesto, Celje, Velenje, Koper, Piran, Portorož, Kranj, Škofja Loka, Kamnik, Lendava i inn.). Po 1991 r. Są oni zorganizowani wokół związku *Savez hrvatskih društava u Sloveniji (SDHS)* i posiadają regionalne kluby, towarzystwa i fundacje (*Hrvatska kulturna udruga Novo mesto, Hrvatsko društvo Istra, Piran, Hrvatsko društvo Ljubljana, Hrvatsko kulturno društvo Maribor, Hrvatsko kulturno društvo Međumurje, Ljubljana, Hrvatsko kulturno društvo Pomurje, Lendava, Hrvatsko kulturno-umjetničko društvo Komušina, Škofja Loka, Kulturno društvo Hrvatska iseljenička zajednica, Jesenice, Kulturno društvo Međimurje, Velenje, Društvo Hrvatske demokratske zajednice Ljubljana, Društvo hrvatskih studenata u Sloveniji*).

W Republice Słowenii działa cztery misje katolickie: w Lublanie (1986), Mariborze (1998), Nowym Mieście (1991) i w Portorożu (2004), które wydają czasopismo *Izlazak*.⁷⁷

⁷⁶ Por.: *Zbornik Hrvati u Sloveniji*. Red. M. Domini. Zagreb 1997; S. Bunjevac: *Hrvati u Sloveniji u potrazi za statusom*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2006*. Zagreb 2005. s. 31-36; M. Perić: *Status Hrvata u Sloveniji*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 13*. Zagreb 2005. s. 30; B. Mlačak: *Hrvati u Metliki i Beloj krajini*. W: *Hrvati u Sloveniji*. Red. M. Domini. Zagreb 1997. s. 215-221; Š Ivanjko: *Organiziranost i položaj Hrvata u Sloveniji*. W: *Hrvati u Sloveniji. op. cit.* s. 261.

⁷⁷ Por. M. Prpa: *Hrvatske katoličke misije u Sloveniji, predložak za Monografiju*. Ljubljana 2009. s. 15-16, 20-42.

Savez Hrvatskih društava u Sloveniji wydaje czasopismo *Korijeni*, *Hrvatsko kulturno društvo Maribor – Croata*, *Hrvatsko kulturno društvo Međimurje* z Lublany – *Pušlek*, *Hrvatsko kulturno društvo Pomurje* z Lendawy – *Glas*. Prawie wszystkie towarzystwa redagują swoje *web-strony*. *Radio Študent* od 2014 r. raz w miesiącu emituje audycję w języku chorwackim *Vjetar u leđa*.

Od 1911 r. w Lublanie, Mariborze, Lendawie i Velenju w niektórych szkołach i przy misjach katolickich istnieje możliwość uczestniczenia w lekcjach języka chorwackiego. Na Uniwersytetach w Lublanie i w Mariborze istnieją studia kroatystyczne oraz lektoraty języka chorwackiego.

2.3.4.2. Chorwaci w Austrii

Pierwsze kontakty Chorwatów na terenie dzisiejszej Austrii są zaświadczone od XI w. W następstwie historycznych zawirowań w Europie Środkowej i specyficznej sytuacji historycznej Chorwatów kontakty austriacko-chorwackie zacieśniały się. Od XIII w. były bardziej regularne w związku z sytuacją polityczno-społeczną tego obszaru.

Na terenie dzisiejszej Republiki Austrii mieszka ponad 90.000 Chorwatów, i tak w Wiedniu i jego najbliższych okolicach 35.000, w Dolnej Austrii 6.000, w Górnej Austrii 12.000, w Salzburgu 6.000, w Tyrolu 5.600, w Vorarlbergu 5.000, w Karantanii 5.000, w Styrii 14.000 i w Burgenlandzie 1.000 Chorwatów. Według spisu ludności z 2011 r. i szacunku chorwackich misji katolickich w Austrii te liczby są większe i sięgają około 120.000 społeczności chorwackiej, w tym Burgenlandzkich Chorwatów jest około 30.000. Najwięcej obywateli pochodzenia chorwackiego zamieszkuje stolicę kraju.

2.3.4.2.1. Burgenlandcy/Gradiszczańscy Chorwaci

Jedną z najstarszych, masowych migracji Chorwatów na tereny austriackie obserwuje się w latach 1533 – 1535 w ówczesnym Burgenlandzie. Tereny pogranicza zachodnich Węgier, Dolnej Austrii i okolic Bratysławy (tzw. historyczny Burgenland) i część Moraw w XVI w. były spustoszone, a właściwie wyludnione, przez toczące się tam wojny oraz szalejące epidemie chorób (zarazy). Należało je jak najszybciej zaludnić i doprowadzić gospodarkę do rozkwitu w perspektywie odporu tureckiego zagrożenia. Z drugiej strony, mimo ich tragicznej przeszłości, stały się w miarę bardziej bezpieczne dla znacznej części bezdomnej ludności uciekającej przed Turkami z ziem chorwackich, zachodniej Bośni, Liki i Krbawy. Największa

liczba uciekinierów pochodziła z dolnej części rzeki Kupy i Uny oraz zachodniej Sławonii. Zasiedlili oni na tych terenach około 277 wiosek.⁷⁸

Należą do nich: Burgenlandcy/Gradišćaniańscy Chorwaci, (chorw. *Gradišćanski Hrvati* niem: *Burgenlandkroaten*, węg.: *Burgenlandi horvátok*), którzy stanowią diasporę pięciu etnicznych grup zamieszkującą historyczny Burgenland / Gradišće, obecnie będące w granicach republik Austrii, Węgier i Słowacji. Grupy te między sobą są zróżnicowane dialektalnie.⁷⁹ W granicach Austrii znajdują się:

- *Štoji*, zamieszkujący na południowym krańcu Burgenlandu wsie: Pinkovac (Güttenbach), Nova Gora (Neuberg) i Stinjaki (Stinatz);
- *Vlahi*, zamieszkują na północ od *Štojów* wsie: Hrvatski Cikljin (Spitzzicken; mówią w dialekcie sztokawskim), Bandol (Weiden bei Rechnitz), Podgorje (Podgoria; mówią w dialekcie sztokawskim), Stari Hodaš (Althodis), Sabara (Zuberbach), Čemba (Schandorf), Vincjet (Dürnbach), Ključarevac (Allersdorf), Čajta (Schachendorf), Rorigljin-Širokani (Rauhriegel-Allersgraben).
- *Dolinci* - środkowa grupa zamieszkująca na północ od *Vlahów* i na południe od *Poljanców* we wsiach: Bajngrob (Weingraben), Kalištrof (Kaisersdorf), Dolnja Pulja (Unterpullendorf), Frakanava (Frankenau), Šuševo (Nebersdorf), Filež (Nikitsch), Gerištof (Kroatisch Geresdorf), Mučindrof (Großmutschen), Pervane (Kleinmutschen), Veliki Borištof (Großwarasdorf), Mali Borištof (Kleinwarasdorf), Longitolj (Langental) i Mjenovo (Kroatisch Minihof).
- *Poljanci*, zamieszkujący na wschód od miasta Mattersburg i na zachód od Nežiderskiego jeziora wsie: Pajngrt (Baumgarten), Rasporak (Draßburg), Otava (Antau), Cogrštof (Zagersdorf), Klimpuh (Klingenbach), Cindrof (Siegendorf), Prodrštof (Wulkaprodersdorf), Trajštof (Trausdorf), Uzlop (Oslip), Vorištan (Hornstein), Štikapron (Steinbrunn) i Celindof (Zillingtal).

⁷⁸ Por.: F. Tobler, *K strukturi iseljenoga hrvatskog sridnjega i nižeg plemstva u 16. st. i »familiales« problem*. Symposion Croaticon I. Beč 1974; tenże *Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva na području austrijsko-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problem »familijarija«*. Radovi instituta za hrvatsku povijest 12. Zagreb 1979.

⁷⁹ Por. A. Ślęzak: *Burgenlandzcy Chorwaci i ich tradycje językowe*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2006; T. Jelić: *Gradišćanski Hrvati u Austriji. Analiza hrvatskih naselja u Gradišću*. Zagreb-Koprivnica 1997; I. Kampuš: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb 1995; M. Valentić: *Gradišćanski Hrvati od 16. stoljeća do danas*. Zagreb 1970; Đ. Vidmarović: *Gradišćanskohrvatske teme II*. Crikvenica 1998; B. Vranješ Šoljan: *Gradišćanski Hrvati između tradicije i suvremenosti*. Zagreb 2005; I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić: *op. cit.* s. 261-265.

- *Haci* są najbardziej na północ wysuniętą piątą grupą, która zamieszkuje na północny wschód od Jeziora Nežiderskiego wioski Pandrof (Parndorf), Novo Selo (Neudorf bei Parndorf) i Bijelo Selo (Pama).

Część Gradišcianskich Chorwatów zamieszkuje wsie w sąsiednich krajach: w Republice Słowackiej: Hrvatski Grob (Chorvátsky Grob), Hrvatski Jandrof (Jarovce), Devinsko Novo Selo (Devínska Nova Ves) i Čunovo), oraz w Republice Węgierskiej: Hrvatska Kemlja (Horvátkimle), Bizonja (Bezenye), Koljnof (Kópháza), Vedešin (Hidegség), Temerje (Tömörd), Plajgo (Ólmod), Petrovo Selo (Szentpéterfa), Hrvatske Šice (Horvátlovő), Gornji Čatar (Felsőcsatár), Umok (Fertőhomok), Narda, Hrvatski Židan (Horvátzsidány), Prisika (Peresznye) i Unda (Und).

Obecnie grupa ta jest najliczniejszą mniejszości narodową w Republice Austrii (niem. *Republik Österreich*) ze wszystkimi prawami jakie im przysługują. Posiadają instytucje typu: *Hrvatski kulturni centar*, *Gradišćansko-hrvatski centar* (www.hrvatskicentar.at), *Znanstveni institut gradišćanskih Hrvata* (www.zigh.at), *Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću* (www.hkd.at) i *Hrvatsko-gradišćansko kulturno društvo u Beču*. Oprócz tego istnieją liczne rodzime instytucje kulturalne: około 30 folklorystycznych grup, 20 amatorskich teatrów. Szczególną rolę odgrywa wspólnota kulturowa KUGA (www.kuga.at) w miejscowości Veliki Borištof (Großwarasdorf).

Hrvatsko štamgarsko društvo u Željeznom wydaje tygodnik *Hrvatske novine*, corocznie kalendarz oraz książki w gradišćansko-chorwackim języku z rodzimej literatury i nauki (www.hrvatskenovine.at). *Hrvatski kulturno-dokumentacioni centar* drukuje podręczniki szkolne do dwujęzycznych szkół. *Hrvatsko kulturno društvo* wydaje czasopismo *Hrvatsko glasilo*. *Manjinska zajednica gradišćanskih Hrvata* posiada wszystkie rodzaje mediów: czasopisma, programy radiowe i telewizyjne w ramach ÖRF-a– *studio Željezno* i udziały w stacji radiowej MORA.

Nauka w języku rodzimym odbywa się w dwujęzycznych szkołach w miejscowości Veliki Borištof i w gimnazjum w Borti, Gornja Pulja (Oberpullendorf) i Željezno (Eisenstadt).

2.3.4.2.2. Pozostała diaspora chorwacka w Austrii

Ponadto Republikę Austrii zamieszkują Chorwaci przybyli jako pracownicy zatrudniani w różnych sektorach Monarchii Austro-Węgierskiej. W okresie międzywojennym, szczególnie w stolicy, byli dobrze zorganizowani posiadając kilka towarzystw, najpierw *Wiedeńskie Towarzystwo Chorwackie* (*Bečansko hrvatsko društvo* (1922-1927), następnie w 1930 r. *Chorwackie Towarzystwo we Wiedniu* (*Hrvatsko društvo u Beču*), potem od 1934 r. do dziś

działające *Chorwackie Kulturalne Towarzystwo we Wiedniu* (*Hrvatsko kulturno društvo u Beču*).

Druga masowa fala emigracji do Austrii nastąpiła po II wojnie światowej, kiedy to pod opieką Chorwackiego Czerwonego Krzyża, utworzonego we Wiedniu w 1945 roku, zebrała się liczna grupa uciekinierów (najczęściej byli wojskowi, politycy i duchowienstwo), mająca charakter polityczny, rozmieszczona w obozach w Górnej Austrii, Salzburgu i w Karyntii. W 1948 r. powstał *Caritas croata*, który zaczął wydawać czasopismo *Glasnik Srca Isusova i Marijina*. W miejscach internowania powstały następne towarzystwa o charakterze kulturalnym i sportowym, np. *Hrvatsko kulturno prognaničko društvo „Lisinski“*, *Hrvatski iseljenički sportski klub Velebit*, *Hrvatski sportski klub „Croatia, FC Young Boys*, *Hrvatsko kulturno društvo „Bleiburg“*, *Hrvatsko kulturno društvo „Matija Gubec“*, itp.

Od połowy lat 60-tych po 80-te XX wieku zauważa się następną falę przesiedleńczą mającą charakter emigracji ekonomicznej, zgodnie z bilateralnym porozumieniem i za zgodą ówczesnych władz państwowych. Wtedy to we Wiedniu zaczyna wychodzić *Bilten hrvatskih socijalista/ Bulletin Kraotischer Sozialisten* pod redakcją Marko Bagaricia.

Czwarta fala migracyjna objęła około 94. 000 Chorwatów⁸⁰ po roku 1990, wskutek działań wojennych na terenie Chorwacji oraz Bośni i w Hercegowinie, znaczna ich część zamieszkała w Austrii.

Nie bez znaczenia są tworzone chorwackie stacje misyjne: pierwsza we Wiedniu (1912), potem u Salzburgu (1944), Klagenfurcie (1945), Linzu (1945) Innsbrucku (działa od 1945, formalnie zaś od 1967) w Grazu (1967), St. Pölten (1965) i w Feldkirch (1969).

Obecnie Chorwaci zamieszkujący Republikę Austrii są bardzo dobrze zorganizowani, posiadają dziesiątki towarzystw kulturalnych, związków, klubów sportowych i fundacji. Bliskość terytorialna z Republiką Chorwacji i przynależność do Unii Europejskiej daje im wielkie możliwości w zakresie swobodnego przemieszczania się i komunikacji, uzyskiwania pracy i studiowania⁸¹.

2.3.4.3. Chorwaci na Węgrzech

Chorwacka obecność na Węgrzech ma bardzo bogate tradycje od najdawniejszych czasów. Panonia była celem chorwackich migracji i dziś pogranicze węgiersko-chorwackie i węgiersko-austriackie jest zamieszkałe przez ludność chorwacką, której część uważa się za autochtoniczną (diaspory w węgierskiej Podravini, Zadravini, Međimurju i Pomurju). Wyróż-

⁸⁰ Według danych *Državnog zavoda za statistiku RH*.

⁸¹ Por. Čizmić I., Sopta M., Šakić V.: *Iseljena Hrvatska*. op. cit. s. 261-265.

nia się tu siedem większych i dwanaście mniejszych skupisk chorwackich mniejszości etnicznych (por. np.: *gradišćanski Hrvati, pomurski Hrvati, podravski Hrvati, Bošnjaci, Šokci, Bunjevci, podunavski Hrvati*, i inn.). Ludność ta w większości przybyła jako uciekinierzy, chroniąc się przed niebezpieczeństwami wojen, przede wszystkim z Turkami Osmańskimi.

Obecnie Węgry zamieszkuje około 50.000 obywateli pochodzenia chorwackiego⁸² w rejonach: Baranji i Podravinie (miejscowości: Pečuh/Pécs, Mohač/ Mohács, Šikloš/Siklós), oraz Bački (Baja, Ajmaš/Ajmas, Kalača/ Kalocsa), wzdłuż węgiersko-austriackiej granicy w okolicach Šopron/Sopron, Jur, Sambotel/ Szombathely, Kiseg oraz Kaniży/Nagikanizsa i w Budapeszcie.⁸³

Struktury organizacyjne chorwackiej mniejszości narodowej na Węgrzech są różnorodne: począwszy od samorządowych (127 lokalnych i 7 terytorialnych), po liczne kulturalne wraz z bibliotekami, chóry i zespoły muzyczne, kluby sportowe, branżowe, wyznaniowe, itp. (m. inn. *Bunjevačka katolička čitaonica* w Baji, *Bazični muzej* w Mohaczu, *Društvo hrvatskih novinara*, *Mađarsko-hrvatsko društvo*, *Hrvatski književni krug*, *Društvo hrvatske katoličke mladeži*, *Muzej sakralne umjetnosti Hrvata u Mađarskoj* w Prisiku. Podlegają one *Chorwackiemu Samorządowi Państwowemu (Hrvatska državna samouprava)* oraz *Związkowi Chorwatów na Węgrzech (Savez Hrvata u Mađarskoj)*. Na wyspie Pag w miejscowości Vlačici dzierżawiony jest od 2005 r. *Kulturno-prosvjetni centar* przeznaczony dla mniejszości chorwackiej na Węgrzech.

W 1999 r. w Budapeszcie powstała drukarnia *Croatica* (www.croatica.hu), która wydaje chorwacką prasę (np. *Hrvatski kalendar* i trójmiesięcznik *Bilten*), podręczniki szkolne, literaturę piękną (np. serię *Hrvatski književnici u Mađarskoj*) oraz biuletyny informacyjne, a od 2005 r. w ramach jej zorganizowano także internetowe radio o tej samej nazwie (*Croatica*), nadające programy dwa razy w tygodniu po godzinie.

⁸² Według węgierskiego spisu powszechnego jest ich 26.774 (osoby, które posługują się czynnie językiem chorwackim).

⁸³ Por.: V. Holjevac: *Hrvati izvan domovine*. op. cit.; s. 281-299; *Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*. Zagreb 1980. s. 87-91; T. Jelić, Ž. Holjevac: *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj*. Zagreb-Budapest-Bratislava 2006; Đ. Šarošac: *Tisućostogodišnje veze Hrvata i Mađara*. Zagreb 1999; Đ. Vidmarović: *Teme o Hrvatima u Mađarskoj*. Split 2008; *Hrvati izvan Hrvatske, odabrane teme*. W: *Društvena istraživanja*. 4-5. s.78-79. Zagreb 2005; I. Čizmić, M. Sopta, V. Šakić: op. cit. s. 300-302; S. Krpan: *Od Karakaša do Biefern*. Zagreb 1988. s. 43-158; I. Đurok: *Nekoliko demografskih i statističkih podataka o hrvatskoj nacionalnoj manjini u Mađarskoj (1910-1990)*. W: *Sociologija sela* 31. nr 1/2. Zagreb 1993, s. 85-95; *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*. Zagreb 1977; <http://www.croatica.hu/index.php?id=31&lang=1> (autor Šokčević Dinko, 20.V.2014.) <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-republici-madarskoj/9> (20.V.2014.)

W miejscowości Pécs działają *Hrvatska redakcija Mađarskog radija* oraz *Hrvatska redakcija Mađarske televizije* emitujące swoje programy w języku chorwackim, a także *Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj*, *Hrvatski klub August Šenoa* (www.senoa.hu) i jedyny profesjonalny teatr poza granicami Republiki Chorwackiej.

Na Węgrzech działają 3 chorwackie przedszkola (Budapeszt, Pécs, Hercegszántó) i 30 chorwackie grupy w węgierskich przedszkolach w 7 gminach; 3 chorwackie szkoły podstawowe (Budapeszt, Pécs, Hercegszántó), 4 dwujęzyczne szkoły podstawowe (Martinci, Petrovo Selo, Bizonja i Koljnof); 2 chorwackie gimnazja (Budapeszt, Pécs), a w 40 szkołach są prowadzone lekcje przedmiotowe z języka chorwackiego.

W katedrach slawistyki na uniwersytetach: *ELTE* w Budapeszcie, *Janus Panonius* w Pécs, w Uniwersytecie w Szombathely oraz Wyższej Szkole Pedagogicznej w Baji są prowadzone studia kroatystyczne wraz z lektoratami języka chorwackiego.

2.3.4.4. Chorwaci w Czechach

Morawscy Chorwaci (chorw. *Moravski Hrvati*, cz. *Moravští Chorvati*, niem.: *Mährische Kroaten*) stanowią najbardziej na północ wysuniętą europejską diasporę Chorwatów, uciekinierów przed Turkami w XVI i XVII w. którzy zasiedlili tereny południowej Morawy w dzisiejszej Republice Czeskiej. Mimo tego, że pochodzenie i czas ich przybycia jest podobne Burgenlandzkim Chorwatom uważali się za odrębną wspólnotę etniczną. Większość z nich pochodziła z terenów dzisiejszej Banoviny i Korduna i zamieszkiwała w okolicach Mikulova na południe od Brna wsie Frielištof, Doro Polje i Nova Prerava. Jeszcze w 1918 r. w spisach ludności notowano 1.682 Chorwatów. W okresie międzywojennym, za czasów pierwszej Republiki Czechosłowackiej⁸⁴ Morawscy Chorwaci byli poddani polityce asymilacyjnej, odmówiono im prawa posługiwania się rodzimym językiem w szkolnictwie i w kościele, co spowodowało współpracę z partiami liczniejszej mniejszości niemieckiej. W roku 1938 zgodnie z porozumieniami z Monachium ich miejsca zamieszkania dostały się w granice Niemiec, co nie zmieniło ich statusu. W okresie II wojny światowej znaczna część Chorwatów została

⁸⁴ Pierwsza Republika Czechosłowacka (cz. *první Československá republika*, sł. *prvá Česko-Slovenská republika* - *ČSR*) powstała 28 października 1918. Głównym architektem zjednoczenia obu narodów był czeski polityk i pierwszy prezydent Tomáš Garrigue Masaryk, pozostałymi twórcami tego państwa byli Czech Edvard Beneš (który później został prezydentem) i Słowak Milan Rastislav Štefánik. W 1938 roku, po utracie zamieszkanego przez Niemców Pogranicza (na większości utraconych terenów powstał Kraj Sudecki), państwo przekształciło się w Drugą Republikę Czechosłowacką. (por. np.: Z. Karník, *České země v éře První Republiky*, t. 3. Praha 2003).

zmobilizowana i walczyła głównie na froncie wschodnim. Po wojnie ziemie te wróciły w skład Trzeciej Republiki Czechosłowackiej.⁸⁵ W latach 1946/47 i 1948-1950 komunistyczne władze mniejszość chorwacką uznały za politycznie skompromitowaną przy jednoczesnym ostracyzmie w stosunku do Titowskiej Jugosławii. W wyniku takiej sytuacji członkowie mniejszości zostali przesiedleni po całym państwie, część z nich szybko się zasymilowała, część zaś etapami uciekła do Chorwacji.

Obecnie według spisu ludności w Republice Czeskiej w 2001 r. zostało zgłoszonych 1585 obywateli narodowości chorwackiej. Są oni zorganizowani we wspólnotach: *Udruga građana hrvatske narodnosti u Češkoj Republici* (cz. *Sdružení občanů chorvatské národnosti v ČR*) i *Udruga građana hrvatske narodnosti Češke i Moravske*. Współpracują z Regionalnym Muzeum w Mikulově, gdzie znajduje się stała ekspozycja o Chorwatach z południowych Moraw.⁸⁶ W miejscowości Jevišovka w 2008 r. został otwarty *Hrvatski dom -Memorijalno-dokumentacijski centar Hrvata Južne Moravske*. W Pradze działa *Češko-hrvatsko društvo prijateljstva*.

Na uniwersytetach *Karola* w Pradze i *Massarika* w Brnie w katedrach slawistyki są zorganizowane studia kroatystyczne z lektoratami języka chorwackiego. Nauczanie w języku chorwackim na terenie Republiki Czeskiej nie istnieje.

2.3.4.5. Chorwaci w Słowacji

W Republice Słowacji potomkowie Chorwatów dzisiaj zamieszkują kilka wiosek w czterech gminach w okolicach Bratysławy (Devínsko Novo Selo - słow. Devínska Nová Ves, Hrvatski Grob – słow. Chorvatsky Grob, Čunovo i Hrvatski Jandrof – słow. Jarovce). Byli to uchodźcy, którzy uciekali przed zagrożeniem tureckim w XVI i XVII w. W Devínském Novom Selu zamieszkują Czakawcy w Hrvatskim Grobu Kajkawcy i Ikawcy,

⁸⁵ 5 kwietnia 1945 ogłoszono w Koszycach powstanie nowej, demokratycznej Czechosłowacji. (Trzecia Republika Czechosłowacka (cz. *Třetí Československá republika*, słow. *Tretia Československá republika – ČSR*), ale bez Rusi Zakarpackiej przyłączonej do Ukraińskiej SRR, w zamian odebrano Węgrom niewielkie skrawki terytorium w okolicach Bratysławy. 20-25 lutego 1948 doszło w kraju do komunistycznego zamachu stanu zwanego *Vítězný únor* (zwycięski luty) i pełnego przejścia władzy przez Komunistyczną Partię Czechosłowacji, (por. np.: N. Wójtowicz: *Nástup komunistické diktatury v Československu z pohľadu Poľska*. W: *Február 1948 a Slovensko (Zborník z vedeckej konferencie*. Bratislava 14. – 15. február 2008). Red. Ondrej Podolec. Ústav pamäti národa. Bratislava 2008, s. 63-83).

⁸⁶ Por. dokładniej D. Pavličević : *Moravski Hrvati*, Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb 1994; R. Jeřábek: *Moravští Charváti v literatuře*. Brno 1966; tenże: *Moravští Charváti - dějiny a lidová kultura: antologie*. Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity. Brno 1991; oraz <http://www.moravstichorvati.cz/>

a w Hrvatskim Jandrofu i Čunovu ludność mówiąca językiem burgenlandzko-chorwackim. Większość ludności tych miejscowości jest mocno zesłowacyzowana.

Obecnie diasporę chorwacką szacuje się na od 3 000 do 4 000 ludzi, choć oficjalne statystyki, oparte na spisie ludności Republiki Słowacji z 2011 r., wskazują na 1 234 obywateli deklarujących pochodzenie chorwackie.

Chorwacka diaspora jest zorganizowana poprzez *Hrvatski kulturni savez u Slovačkej* (www.slovhrvat.sk), który skupia cztery związki kulturalne (*Hrvatsko Kulturno Društvo* z Čunova, *Hrvatsko Kulturno Društvo* z Devinskog Novog Sela, *Hrvatsko Kulturno Društvo* z Hrvatskog Groba i *Hrvatsko Kulturno Društvo* z Hrvatskog Jandrofa oraz *Klub mladih* z Hrvatskog Jandrofa. W 2005 r. w Devinskim Novom Selu utworzono *Hrvatski kulturni centar* i *Muzej kulture Hrvata u Slovačkej*.⁸⁷

Hrvatski kulturni savez wydaje czasopismo *Hrvatska rosa*. Diaspora nie posiada możliwości samodzielnego emitowania programów radio-telewizyjnych. Od 1989 r. w Devinskim Novom Selu od 1989 r. odbywa się corocznie *Festival hrvatske kulture*.

Regularne nauczanie w języku chorwackim odbywa się w prywatnym gimnazjum w Bratysławie. Zajęcia uzupełniające na poziomie podstawowym w języku chorwackim dla członków chorwackiej mniejszości są także zorganizowane w Hrvatskim Jandrofu, Hrvatskim Grobu, Čunovu i Devinskim Novom Selu. Na poziomie akademickim można studiować język i literaturę chorwacką w *Uniwersytecie Komenskigo* w Bratysławie.

2.3.4.6. Chorwaci w Polsce

Historycznie kontakty chorwacko-polskie o charakterze dyplomatycznym, naukowym i gospodarczym są znane od XVI w. Do *Krakowskiej Wszechnicy* przyjeżdżali tu także studenci i profesorowie (Vinko Pribojević, Antun Vrančić, Juraj II. Drašković, Julije Benešić, Ivo Andrić, Stjepan Musulin, Branko Drechsler, Vilim Frančić). W Łąncucie jakiś czas przebywał ban

⁸⁷ Por.: T. Tarle: *Hrvatski iseljenički duhopis*. Zagreb 2013, s. 192-221; T. Jelić, Ž. Holjevac: *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkej*. Zagreb-Budapest 2006; J. Botík: *Etnokulturni razvoj Hrvata u Slovačkej*. W: *Etnološka tribina* 21, vol. 28. Zagreb 1998. s. 35-43; V. Holjevac: *Hrvati izvan domovine. op. cit.* s. 331-332; I. Sumić: *Hrvati u Slovačkej*. W: *Zadarska smotra* 4-5. Zadar 1992. s. 193-197; J. Miličević: *Hrvati u Slovačkej i njihova predaja o vezi s Istrom*. W: *Nova Istra* 3, 1998. s. 259-265; K. Kučerová: *Migracije Hrvata u Slovačku u 16. st. I Slovaka u Slavoniju od 1730. do kraja 19. st.* W: *Historijski zbornik XLVII*. 1. Zagreb 1994. s. 51-60; J. Botík: *Slovenskí Chorváti*. Bratislava 2001; J. Treuer: *Naše selo Hrvatski Jandorf: kronika sela na prijelazu iz 19. u 20. st.* Željezno 2005; Lj. Dobrovšak: *Croatians in Slovakia and Slovak sin Croatia in the Eighteenth century, Slovakia and Croatia, Historical Parallels and Connections (until 1780)*. Bratislava-Zagreb 2013, s. 344-347; Ž. Holjevac, T. Jelić: *Hrvati u Slovačkej*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2001*. Zagreb 2000, s. 101-117.

Josip Jelačić, w Warszawie zaś Ljudevit Gaj, Milan Begović, Miroslav Krleža i Julije Benešić. Ostatnio w polskich klubach sportowych są zatrudnieni chorwaccy sportowcy (np. (Ivica Vrdoljak, Ivan Čupić, Venio Lozert, Manuel Štrlek, Željko Musa, Mirza Džomba itd.).

Według spisu narodowego z 2011 r. w Polsce chorwacka diaspora liczy 232 osoby posiadające obywatelstwo Republiki Chorwackiej i jest zorganizowana w związek o nazwie *Zajednica Hrvata u Poljskoj „Chorwat“*. Oprócz Ambasady Republiki Chorwackiej istnieją honorowe konsulaty w Krakowie, Poznaniu, Białymstoku i Bydgoszczy⁸⁸.

Na kilku polskich wyższych uczelniach (Uniwersytet Jagielloński, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Śląski, Uniwersytet Wrocławski, Uniwersytet Poznański, Uniwersytet Gdański, Uniwersytet Łódzki, Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej i in.) można studiować język, literaturę i cywilizację chorwacką na wszystkich poziomach edukacyjnych (studia I, II i III stopnia). W okresie wojny w 1990 r. dla uchodźców chorwackich były organizowane szkoły stopnia podstawowego.

2.3.5. Kierunek migracyjny wschodni

Kierunek wschodnioeuropejski nie był i w dalszym ciągu nie jest atrakcyjnym terenem migracyjnym ze względów klimatycznych, jak też ekonomicznych i politycznych. Także odległość komunikacyjna od Chorwacji jest nie bez znaczenia. Nowopowstałe Republiki Litwa, Łotwa i Estonia, członkinie Unii Europejskiej, są otwarte na kontakty międzynarodowe, ale oprócz studentów stypendystów Erasmusa oraz nielicznych przyjazdów specjalistów, naukowców, innych ruchów migracyjnych nie zauważa się. Podobnie jest z Ukrainą, gdzie prowadzona wojna między Rosjanami i Ukraińcami raczej zniechęca do migracji w tym kierunku.

Natomiast Rosja jako kraj strategiczny w europejskiej polityce i gospodarce była i jest atrakcyjnym miejscem kontaktów zagranicznych, w tym także i chorwacko-rosyjskich. Właściwie od czasów Piotra I na dworze carskim przebywali chorwaccy uczeni, artyści i handlowcy. Liczna grupa chorwackich intelektualistów ze swoich pobytów w Rosji pisała wspomnienia (m.in. Vatroslav Jagić, Albert Štiga, Stjepan Radić, Franjo Rački, Milan Šenoa, August Cesarac, Miroslav Krleža). W okresie międzywojennym oraz powojennym bolszewicką Rosję odwiedzali, szkolili się tam, a także ukrywali się chorwaccy komuniści (m. inn. Josip Tito i jego towarzysze), ale na dłużej nikt nie zamierzał w tym kierunku migrować. Odstraszały ich istniejące warunki. Do dziś kontakty naukowe, kulturalne, gospodarcze i polityczne są z Rosją aktywne i żywe.

⁸⁸ Por.: S. Kale: *Hrvati u Poljskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2014*. Zagreb 2013. s. 146-152; T. Šakan-Škrilin: *Zazvonilo je prvo zvono hrvatske škole u Poljskoj*. W: <http://chorwat.org.pl/>, (5.XI.2013.)

2.3.6. Kierunek migracyjny Półwysep Bałkański

Półwysep Bałkański, na który przybyli przodkowie Słowianie, w tym i Chorwaci, stał się miejscem masowych migracji i przemieszczeń ludności zagrożonej przez prowadzone wojny. Między innym masowo uciekano przed Turkami Osmańskimi, i uzyskiwano schronienie u sąsiadów. W czasach najnowszych począwszy od końca I wojny światowej Chorwaci dostali się w polityczne struktury federacyjne (jugosłowiańskie), gdzie nieostrość granic pozwalała na dowolność, właściwie niekontrolowaną, wyboru miejsca zamieszkiwania, przyczyną takiego stanu rzeczy były liczne małżeństwa mieszane, uzyskiwanie lepszych warunków pracy, lokalizacja chorwackich zakładów pracy w innych republikach, lepsze warunki klimatyczne, a przede wszystkim ekonomiczne, itp..

2.3.6.1. Chorwaci w Rumunii

Chorwaci tereny rumuńskie zasiedlali od XIV w. w wyniku masowych migracji spowodowanych najazdami tureckimi. W mieście Timișoara i okolicznych wioskach zamieszkuje ludność pochodzenia chorwackiego (według spisu narodowego z 2011 r. jest ich 5 408 osób) zwana *Karaševce*, *Šokce* i *Turopoljce*. Najliczniejsza z nich grupa *Karaševce* zamieszkuje gminy: Karaševo/ Carașova, Nermet, Jabalča, Lupak, Klokotić, Ravnik oraz Vodnik. 76 *Šokačkih Chorwatów* zamieszkuje miasteczko Rekaš/Recaș, a 30 *Chorwatów Kajkawskich* żyje w gminie Keča/Checea.

Chorwacka diaspora w Rumunii posiada status mniejszości narodowej i jest zorganizowana w dwie wspólnoty: *Zajedništvo Hrvata u Rumunjskoj* z siedzibą w miejscowości Karaševo i *Demokratski savez rumunjskih Hrvata* z siedzibą w Lupaku, które skupiają wokół siebie towarzystwa: *Kulturno-umjetničko društvo „Karaševska zora“* i *Folklorna skupina „Klokotić“* oraz sportowe kluby piłki nożnej: *NK Starigrad Karaševo*, *NK Lupak*, *NK Croatia Klokotić*, *NK A.S. Partizan Nermed*.⁸⁹

⁸⁹ Por.: C. Manea-Grgin: *Povijest karaševskih Hrvata u rumunjskom Banatu (16.-18. stoljeće)*. Zagreb 2012; C. Manea-Grgin: *Hrvatska nacionalna manjina u Rumunjskoj*. W: *Hrvatska revija*. 4. Zagreb 2008, s.16-22; C. Manea-Grgin: *Karaševski Hrvati u prošlosti i danas*. W: *Hrvatska revija*.2. Zagreb 2004, s. 98-105; I. Rora: *Hrvati u Rumunjskoj*.W: *Hrvatski iseljenički zbornik*. Zagreb 1998, s. 441-48; V. Stanković: *Hrvati brži od ostalog katoličkog svijeta*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik* 1998, s. 335; S. Krpan: *Pohod rumunjskim Hrvatima*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik* 1992, s. 167-70; S. Krpan: *Od Karaša do Biferna – Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*. Zagreb, 1988, s. 13-40; A. Messner-Sporšić: *Kolonije hrvatskih plemića u Banatu*. W: *Zbornik za narodni jezik i običaje Južnih Slavena JAZU*. XXVIII z. 1, Zagreb 1931.

Od 1994 r. wydawane są czasopisma: w języku chorwackim *Hrvatska grančica* oraz dwujęzyczny *Zajedništva Hrvata u Rumunjskoj*. Radio *Rešica* nadaje audycje *Jedinstvo raznolikosti* w języku chorwackim raz w tygodniu i podobnie audycje w programach mniejszości narodowych telewizja państwowa TVR.

Diaspora posiada 7 chorwackich przedszkoli, 5 szkół podstawowych (klasy I-IV) i 3 szkoły podstawowe (klasy I-VIII) oraz 1 gimnazjum. Na uniwersytetach w Bukareszcie i Timișoara działają slawistyki na których jest możliwość studiowania literatury i cywilizacji chorwackiej oraz lektoraty języka rodzimego.

2.3.6.2. Chorwaci w Serbii

W Republice Serbskiej od 2005 r. chorwacka diaspora posiada status mniejszości narodowej i według spisu ludności z 2002 r. liczy 70 602 osób, z czego 56.546 zamieszkuje Wojwodinę, reszta centralną Serbie, a *Janjevci* w Kosowie i Metohiji.

W Wojwodinie ludność pochodzenia chorwackiego stanowi 2,78% ogółu mieszkańców. Są to w zwartych grupach *Bunievci* i *Šokci*, którzy zasiedlili okolice Suboticy, i tak *Bunievci* wsie: Bikovo, Gornji Tavankut, Donji Tavankut, Đurđin, Mala Bosna i Stari Žednik, a *Šokci* - Sonti, Apatin, Bački Breg i Bački Monoštor.⁹⁰ Duże skupisko chorwackiej mniejszości narodowej zamieszkuje Srem w miejscowościach: Srijemska Mitrovica, Šida, Ruma, Hrtkovac, Nikinac, Platičevo, Beška, Slankamen, Petrovaradin, Zemun, Golubinac. Od XX w. tutejsi Albańczycy wyznania katolickiego, zamieszkujący sremskie wsie Hrtkovac i Nikinac w gminie Ruma, deklarują się jako Chorwaci.⁹¹

Po II wojnie światowej do różnych miast Serbii, szczególnie do stolicy, zjeżdżali Chorwaci zatrudniani w powstających fabrykach i urzędach centralnych. Pod koniec lat 80-tych i na początku 90-tych XX w. podczas zmian społeczno-politycznych w byłej Jugosławii i prowadzonych działań wojennych przez armię jugosłowiańską (*JNA*) nastąpiła ze strony Serbów akcja dekroatyizacji terenów zamieszkałych przez chorwacką mniejszość narodową. Wiele w tym czasie zagrożonych rodzin emigrowało do Chorwacji lub za granicę. Poniesione straty demograficzne jak i w ilości i jakości instytucji chorwackiej mniejszości są znaczące i trudne do automatycznego odtworzenia dawnego stanu. Obecnie sytuacja stabilizuje się i normalizuje. Część zarekwirowanego majątku organizacjom chorwackiej diaspory zwraca się.

⁹⁰ Por.: M. Bara, T. Žigmanov: *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti-osnovne činjenice*. Subotica 2009; *Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*. Red. M. Bara, A. Vukić. Zagreb–Subotica 2012; *Zbornik radova Identitet bačkih Hrvata*. Zagreb-Subotica 2010; T. Žigmanov: *Hrvati u Vojvodini danas, Traganje za identitetom*: Zagreb 2006, s. 35-223.

⁹¹ Por.: *Biografski leksikon Hrvata istočnog Srijema*. z. I. Zagreb–Subotica 2011.

Diaspora chorwacka w Serbii posiada kilka partii politycznych: *Demokratski savez Hrvata u Vojvodini* (od 1990), *Hrvatska bunjevačko-šokačka stranka* (od 2004), *Demokratska zajednica Hrvata* (od 2007), *Hrvatska srijemska inicijativa* (od 2008) oraz kilku przedstawicieli w serbskim parlamencie.

Oprócz tego chorwacka działalność związkowa, kulturalna, naukowa, sportowa i gospodarcza nabiera coraz większego rozmachu. Diaspora także zorganizowana jest w ośrodki kierujące działalnością kulturalną, sportową, itp.

W Sremie działają: *Hrvatski kulturni centar „Srijem – Hrvatski dom“*, *Pjevačko društvo „Nada“*, *Hrvatska građanska i obrtnička čitaonica*, *Hrvatska štedna zadruga*, *Hrvatski sokol*, *Hrvatsko ratarsko i pjevačko društvo „Tomislav“*, *Hrvatska narodna straža z 1912.*, *Hrvatsko rimokatoličko dobrotvorno gospojinsko društvo*, *Hrvatsko pjevačko društvo „Hrvatska omladina“* oraz *Hrvatski dom* powstały w 1928 r.

2.3.6.3. Chorwaci w Czarnogórze

W Republice Czarnogórze zamieszkuje 6 021 obywateli pochodzenia chorwackiego tzw. *bokeljski Hrvati* (według spisu ludności z 2011 r.). Jest to autochtoniczna grupa etniczna posiadająca status mniejszości, zamieszkująca okolice Tivtu, Kotoru, Herceg Novi, Budvy i Baru⁹².

Diaspora ta zorganizowana jest w związki *Hrvatsko građansko društvo Crne Gore* (www.hrvati.me) i *Hrvatska krovna zajednica - Dux Croatorum* do których należy kilka towarzystw kulturalnych. W 2003 r. została zarejestrowana partia polityczna *Hrvatska građanska inicijativa* (www.hgi.co.me), mająca swojego przedstawiciela w parlamencie. Również ministrem bez teki w rządzie czarnogórskim jest przedstawiciel diaspory. W 2008 r. powstało *Hrvatsko nacionalno vijeće u Crnoj Gori* (www.hnv.cg.me), mające strzec praw i przywilejów chorwackiej mniejszości narodowej.

⁹² Por. np.: M. Pasinović: *Hrvati u Crnoj Gori s posebnim osvrtom na Boku kotorsku i drugu polovicu XX.st.* Kotor, Rijeka 2005; J. Pečarić: *U Boki kotorskoj svaki kamen govori Hrvatski*. Zagreb 2004; J. Pečarić: *Borba za Boku kotorsku*. Zagreb 1999; *Zbornik Hrvati Boke Katorske, posebno izdanje Pomorskog muzeja Orebić*. Red. Obad Stijepo. Orebić 2003; *Glasnik Foruma hrvatskih manjina*. Zagreb 1996, s. 29-30; M. Milošević: *Iz prošlosti Boke Katorske*. Zagreb 2008; *Bokeški ljetopis*. Red. Grgurević Tomo. Kotor 2005; T. Grgurević: *Boka kotorska u Austro-Ugarskoj Monarhiji*. W: *Bokeški ljetopis, op. cit.*, s. 237-246; T. Grgurević: *Zapisi iz lista „Boka“*. *Bokeški ljetopis, op. cit.*, s. 247-254; *Zbornik radova Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*. Zagreb 2009; S. Obad: *Hrvatska društva u Boki kotorskoj do Drugog svjetskog rata*. W: *Zbornik Hrvati Boke Katorske, posebno izdanje Pomorskog muzeja Orebić*. Red. S. Obad. Orebić 2003, s. 427-445; J. Pečarić: *Težak položaj Hrvata u Boki Katorskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik* 1999. Zagreb 1998, s. 311-317.

Hrvatsko građansko društvo Crne Gore wydaje czasopismo *Hrvatski glasnik*, a *Hrvatska krovna zajednica - Dux Croatorum* założyła *Radio Dux* (www.radiodux.me) emitujące audycje w języku chorwackim.

Szkolnictwo w języku chorwackim jest zorganizowane jako lekcje uzupełniające dla dzieci członków mniejszości.

2.3.6.4. Chorwaci w Macedonii

Według spisu ludności z 2003 r. w Republice Macedonii przebywa 2 686 obywateli pochodzenia chorwackiego. Najczęściej zamieszkują oni Skopje, Bitolę i większe miasta macedońskie. Migracja na te tereny nastąpiła w XX wieku, głównie urzędników i inteligencji technicznej⁹³.

Od 1996 r. diaspora chorwacka jest zorganizowana we wspólnotę o nazwie *Zajednica Hrvata u Republici Makedoniji* (www.zhrm.org.mk) z siedzibą w Skopju, do której należą: *Zajednica Hrvata Libertas Štip*, *Društvo „Marko Marulić“* (założone w 1993.), *Udruga Hrvata Slavonije*, *Hrvatsko nacionalno vijeće iz Štipa*, *Makedonsko hrvatsko društvo Tetovo*, *Udruga građana Croatia – Kumanovo* i *Makedonsko-hrvatsko društvo Štip*.

Zajednica Hrvata u Republici Makedoniji wydaje czasopismo *Hrvatska riječ*.

Nauka języka i kultury chorwackiej odbywa się w szkołach podstawowych i objęte są nią dzieci diaspory chorwackiej. Na slawistyce w Uniwersytecie *Ćiril i Metodij* w Skopju prowadzone są studia kroatystyczne wraz z lektoratem języka chorwackiego.

2.3.6.5. Chorwaci w Bułgarii

Republikę Bułgarską zamieszkuje niewielka, 1500 osobowa, grupa obywateli pochodzenia chorwackiego, tzw. *janjevačkih Hrvata*. Przybyli oni na początku XX w. z okolic Janjevo na Kosowie. Byli to rzemieślnicy, którzy znaleźli zatrudnienie w Sofii, Čumenie i Płowdiwie. Nie posiadają statusu mniejszości etnicznej.⁹⁴

⁹³ Por.: Lj. Brangjolica: *Zajednica Hrvata u Republici Makedoniji 1996-2006*. Skopje 2006; *Hrvatska riječ, list zajednice Hrvata u Makedoniji*. Skoplje 2001: <http://www.hrvatski-glas-berlin.com/?p=17749>; <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-republici-makedoniji/10> <http://www.zhrm.org.mk/> (24.01.2014.)

⁹⁴ Por.: K. Crnušanov, R. Božilova, J. Spisarevska, G. Savov, M. Pavić, M. Cerelić: *Hrvatsko-bugarski odnosi kroz stoljeća*. Zagreb 2009; *Hrvatska zajednica u Bugarskoj u potrazi za budućnošću*. W: *Matica* 5(2010), s. 47; *Zbornik radova Bugari i Hrvati kroz vekove*. Sofija 2003; *Zbornik radova Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb 2005; *Bugari i Hrvati od 7. do 19. veka*. Sofija 2006; *Zbornik radova Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb, 2012; *Zbornik radova Hrvati i Bugari kroz stoljeća*. Zagreb 2013, <http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-bugarskoj/4> (10.V.2014.)

Diaspora ta jest zorganizowana od 2005 r. w towarzystwo o nazwie *Kulturno prosvjetno društvo Hrvata u Bugarskoj*, a w parlamencie bułgarskim działa *Grupa bugarsko-hrvatskog prijateljstva*. W 2002 r. zostali sprowadzeni do Bułgarii chorwaccy karmelici.

Na sławistykach w uniwersytetach *Kliment Ohridski* w Sofii i *Pasije Hilendarski* w Płowdiwie można studiować filologię chorwacką i jest w ramach studiów prowadzony lektorat języka chorwackiego. Inne formy szkolnictwa w języku chorwackim nie istnieją.

Rozdział III

Triest - wielokulturowa przestrzeń śródziemnomorska

3.1. Położenie geograficzne miasta

Triest (wł. Trieste, śl./chorw. Trst) leży w północno-wschodnich Włoszech na płaskowyżu Kras nad Zatoką Triesteńską Morza Adriatyckiego, stanowiąc najbardziej na północ wysuniętą jego część, którego położenie określają geograficzne współrzędne 45° 38' N, 13° 48' E⁹⁵. Miasto zlokalizowane u północno-wschodnich granic Włoch, w bezpośrednim sąsiedztwie Republiki Słowenii, tuż przy państwowej granicy zachodniej, zajmuje amfiteatralnie opadającą ku morzu krawędź płaskowyżu, zamykając północną część wybrzeża Dalmacji. Najwyższy punkt przy granicy z miastem sięga 458 m. n.p.m., a najniższy 2 m. n.p.m. Powierzchnia miejska obejmuje 84,49 km² i jest zamieszkała przez 201 148 mieszkańców (stan z 31 grudnia 2013 r.).⁹⁶ Charakter miasta portowego determinują przede wszystkim znaczące możliwości turystyczne i żeglugowe Morza Śródziemnego.

Miasto jest stolicą regionu autonomicznego Friuli-Wenecja Julijska i prowincji Triest, składającej się z 6 gmin (Duino-Aurisina, Monrupino, Muggia, San Dorligo della Valle, Sgonico i Trieste), a obejmującego powierzchnię 212 km² Region Friuli-Wenecja Julijska (Friuli-Venezia Giulia) składającego się zaś z 4 prowincji (Pordenone, Udine, Gorizia i Trieset) obejmujących 218 gmin. Rozciąga się pomiędzy Droga św. Bartłomieja (śl./chorw. Jerneja) a ujściem rzeki Timawy na północnym zachodzie, sięga po środkową część Zatoki Triesteńskiej i zajmuje obszar 7.856 km² licząc 1.221.860 mieszkańców (stan z 31 grudnia 2013 r.).⁹⁷ Położenie geograficzne regionu jest wyjątkowe, uwarunkowane pograniczem świata alpejskiego i śródziemnomorskiego. Ze względu na jego zróżnicowanie - prawie 8 tys. km² gór-

⁹⁵ Por.: H. Tomek: *Triest, Lebendiger Treffpunkt Mitteleuropas*. Wien - Graz - Klagenfurt. Styria 2012, s. 6.

⁹⁶ <http://demo.istat.it/pop2012/index1.html>

⁹⁷ <http://demo.istat.it/pop2012/index1.html>

skich hal, nizinę aluwialną, wapienny płaskowyż i wybrzeże szelfowe uważany jest za jeden z najpiękniejszych regionów Włoch.

3.2. Warunki klimatyczne

Jest to najdalej wysunięty na północ śródziemnomorski obszar klimatyczny, charakteryzujący się gorącym i suchym latem oraz łagodną zimą. Średnie temperatury latem wynoszą około 25 °C, jesienią 16 °C, zimą 8 °C, wiosną zaś 15 °C. Statystyki meteorologiczne dokumentują w roku 8 mroźnych nocy i 2500 godzin słonecznych. Woda w Adriatyku osiąga w sezonie letnim przy brzegu temperaturę 27 °C. Średnia opadów w roku wynosi 940 mm, a względna wilgotność powietrza 64%.

Na korzystny klimat miasta duży wpływ mają wiatry, przez co rzadkością są dni mokre lub wilgotne. W roku jest tu aż 200 dni bezwietrznych, czyli znacznie więcej niż w innych miastach nadmorskich. Triest nazywany jest jednak *miastem wiatrów* ze względu na występowanie wiatrów charakterystycznych dla klimatu śródziemnomorskiego takich, jak: *Bora*, *Mistral* (*Maestrale*), *Scirocco* i *Libeccio*. Nazwy własne poszczególnych wiatrów wiążą się z bogatą tradycją Mediteranu, wywodzącą się z mitologii i geografii starożytnej⁹⁸.

Bora to silny i zimny wiatr katabatyczny, z reguły suchy, który nadchodzi gwałtownie od strony lądu z północnego-wschodu w kierunku morza, a zimą przynosi chłodne i suche powietrze znad Gór Dynarskich. Jego etymologię wywodzi się od Boreasza (*boréas*), starogreckiej nazwy wiatru północnego (zachowała się również w innych językach regionu śródziemnomorskiego: najpierw w łacinie *boreas*, później w języku włoskim *bora*, francuskim *borée*, hiszpańskim *bóreas*, chorwackim *bura*, i słoweńskim *burja*)⁹⁹.

Wyróżnia się dwa jego warianty: *bora* biała (*chiara*) i *bora* ciemna (*scura*), nazywana też czarną (*nera*). W czasie bory białej niebo jest czyste i widoczność jest idealna, tak że z miasta widać góry. *Bora* ciemna niesie ze sobą chmury, deszcz, a w zimie również deszcz ze śniegiem. Może pojawić się o każdej porze roku w różnych formach. W lecie jest to przeważnie *bora* biała i trwa od kilku godzin do dwóch dni. W zimie *bora* czarna przynosi ze sobą lodowaty deszcz, a czasem śnieg i trwa do dwóch tygodni. Wieje średnio z prędkością 70 km/h, co odpowiada 9 stopniom w skali Beauforta. Zmienia swoją siłę i kierunek,

⁹⁸ Por.: L. Mańczak: *Wiatr w literaturze chorwackiej. O figurze literackiej wiatru w XIX- i XX-wiecznym piśmiennictwie chorwackim strefy śródziemnomorskiej*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM. Poznań 2012, s. 50-51.

⁹⁹ *Bura* na obszarze południowej Słowiańszczyzny, oprócz znaczenia wiatru, oznacza również burzę. Dotyczy to, między innymi, języka chorwackiego, z wyjątkiem strefy adriatyckiej (!), gdzie *bura* zawsze odnosi się tylko do wiatru. (por.: L. Mańczak: *op. cit.*, s. 16-22).

a w porywach osiąga siłę orkanu o prędkości 200 km/h. Utrudnia to zwłaszcza poruszanie się pieszych, a na autostradach obowiązuje wtedy ograniczenie prędkości do 40 km/h¹⁰⁰.

Mistral to suchy wiatr, który latem przynosi od morza z północnego zachodu świeżą bryzę w kierunku lądu i chłodzi gorące masy powietrza, co odczuwa się szczególnie w nocy.

Scirocco (chorw. i sł. *jugo*) jest natomiast ciepłym i wilgotnym wiatrem ze wschodu lub południowego wschodu, występującym w okresie od wiosny do jesieni. Towarzyszą mu z reguły ciemne chmury i ulewne deszcze. W przeciwieństwie do *bory* wieje on ze stałą prędkością i jest od niego znacznie słabszy.

Libeccio wieje z zachodu lub południowego zachodu przez cały rok i pochodzi z arabskiego *labay*, 'południowo-zachodni'. W okresie jesienno-zimowym niesie zwykle opady, szczególnie gdy pojawia się wraz z frontem ciepłego powietrza. Jest to wiatr ciepły i wilgotny, choć powstaje z chłodnego powietrza polarnego, którego masy nagrzewają się nad Atlantykiem i zderzają się z wyżem atmosferycznym koło Wysp Azorskich, po czym przez Pireneje docierają nad Morze Śródziemne.¹⁰¹

3.3. Warunki geologiczne

Nazwa regionu Friuli - Wenecja Julijska pochodzi od rzymskiego osiedla *Forum Iulii* (wł. *Cividale del Friuli*) i obejmuje doliny rzeczne i tereny góryste w Alpach Wschodnich (Alpy Julijskie, Alpy Karynckie, Alpy Weneckie) oraz ich przedgórze. Na południu znajduje się płaska równina stanowiąca północno-wschodnią część Niziny Padańskiej. Od strony południowo-zachodniej miasto ogranicza malownicza Zatoka Triesteńska, stanowiąca część Adriatyku, wchodząca w skład Zatoki Weneckiej, od zachodu zaś graniczy z Wenecją Euganejską, a z północnego-zachodu z płaskowyżem Kras.

Triest rozciąga się wzdłuż krawędzi płaskowyżu, zbudowanego z górotworu wapiennego, nazywanego *krasem*.¹⁰² Występuje tu charakterystyczny rodzaj czerwonej gleby powstała

¹⁰⁰ Por. E. Bezin, E. Dolhar: *Kako lep je Trst*. Založništvo tržaškega tiska. Trst 2012, s. 94.

¹⁰¹ Por.: J. Rigo: *Winde des Mittelmeers*. Klasing Verlag. Bielefeld 2009, s. 37-60.

¹⁰² Nazwa topograficzna *Kras* dała początek gałęzi nauki, zajmującej się zjawiskami krasowymi. Tutaj na terenie Włoch i Słowenii po raz pierwszy zaczęto to zjawisko badać, ponieważ jest to fenomen światowy, występujący w tej okolicy w wyjątkowo bogatej formie. Zjawiska krasowe występują w warunkach, gdy kamień wapienny rozpada się pod wpływem działania kwasów pochodzących z wód opadowych. W wyniku długotrwałych procesów powstaje wówczas wyjątkowa sytuacja morfologiczna i hydrologiczna: powierzchnię stanowi jałowa skała podziurawiona i poprzecinana częściowo równoległe biegnącymi szczelinami, dołami i lejami; to co znajduje się pod powierzchnią przypomina gąbkę – groty, pieczary, jaskinie skalne – które pochłaniają wodę deszczową i cieką wodne. Niekiedy strumienie i rzeki wpływają pod powierzchnię ziemi, po to by wypłynąć kilka kilometrów dalej. Najbardziej typowym przykładem takiego zjawiska jest rzeka *Timava* (wł. *Ti-*

w wyniku krasowienia wapieni, bogatej w wodorotlenki. Uwolnione tlenki glinu oraz wodorotlenki żelaza, przy dostatecznej ilości wody tworzą podłoże bardzo żyzne na nasłonecznionych zboczach skalnych nadając się przede wszystkim do uprawy winorośli. Samo miasto jest otoczone winnicami, w których uprawia się głównie czerwone wino szczepu *Refošk* (wł. *Refosco*)¹⁰³.

W okolicach Triestu przepływają rzeki: Rižana (wł. *Risana*), Dragonja (wł. *Dragona*), Timava (wł. *Timavo*) i Glinščica (wł. *Rosandra*). Ta ostatnia tworzy na wschód od Triestu w gminie San Dorligo, jedyną na terenie pogórza krasowego dolinę, w której w 1966 r. utworzono park narodowy.

3.4. Historia miasta i regionu

3.4.1. Początki Triestu

Materialne ślady osadnictwa na terenie Krasu i Istrii zaświadczone są z ok. 2000 r. p.n.e. Zachowane pozostałości po ok. 520 osadach obronnych, świadczą o istnieniu znaczącej populacji (ok. 120.000 mieszkańców).

Początki Triestu jako miasta handlowego sięgają czasów antycznych. Zachowały się z tamtych czasów resztki murów obronnych zwanych *Castelieri*.¹⁰⁴

Wzdłuż rzeki Tilment, aż po wybrzeże Adriatyku osiedlały się plemiona Liburnów, Istrów i Wenetów, utożsamianych z Ilirami, a także Japadów, Japydów oraz celtyckiego plemienia Karnów.

3.4.2. Triest rzymski

Pierwszą twierdzą jaką Rzymianie założyli nad Zatoką Triesteńską w 181/180 r. p.n.e. była Akwileja (*Aquileia*), co im umożliwiło podbój tych terenów i pacyfikację ilirjskich plemion Istrów w 178 r. p.n.e. podczas wyprawy Aulusa Manlius Vulso.¹⁰⁵

mavo), która wypływa koło góry *Snežnik* (wł. *Neviso*) w Słowenii i płynie dalej ok. 37 km pod nazwą *Reka*, znikając w skałach groty *Škocjanska jama* na terenie Słowenii (wł. *S. Canziano*), po czym po 30 km wypływa koło miejscowości *S. Giovanni di Duino* we Włoszech i po ok. 2 km wpada do Zatoki Triesteńskiej. W wyniku zjawisk krasowych w okolicach Triestu powstało wiele znanych jaskiń skalnych. Najslawniejsze z nich to *Grotta Gigante* oraz *Postojna*, *Škocjanske jame* i *Vilenica* w Słowenii.

¹⁰³ Wino to różni się zasadniczo od win z terenu nadmorskiego Istrii wyjątkowym, pełnym bukietem smaku i szlachetną bordową barwą. W 1985 r. podniesiono je do rangi produktu regionalnego pod nazwą *Carso Terrano* z europejskim znakiem jakości DOC, rok później pomiędzy miejscowościami Općine (wł. *Opicina*) i Šešljan (wł. *Sistiana*) utworzono szlak winny *Terrano* (wł. *Strada del vino Terrano*).

¹⁰⁴ Por. G. Ruaro: *Triest-Bildstadtführer*, Edizioni FENICE Trieste. Triest 2001, s. 4.

¹⁰⁵ Por.: L. Ruaro Loseri: *Das Erlebnis Triest*, Edizioni B&M Fachin Trieste. Triest 1997, s. 7.

Dzisiejszy Triest powstał na miejscu osady obronnej, która leżała na zboczu góry zwanym obecnie San Giusto, która uzyskała status kolonii rzymskiej.¹⁰⁶ Nazwę miasta *Tergeste* – zlatynizowaną od prawosłowiańskiego **terg*, południowosłowiańskich *trg* ‘targ, rynek’ i (łac. *este* ‘miasto’).¹⁰⁷ Nazwa może jednak pochodzić również od słowa *tergestum* ‘miasta które trzykrotnie odradzało się z popiołów’. Miasto było bowiem w 52 r. p.n.e. zniszczone przez najazdy Barbarów, a następnie wielokrotnie najeżdżany przez plemiona Japydów, zamieszkujących przygraniczne tereny Alp Wschodnich i Ilirii.

Juliusz Cezar w r. 51-52 r. p.n.e. wspominał w swoich *Dziennikach z wojny galijskiej* (*Commentarii de bello Gallico*) rzymską kolonię o nazwie *Res publica tergestina*, która dała początek wolnego miasta. Rządziło nią dwóch gubernatorów (*duumviri*), którzy stali na czele rady miasta liczącej 100 radnych (*decurii*), wybieranych spośród patrycjuszy. Funkcje administracyjne wykonywali niżsi urzędnicy *quaestori* i *aedili*¹⁰⁸. Od roku 33 p.n.e. miasto pełniło rolę portu i twierdzy granicznej, za czasów panowania cesarza Oktawiana Augusta otoczone zostało murem warownym łączącym szereg zamków obronnych, przez co stało się zaporą militarną blokującą wstęp obcym ludom, zwanym barbarzyńcami, na tereny Cesarstwa Rzymskiego. W I księdze *Eneidy* pisanej pod koniec I w. p. n. e. Wergiliusz opiewa piękno dziewięciu źródeł rzeki Timawy (łac. *Timavus*), w okolicy której wylądowali argonauci Jazona wraz z przyjaciółmi Eneasza po ich ucieczce z Troi, co wskazuje, że miasto Triest i tereny wokół niego były powszechnie znane w świecie starożytnym¹⁰⁹.

¹⁰⁶ (łac. *colonia*) miasto zdobyte lub zakładane przez Rzymian na podbitych terenach. Część ludności kolonii stanowili przesiedleni rzymscy obywatele (bezrolni chłopci, weterani legionowi). Dotychczasowi mieszkańcy miasta zazwyczaj również otrzymywali rzymskie obywatelstwo bez wszystkich praw przysługujących napływowym Rzymianom. Zasięg rzymskich kolonii rozszerzał się stopniowo, najpierw zakładano je w Italii, następnie na sukcesywnie podbijanych terytoriach w basenie Morza Śródziemnego (przekształcanych w prowincje). Kolonie początkowo pełniły głównie funkcje wojskowe (zakładano je w ważnych strategicznie regionach), stopniowo stając się centralnymi ośrodkami romanizacji podbitych ziem. Rzymskie kolonie posiadały częściową autonomię, własny senat, a w razie wojny zobowiązane były do dostarczania kontyngentów wojskowych.

¹⁰⁷ Por. zapiski greckiego geografa Artemidora z Efezu z r. 104 p.n.e.

¹⁰⁸ Por.: P. Merù.: *La presenza slovena nella città preemporale*. [w:] *Storia economica e sociale di Trieste: La città dei gruppi*. 1719-1918, Volume 1, Roberto Finzi & Giovanni Panjek, Triest 2001, s. 289

¹⁰⁹ *Przecież Antenor zdołał, wymknąwszy się z mrowia Achajów, dotrzeć bezpiecznie do Adriatyku, w głąb kraju Liburnów, zdołał przez górny się bieg przeprowadzić rzeki Timawu, co dziewięcioma źródłami wytryska z szumem spod góry, nurtem burzliwym swych grzmiących wód zalewając równinę*. Por.: Vergiliusz (Publius Vergilius Maro), *Eneida*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1978, księga I, s. 242-246.

W okresie od I. do III. w n.e. Triest stał się jednym z najważniejszych portów Cesarstwa Rzymskiego na szlakach handlowych wzdłuż Adriatyku i przez Alpy Julijskie. W mieście i okolicy istniały już liczne porty, m. in. port *lacus Timavi* u ujścia rzeki Timawy (łac. Timavus), w Križu, Barkovljach, w Sv. Sobocie, przy dzisiejszym Placu Głównym (Piazza Unità d'Italia) i port *Sachhetti* w miejscu dzisiejszego Piazza Cavanna. Szlaki handlowe Via Postumia, Via Flavia i Via Gemina łączyły Triest z miastami Emona (Ljubljana), Pola (Pula) i Tarsatico (Rijeka), a stamtąd tereny Bizancjum ze szlakami bursztynowymi nad Bałtykiem¹¹⁰.

Powstały trzy akwedukty doprowadzające do miasta wodę z trzech niezależnych źródeł górskich. Zbudowano *propylon*, *Forum Romanum* i *amfiteatr*. Resztki tych budowli dające wyobrażenie o potędze *Res publica tergestina* w okresie złotego wieku zachowały się na terenie obecnej bazyliki San Giusto¹¹¹.

Triest jednak nigdy nie osiągnął w tamtych czasach znaczenia jakie miała leżąca po drugiej stronie zatoki Akwileja. Właśnie Akwileja po zakończeniu trwającego od 64 r. n.e., za panowania cesarza Nerona, prześladowania chrześcijan, stała się w III. w n.e. najważniejszym po Rzymie ośrodkiem ekspansji chrześcijaństwa na Wschód Europy. Od III. w. n.e. datuje się w Trieście kult św. Justa (San Giusto), jako patrona broniącego miasta przed najazdami Ostrogotów, Longobardów oraz Słowian. Był on jednym z następców św. Marka Ewangelisty i zginął śmiercią męczeńską za nową wiarę w Akwilei za panowania cesarza Dioklecjana pod koniec I. w. n.e. Według przekazów wrzucono go do morza, przywiązując mu kamienie do rąk i nóg, mimo takiego ciężaru jego ciało morze wyrzuciło na brzeg w Tergeste, zgodnie z wizją kapłana imieniem Sebastian i pochowano na tamtejszym cmentarzu. Przy obecnej drodze Via Madonna del Mare w pobliżu wzgórza San Giusto odkryto w 1967 r. resztki bazyliki rybaków i marynarzy, która stała pośrodku cmentarza, na którym pochowano św. Justa. Wzgórze nazwano imieniem San Giusto i w drugiej połowie V. w. n.e. zbudowano na nim trójnawową bazylikę, zniszczoną prawdopodobnie podczas oblężenia miasta przez Longobardów w VI. w. n.e. W XI. w. n.e. pobudowano tam kaplicę w stylu bizantyjskim, w której, według zapisków z 1040 r., znajdował się grób św. Justa. Obok kaplicy w tym samym czasie powstała trójnawowa bazylika pod wezwaniem Wniebowstąpienia Maryi Panny. W XIV.

¹¹⁰ Por.: R. Finzi: *La base materiale dell'italofonia di Trieste*. W: *Storia economica e sociale di Trieste: La città dei gruppi. 1719-1918*, 1, Roberto Finzi & Giovanni Panjek. Triest 2001, s. 347

¹¹¹ Por.: L. Ruaro Loseri.: *op. cit.*, s. 29

W n.e. oba blisko od siebie stojące trójnawowe kościoły zostały przebudowane i połączone, tworząc obecną katedrę San Giusto.¹¹²

W okresie poprzedzającym upadek Cesarstwa Zachodnio-rzymskiego w roku 476 n.e. miasto Tergeste i cały region X, Venetia et Istria nękane było najazdami Wizygotów i Hunów, po czym przechodziło kolejno pod panowanie Ostrogotów, Bizantyńczyków i Longobardów, by za czasów Justyniana I w 539 r. n.e. znaleźć się ponownie w granicach Bizancjum.

3.4.3. Słowianie w Trieście

W okresie wielkiej wędrówki ludów dwie fale Słowian dotarły przez Bramę Morawską i Alpy Julijskie, wdzierając się na tereny w pasie nadbrzeżnym między Triestem a Istrią. Druga fala Słowian zasiedliła opuszczone przez Longobardów siedliska od Doliny Soczy aż po wybrzeże Adriatyku (*deserta loca*). W VII. w n.e. Słowianie zamieszkują już tereny Krasu i okolice Triestu, zajmując się pasterstwem i rolnictwem, a także rybołówstwem i handlem. Powstają zwarte społeczności słowiańskie, które oprócz wymarłego języka istryjskiego są dziś nosicielami genetycznie dwóch najstarszych żywych języków na tych terenach: słoweńskiego i chorwackiego¹¹³.

W roku 599 n.e. papież Grzegorz I wspomina w swoich pismach, że Słowianie wraz z Awarami napadają na ludność Istrii i osiedlają się stopniowo na Półwyspie Apenińskim¹¹⁴.

3.4.4. Triest we wczesnym średniowieczu

W latach 591 do 752 Triest przechodząc pod panowanie Bizancjum jako ostatnie miasto cesarstwa leżące na granicy z Królestwem Longobardów (pierwsze miasto graniczne - Cividale) uzyskało status prawny *numerus tergestinus*. Wzdłuż rzeki granicznej Timawy aż po Istrię wybudowano wtedy system twierdz obronnych i utworzono rodzaj organizacji wojskowej, która włączała miejscową ludność do oddziałów samoobrony, co pozwalało skutecznie odpierać ataki Longobardów.

Do czasów włączenia miasta w roku 774 przez Karola Wielkiego do Marchii Friulskiej, Triest był zaporą militarną blokującą ludom pogańskim i muzułmanom wstęp na tereny Cesarstwa. W 788 r. n.e. Triest wraz z regionami Friuli i Istrią znalazł się w granicach Mar-

¹¹² http://www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Maria_Assunta.html, dostęp 17.11.2014 r., godz. 10:00

¹¹³ Por.: D. Darovec: *Kratka zgodovina Istre*. Univerza na primorskem. Koper 2009, s. 53.

¹¹⁴ Por.: E. Bezin, P. Dolhar: *op. cit.*, s. 20.

chii Wschodniej państwa frankijskiego. Cesarz Ludwik I Pobożny w Reichstagu w Akwizgranie w roku 828 nadał Friulii status hrabstwa, w składzie którego znalazł się również Triest. Król Lotar II przekazał w 948 władzę nad miastem biskupowi Janowi (Iohannes-Giovanni), która dawała mu dużą autonomię gospodarczą i polityczną, a jednocześnie gwarantowała przynależność do Cesarstwa Niemieckiego. Biskupi sprawowali nieprzerwanie władzę nad Triestem do 1202 r., kiedy to na fali wyzwolenia miast Istrii spod władzy biskupiej i feudalnej obywatele wybrali *Wielką Radę*, składającą się ze 180 przedstawicieli miejscowej arystokracji: patrycjuszy i nobilów. Spośród nich wybrano 40 osobową *Małą Radę*. *Wielka Rada* posiadała władzę ustawodawczą, a *Mała Rada* władzę wykonawczą. Rywalizacja o władzę pomiędzy samorządem (komuną miejską), a biskupem Triestu reprezentującym cesarza była zresztą wykorzystywana przez Wenecję do rozgrywek politycznych.

3.4.5. Relacje Triestu z Republiką Wenecką

Miasto nie posiadało dostatecznie silnej floty zdolnej do obrony przed napadami Chorwatów, Saracenów i Maurów, szukało więc oparcia w Republice Weneckiej, która w tym czasie nasiliła ekspansję terytorialną i podporządkowała sobie szereg miast i wysp Dalmacji. Dzięki silnej flocie Wenecja stawała się potęgą handlową z krajami Lewantu¹¹⁵ i uczestniczyła w kolejnych wyprawach krzyżowych, zapewniając sobie liczne przywileje i udział w łupach.

W 1202 r. doża Enrico Dandolo w drodze do Konstantynopolu na IV wyprawę krzyżową wpłynął na czele 240 okrętów do Zatoki Triesteńskiej i zmusił miasto Triest do zawarcia przymierza *fidelitas* z Wenecją, przyjęcia jej systemu prawnego, wspierania floty, ochrony interesów kupców weneckich i płacenia rocznego trybutu w postaci 50 beczek wina.¹¹⁶ Narzucone jarzmo Triest próbował zrzucić w 1289 r., sprzymierzając się z patriarchą Aquilei i hrabią Gorycji. Jednak gdy patriarcha Aquilei zawarł w 1291 r. separatystyczny pokój z Wenecją, zakończyło się to dla Triestu całkowitą klęską. W konsekwencji miasto musiało zburzyć swoje mury obronne z zakazem ich odbudowy do 15 lat, zwrócić Wenecji koszty prowadzenia wojny i oddać jej wszystkie swoje statki. Działania wojenne i uprzywilejowanie przez Wenecję innych miast Istrii spowodowało zadłużenie biskupów Triestu i utratę ich

¹¹⁵ Lewant (od wł. *levante* – wschód) – pochodzące z języka włoskiego określenie krajów leżących na wschodnim, azjatyckim wybrzeżu Morza Śródziemnego. Granice wyznaczają: Morze Śródziemne, Taurus, Mezopotamia, pustynie Półwyspu Arabskiego i Morze Czerwone. Obszar ten obejmuje dzisiejsze państwa: Syrię, Jordanię, Liban, Izrael oraz Autonomię Palestyńską. W szerszym znaczeniu do Lewantu zalicza się również Azję Mniejszą (Turcja) i Egipt

¹¹⁶ Por.: D. Darovec: *Kratka zgodovina Istre*. op. cit., s. 84.

wpływów politycznych. 10 marca 1295 r. patriarcha Akwilei Raimondo della Torre zezwolił biskupowi Triestu, który pozostawał nadal jego wasalem, przekazać resztki swej ziemskiej władzy nad miastem samorządowi (komunie miejskiej) rezygnując w pełni z nadzoru nad sprawami miasta i uznając *libero comune italico*. Patrycjat miejski przejął feudalne dobra biskupie i wypowiedział Wenecji płacenie trybutu¹¹⁷.

3.4.6. Wolne miasto Triest

Następne 180 lat historii Triestu to okres intensywnego rozwoju wolnego miasta, ale też nieprzerwane pasmo konfliktów z Wenecją, która nadal panowała niepodzielnie na morzu i nie chciała się pogodzić z utratą wpływów w tej części Adriatyku. Faktyczna walka o panowanie nad Triestem rozgrywała się od 1301 r. pomiędzy hrabiami Gorycji, mianowanymi przez cesarza niemieckiego, a Republiką Wenecką. Mimo, że miasto miało swój samorząd, Wenecja nadal ustanawiała w Trieście swego *podesta* i obowiązywał jej system sądowniczy. Nałożone na miasto embargo handlowe, nad którego przestrzeganiem czuwała stacjonująca w porcie wenecka galera celna. Nie było to jednak w stanie całkowicie zahamować handlu towarami dostarczonymi z terenu Krasu i Karyntii. Miasto bogaciło się, powstawały kościoły i charakterystyczne wąskie, dwu- i trzypiętrowe domy patrycjuszy z łukowymi oknami, marmurowymi parapetami i tarasami, dobudowano loggie do starego ratusza. Na początku XIV w. zaczęto zakładać księgi rejestrowe ziemian jak też mieszczan zajmujących się rzemiosłem i handlem. Konflikt pomiędzy *podestem* Triestu, ustanawianym przez Wenecję, a niezadowoloną ludnością miejską wspieraną przez hrabiego Gorycji i Tyrolu Alberta II stale narastał.

3.4.7. Triest pod panowaniem Habsburgów

W 1368 r. sytuacja uległa zaostrzeniu, gdy galera wenecka dokonywała w porcie triesteńskim kontroli celnej na jednym ze statków handlowych. Mieszczanie zabili kapitana galery i celników oraz spalili sklepy weneckie w porcie. Doża Andrea Contarini wypowiedział miastu wojnę i zdobył je po 11 miesięcznym oblężeniu, po czym nakazał wybudować dwie twierdze obronne na wzgórzu San Giusto. Miasto poprosiło wówczas o pomoc Leopolda III Habsburga, księcia Styrii, Karyntii, Krajiny, Tyrolu, Bawarii, Istrii, Feltre i Belluno, do którego należały już tereny Krasu wokół Triestu i Istrii po miasto Fiume (chorw. Rijeka). Po wymarcu męskiej linii hrabiów Gorycji, Małgorzata Tyrolska (Pyskata) przekazała swoje dobra w 1363 r. pod panowanie Habsburgom w wyniku umowy dziedzicznej zawartej z Ru-

¹¹⁷ L. Loseri Ruaro, L. Loser: *Das Erlebnis Triest*. Edizioni B&M Fachin Trieste, Triest 1997, s. 11.

dolfem IV, co rozpoczęło ekspansję Austrii w kierunku Adriatyku. Gdy w 1374 roku członkowie rodu von Duino, będący dotąd wasalami patriarchy Akwilei, w których posiadaniu znajdowała się część Istrii i Zatoki Kvarnerskiej, oddali się pod panowanie Habsburgów, władza Austrii objęła swym zasięgiem po raz pierwszy wschodnią część wybrzeża Adriatyku wraz z miastem Pazin (wł. Pisino, niem. Mitterburg)¹¹⁸.

Po wyniszczającej wojnie o Chioggię prowadzonej przeciwko Genui, sprzymierzonej z Węgry i zakończonej pokojem w Turynie 8 sierpnia 1381 r., osłabiona Wenecja nie była w stanie utrzymać władzy nad Triestem i oddała go patriarchs Akwilei Marquardowi I von Randeck ze Szwabii. 9 sierpnia 1382 r. do miasta wkroczył ze swoimi wojskami hrabia Hugo von Duino, wcześniejszy sprzymierzeniec patriarchy, który w międzyczasie wypowiedział mu posłuszeństwo, przyjmując zwierzchnictwo lenne księcia Austrii Leopolda III Habsburga. Walki pomiędzy rywalizującymi stronami skłoniły władze miasta do wysłania na dwór Habsburgów poselstwa z prośbą o oddanie się w opiekę Austrii. Prośba została przyjęta i 30 września 1382 r. na zamku w Grazu akt dobrowolnego oddania się w opiekę Habsburgów podpisał trzech prokuratorów: Adelmo dei Petrazzi, Antonio de Dominici i Nicolò Picha. Akt notarialny sporządził notariusz cesarski Paul Ulmann von Gastelrut, duchowny diecezji Brixen w obecności Burkhardta von Staina, notariusza diecezji Konstanca. Książę Leopold III Habsburg w *Akcie Objęcia Miasta i Portu we Władanie (Zueignungsurkunde)* gwarantował dla *libero Comune Trecentesco* najszerzej pojętą autonomię (utrzymanie miasta w jego historycznych granicach, zachowanie dotychczasowych kompetencji magistratu oraz pełną niezależność w stanowieniu prawa i zarządzania) zachowując dla siebie tylko prawo mianowania *namiestnika* (kapitana) w miejsce *podesta*, wybieranego dotąd przez obywateli miasta. Jednocześnie miasto musiało oddawać nowemu władcy dochody z ceł za wwożone towary i połowę dochodów z kar oraz jednorazowy trybut w winie raz w roku. Dokument ten stał się podstawą przyłączenia miasta Triest do monarchii habsburskiej, aż do jej rozpadu w 1918 r.¹¹⁹ Akt oddania się miasta i portu Triest w opiekę Habsburgów był zwieńczeniem dążeń Austrii do pozyskania portu nad Adriatykiem i został wymuszony szantażem w warunkach okupacji miasta przez wojska hrabiego Hugo von Duino, lennika Habsburgów.¹²⁰

Ród Habsburgów trafił na karty historii około 1020 r., kiedy biskup Strasburga Werner i jego brat Radbot zbudowali w Argowii, krainie nad rzeką Aare, lewobrzeżnym dopływem

¹¹⁸ Por.: A. Niederstätter: *Geschichte Österreichs*, Verlag W. Kohlhammer GmbH. Stuttgart 2007, s. 56.

¹¹⁹ Por.: G. Berger: *Relazioni*. Peter Lang GmbH. Internationaler Verlag für Wissenschaften. Frankfurt am Main 2009, s. 233.

¹²⁰ Por.: G. Schatzdorfer: *Triest. Portrait einer Stadt*. Carinthia Verla. Wien 2003, s. 17.

Renu, w dzisiejszym kantonie Aargau w Szwajcarii, na górze Wülpißberg biały *Zamek Jastrzębia* „Habichtsburg”, od którego powstała późniejsza nazwa rodu *Habsburg*. Ziemie na którym zbudowano posiadłość rodzinną *Stammhaus*, pozostawały wówczas niczyje po najazdach węgierskich hord i łatwo było nimi zawładnąć, biorąc w posiadanie okoliczne wsie i zamki obronne. Habsburgowie zakładali miasta i instytucje kościelne, m. in. opactwa, których stawali się patronami i obrońcami. Z czasem opactwa te zdobywały nowe ziemie i bogaciły się, co poszerzało zakres ich władzy i majątku. Pod koniec XI. w. cesarz uznał posiadłości Habsburgów, którzy sprawowali w jego imieniu władzę sądowniczą na południe od Renu. W roku 1173 Habsburgowie odziedziczyli prawa do Sempach i Willisau jak też rozszerzyli swe wpływy w bogatych miastach Zurych i Lucerna, zapewniając im bezpieczeństwo rozwoju handlu i rzemiosła. Dzięki otwarciu przełęczy św. Gotharda miasta należące do Habsburgów otrzymały bezpośrednie i korzystne połączenie z rynkami na południu Europy. Od początku ród znany był ze swej lojalności i oddania dla cesarzy z dynastii Hohenstaufów. Hrabia Rudolf II von Habsburg poparł w 1198 r. jako jeden z pierwszych władców niemieckich cesarza Fryderyka II.

Za założyciela dynastii Habsburgów uważany jest Rudolf I von Habsburg (1218-1291). 26 września 1274 r. złożył przysięgę na wierność papieżowi Grzegorzowi X, który mianował go *królem Rzymian* (*Rex Romanorum*), co rozpoczęło trwające 650 lat panowanie Habsburgów w Austrii.¹²¹

Potęga Habsburgów rosła dzięki monarchii patrymonialnej, opierającej się na zasadzie scalania i ciągłego poszerzaniu majątku poprzez oddawaniu posiadłości ziemskich w lenno poszczególnym członkom rodu. W przypadku Albrechta I (1255-1308), dziedzicznego władcy Austrii i Styrii, jego działania zapobiegające rozdrabnianiu majątku rodowego kosztowały go życie. Po skrytobójczej śmierci w 1308 r. tron cesarski przypadł dynastii Luksemburgów, ponadto na skutek ruchów wyzwoleniczych Habsburgowie również utracili posiadłości ziemskie i wpływy w Szwajcarii, a tym samym kontrolę nad Przełęczą Świętego Gotharda. Koniecznym stało się więc znalezienie nowej drogi z Niemiec do Włoch. Zadania tego podjął się wnuk Rudolfa I Albrecht II Mądry (1298-1358) podporządkowując sobie księstwa Karyntii, Krainy, Styrii i Marchii Wendejskiej. Na swoją rezydencję wybrał Wiedeń, z którego wytyczył na południe nowy szlak przez Graz, Klagenfurt, Villach, Tarvisio, w kierunku Triestu i Wenecji. Zawarł umowę rodzinną *Hausordnung*, która dawała jego synom Rudolfowi IV,

¹²¹ Por.: F. Weissensteiner: *Habsburgowie*. Przekład Barbara i Daniel Lulińscy. Bellona. Warszawa 2011, s. 24-27.

Albrechtowi III i Leopoldowi III jednakowe prawa do rządzenia posiadłościami Habsburgów, co miało zapobiec rozdrobnieniu dzielnicowemu.¹²²

Szczególną rolę dla wzmocnienia pozycji Habsburgów w Europie odegrał Rudolf IV. Za jego krótkiego panowania nastąpiło połączenie starych posiadłości Habsburgów w Austrii Przedniej (Österreichisches Vorland) z ich nowymi posiadłościami na południowym wschodzie. Był to obszar strategiczny ze względu na dostępne zimą przełęcze Brenner i Resche, przez które wiodła krótsza droga do Włoch w kierunku Triestu i Wenecji. Od tego czasu władza Habsburgów sięgnęła włoskiego obszaru językowego. Rudolf IV chlubił się później doży weneckiemu, że *wszystkie szlaki z Niemiec do Włoch znajdują się w naszym władaniu*,¹²³ przy czym dążył do dalszej ekspansji na południe, próbując bezskutecznie przyłączyć do Austrii także posiadłości biskupa Akwilei, w tym Triest. Przez ufundowanie Uniwersytetu Wiedeńskiego *Alma mater Rudolphina* (12 marca 1365 r.), trzeciego w Europie środkowej po praskim, założonym w 1348 r. i krakowskim w 1364 r., Wiedeń stał się ważnym ośrodkiem akademickim. Rudolf IV zmarł bezpotomnie i mimo umowy rodzinnej (*Hausordnung*) doszło do podziału państwa dokonanego przez jego braci zapewniających sobie wzajemne dziedziczenie posiadłości. Jeden z braci Albrecht III (1349-1395) objął we władanie Austrię Górną i Dolną, zapoczątkowując „albertyńską” linię Habsburgów. Drugi, Leopold III (1351 – 1386) został władcą Styrii, Karyntii, Krainy oraz części hrabstwa Gorycji i Tyrolu dając początek linii „leopoldyńskiej”. Leopold III kontynuował ekspansję na południe Europy, włączając w 1382 r. do obszaru swego panowania miasto Triest. Leopold III był świadom znaczenia miasta i portu, czemu dał wyraz w dokumencie nadania miastu herbu domu Habsburgów. Władca podkreślał w nim lojalność jego obywateli, którzy po latach wojen z Wenecją oddali się w opiekę Austrii, przez co w nagrodę miasto zyskało szczególną pozycję w cesarstwie i poszerzyło znacznie swoje granice.

Następca Leopolda III książę Albrecht III (1349-1393) w dokumencie z dnia 30 października 1388 roku nie tylko potwierdził przywileje nadane miastu przez swego brata, ale zrezygnował dobrowolnie z połowy dochodów miasta z tytułu ceł wwozowych i kar sądowych. Zlikwidował cła wwozowe na towary konsumpcyjne, pozostawiając tylko cła wywozowe, by zapewnić miastu stabilne zaopatrzenie. Zakazał pod karą 100 lirów opuszczania miasta przez obywateli bez odpowiedniego zezwolenia, by zapobiec powstawaniu konfliktów z wojskami weneckimi. Obronę miasta i okolicznych wsi na kierunku skąd można się było

¹²² Por.: S. Grodziski: *Habsburgowie. Dzieje dynastii*. Polska Akademia Umiejętności, Oficyna Wydawniczo-Drukarska „Secesja”. Kraków 2013, s. 27-44.

¹²³ Por.: F. Weissensteiner: *op. cit.*, s. 45.

spodziewać napastników z okolic Milje (wł. Muggia) i Kopru (wł. Capodistria), porywających ludzi dla okupu i rabujących bydło z okolicznych wsi, powierzono załogom zamków Mucho (wł. Castello di Mocco, słoweń. Muhov grad) i Mokolan (wł. Moncolano), których załogi wzmocniono. Zamki te chroniły również drogi dojazdowe do miasta, zapewniające jego zaopatrzenie. Oblężenie miasta w okresie wojny handlowej z Wenecją w 1368 r. okazało się z tego powodu bezskuteczne, dlatego Wenecjanie zdecydowali się zdobyć oba zamki obronne. Zostały one zajęte po bohaterskiej obronie legendarnego dowódcy Astolfo Peloso (Astulphum Pilosum), ale miastu pośpieszyła na pomoc armia austriacka, sam zaś dowódca schronił się na dworze wiedeńskim. Miasto było stale nękane zaczepnymi działaniami Wenecji. W 1420 r. weneckie barki wpłynęły do portu Monfalcone rabując ze składów zapasy oliwy i napadając na zakotwiczone tam statki. Eskalacji konfliktu zapobiegła interwencja księcia Austrii Ernesta Żelaznego (1377-1424)¹²⁴, do którego magistrat miasta zwrócił się z prośbą o pomoc. Opieka dworu austriackiego nie zapewniała miastu oczekiwanego pokoju. Wśród mieszczan nadal istniała liczna grupa zwolenników Wenecji, działająca na rzecz powrotu jej władzy. W 1404 r. mieszczanie Donat Skorpijon i Nikolaj Urič podstępem chcieli wprowadzić do miasta wojska weneckie, zostali jednak aresztowani i powieszeni. Wojska weneckie zajmowały nadal pobliskie zamki obronne Podpeč (wł. Popecchio), Lokev (wł. Corniale) i Socerb (wł. St. Servolo) kontrolując szlaki handlowe wiodące z Austrii, Krainy i innych ziem podległych Habsburgom w kierunku Istrii, z pominięciem Triestu. Kontrolę nad tymi szlakami chciało też przejąć miasto Triest, w 1427 roku odkupując od hrabiego Gorycji za 2000 dukatów miejscowość Novigrad na Krasu z zamkiem Podgrad (wł. Castelnuovo), blokując przez to przełęcz wiodące na Istrię i odcinając podległe Wenecji miasto Koper (wł. Capodistria) od zaopatrzenia w towary z terenów Austrii. W 1463 r. cesarz Fryderyk III. wydał dekret, by wszystkie towary transportowane na Istrię drogą lądową odtąd przechodziły przez miasto Triest i tam podlegały ocenie. Komuna miasta Koper zwróciła się wówczas do senatu Wenecji, by ten zażądał od cesarza cofnięcia »siłowego i niesprawiedliwego« rozporządzenia, proponując polubowną ugodę, na co w odpowiedzi Wenecja wysłała do Zatoki Triesteńskiej swoje okręty wojenne, przepuszczając wszystkie statki zmierzające do portu Koper na Istrii i

¹²⁴ W 1412 r. Ernest Żelazny pojawił się na dworze Władysława Jagiełły w Krakowie, aby wysondować możliwość zawarcia przymierza przeciwko Zygmuntovi Luksemburczykowi, władcy Czech i Węgier. Poznał wówczas Cymbarkę, córkę Ziemowita IV Mazowieckiego i Aleksandry, siostry Władysława Jagiełły, z którą zawarł związek małżeński. Cymbarka urodziła Ernestowi dziewięćro dzieci, w tym Fryderyka III, późniejszego cesarza. Warto podkreślić, że ta mazowiecka księżniczka przeszła do historii jako: *Stammutter der Habsburger* – matka rodu Habsburgów. Por. S. Grodziski: *op. cit.*, s. 52.

rozpoczęła ostrzeliwanie Triestu, niszcząc w wielu miejscach mury miejskie. Wspierana przez wojska zaciężne z miast Istrii armia wenecka liczyła 1400 jeźdźców i 20000 piechoty. Pewni zwycięstwa Wenecjanie planowali na 4 lipca 1463 r. szturm oblężonego miasta, w którym kończyły się zapasy żywności. Na pomoc przybyła w ostatniej chwili odsiecz austriacka, odpierając wojska weneckie. 10 listopada 1463 r. połączone wojska Habsburgów i Triestu spaliły obóz wojsk weneckich, co groziło nową wojną. W wyniku negocjacji papieża Piusa II zawarto w końcu rozejm 14 listopada 1463 r., na mocy którego Republika Wenecka zachowała zamki Mucho (wł. Castello di Mocco, słoweń. Muhov grad), Socerb (wł. St. Servolo) i Podgrad (wł. Castelnuovo), a Triest otrzymał zakaz eksportu soli drogą morską.¹²⁵ Mimo rozejmu 3 lipca 1464 r. wojska weneckie pojawiły się ponownie w Trieście, chcąc wesprzeć swoich zwolenników, którzy wywołali powstanie. Wojska cesarskie ponownie interweniowały w styczniu 1470 roku, pokonując wojska weneckie w bitwie pod S. Giacomo i kładąc kres wojnie domowej w mieście. Cesarz Fryderyk III przybył do Triestu, przewodnicząc sądowi nad rebeliantami, z których jeden został skazany na karę śmierci za zdradę stanu, a 30 innych na dożywotnie wygnanie.

Krótki okres pokoju między Wenecją i Triestem nastąpił za sprawą zagrożenia ze strony Turków, organizujących zbrojne wypadki z terenów okupowanej Bośni na tereny Istrii i Friulii. W 1470 r. oddziały tureckie w sile 8000 żołnierzy splądrowały i spaliły miejscowości Prosecco, Duino i Monfalcone, dotarły do Bazowicy w pobliżu Triestu i uprowadziły jeńców spośród miejscowej ludności. Nie powiodła się próba zorganizowania krucjaty przeciwko Turkom przez cesarza Maksymiliana I z udziałem państw Rzeszy Niemieckiej, Francji i Anglii. W tej sytuacji jedyną siłą mogącą obronić Triest przed bezkarnymi napadami Turków okazała się Wenecja. W 1476 r. jej wojska w sile 3000 żołnierzy, którymi dowodził kapitan Anton di Verona, zaatakowały Turków, na skutek przewagi liczebnej zostały jednak doszczętnie rozgromione w bitwie nad Soczą (wł. Isonzo). Turcy ponawiali jeszcze wielokrotnie ataki na miasto, byli jednak skutecznie odpierani i ostatecznie odstąpili uprowadzając ze sobą jeńców.

Konflikt z Wenecją odżył na nowo, gdy w 1496 r. cesarz Maksymilian I potwierdził dekret Fryderyka III nakazujący transport towarów z terenów Austrii i Węgier na Istrię przez miasto Triest, gdzie podlegały one ocleniu. Powodowało to wzrost cen soli, która na terenach pozostających pod władzą Wenecji była znacznie tańsza niż w krajach cesarstwa. Przywileje

¹²⁵ Eneaszy Sylwiusz Piccolomini (1405 – 1464) wybitny humanista, poeta i dyplomata, był biskupem Triestu i Sieny, w 1458 r. wybrany na papieża. Por.: V. Reinhardt: *Geschichte Italiens. Von der Spätantike bis zur Gegenwart*. Verlag C. H. Beck. München 2003, s. 96-97.

Habsburgów dla Triestu doprowadziły w 1508 r. do ponownego zaostrzenia konfliktu z Wenecją. Jej wojska zajęły w krótkim czasie terytoria należące do Habsburgów wraz z miastem Pazin (wł. Pisino, niem. Mitterburg) włącznie. Po kilkudniowym ostrzale z morza i z lądu i zaciętej obronie Triest został zmuszony do bezwarunkowej kapitulacji. Głównodowodzący *proveditore* wojsk weneckich Georg Cornaro odrzucił 6 maja 1508 r. propozycję władz miasta zawarcia rozejmu i zgodził się ostatecznie odstąpić od splądrowania miasta przez swoje wojska za okup w wysokości 15.000 dukatów, który miasto uiściło, zaciągając pożyczkę u jednego ze swych obywateli. W warunkach okupacji miasta jego mieszkańcy zostali zmuszeni do oddania broni pod groźbą kary śmierci, wprowadzono surowy kodeks karny, za najdrobniejsze nieposłuszeństwo groziła kara chłosty i wygnania z miasta. W miejscach publicznych zabronione były rozmowy więcej niż dwóch osób jak też wychodzenie na ulicę po zapadnięciu zmroku.

Los Triestu i miast zajętych przez Wenecję nie mógł pozostać obojętny dla cesarza Maksymiliana I, który licząc na ich odzyskanie zdecydował się 10 grudnia 1508 r. w Cambrai utworzyć z królem Francji Ludwikiem XII ligę antywenecką. Przystąpił do niej następnie papież Juliusz II, a wsparcia udzieliły również Hiszpania, Anglia i Węgry oraz mniejsze państwa włoskie. Gdy armia wenecka 14 maja 1509 roku poniosła klęskę w bitwie pod Agnadello, cesarz Maksymilian I skierował z Tyrolu ofensywę swoich wojsk odzyskując wkrótce zagarnięte przez Wenecję miasta: Triest, Gorycję oraz Duino i Pazin (wł. Pisino, niem. Mitterburg) na półwyspie Istria. Wenecja próbowała nadal podburzać Koper i inne miasta Istrii do zaatakowania Triestu pod pretekstem przełamania narzuconego przez cesarza cła na handel solą, powodując nieprzerwane pasmo konfliktów i wzajemnych prowokacji, zakończonych w 1512 r. rozejmem między cesarzem Maksymilianem I, a Wenecją.¹²⁶

Następca Maksymiliana I, cesarz Karol V dostrzegł kluczowe znaczenie Triestu jako miasta portowego i morskiego okna na świat dla krajów monarchii naddunajskiej. W ramach reform administracyjnych przyłączył on w 1519 r. miasto Triest wraz z zamkami obronnymi Castelnovo i Rocco do księstwa Krainy (Herzogtum Krain). Miasto miało odtąd płacić podatki na rzecz księstwa, co wywołało niezadowolenie mieszkańców, którzy zwrócili się w tej sprawie ze skargą do Karola V. Biorąc pod uwagę wierność i oddanie mieszczan dworowi Habsburgów jak też ogromne straty i zniszczenia powojenne, cesarz zwolnił miasto od podatków i utrzymał jego dawne przywileje. Karol V zainteresowany był przede wszystkim zjednoczoną koroną Hiszpanii i Neapolu i skłonny był przekazać m. in. Triest, Möttling (Metlika)

¹²⁶ Por.: T. Löwenthal: *Literarisch-artistische Abteilung des österr. Lloyd*. 1857, s. 55-81.

i Fiume (Rijeka) we władanie swemu bratu Ferdynandowi I. Jego decyzją Triest został włączony administracyjnie do Pobrzeża Austriackiego (niem. Küstenland, wł. Litorale, chorw. Primorje), którego stolicą był Graz, podkreślając w ten sposób nierozdzielność przynależność miasta do Austrii. W wyniku ugody z Republiką Wenecką, Triest uzyskał od 1525 roku pełną niezależność od Wenecji i wypowiedział jej płacenie trybutu. 12 sierpnia 1528 Karol V potwierdził dekretem cesarskim dotychczasową konstytucję miasta, zastrzegając sobie prawo nadzoru w tworzeniu prawa, od którego wyjątki dozwolone były w sytuacjach nadzwyczajnych. Wenecja nie dawała nadal za wygraną, podejmując w 1543 r. próbę zajęcia Triestu od strony morza, ale została odparta przez flotę cesarską pod dowództwem hiszpańskiego admirała Godineza. Przywileje municypium i ochronę militarną miasta jako strategicznego dla Austrii okna na świat potwierdził arcyksiążę Ferdynand II dekretem z 11 sierpnia 1597 r. a następnie 25 września 1660 r. cesarz Leopold I podczas swojej ośmiodniowej wizyty w Trieście. Zapewniło to miastu względny spokój w rywalizacji z Wenecją, który trwał aż do jej upadku w 1797 r.¹²⁷

Znaczący rozkwit miasta rozpoczął się po nadaniu miastu przez cesarza Karola VI statusu wolnego portu. Stało się to po zawarciu pokoju w Pożarewcu, kończącego IV. wojnę austriacko-turecką 21 lipca 1718, w wyniku czego monarchia habsburska osiągnęła największy zasięg terytorialny w historii.¹²⁸ Książę Eugeniusz Sabaudzki, główny strateg w tej wojnie i bohater narodowy, którego zasługą było odebranie Turcji północnej Serbii z Belgradem, Banatu i zachodniej Wołoszczyzny włącznie, zdawał sobie sprawę ze znaczenia Dunaju jako drogi wodnej i dostępu monarchii do Adriatyku. Był on autorem pomysłu, który Karol VI. ogłosił dnia 27 maja 1719 r. w formie cesarskiego patentu, stanowiącego że cesarskie miasta Triest i Rijeka (wł. Fiume) otrzymują status wolnych portów (*porti franchi*). Do Triestu mogły odtąd w każdej chwili wpływać i wypływać statki handlowe wszystkich nacji, kupcy otrzymali prawo sprzedawać i kupować towary z pierwszej ręki za pieniądze lub w drodze wymiany towarowej, korzystać z dróg lądowych i wodnych, przy uiszczeniu cła w wysokości pół procenta wartości sprzedanych towarów. Obcym statkom stojącym w porcie lub płynącym pod banderą austriacką gwarantowano ochronę militarną i prawną, zawarto umowę handlową z *Portą* Otomańską, otwarto w Trieście konsulaty Turcji i Grecji.¹²⁹ Karol VI dostrzegł ekonomiczne i militarne znaczenie wolnego portu Triest dla Monarchii Austro-Węgierskiej, co

¹²⁷ Por.: T. Löwenthal: *op. cit.*, s. 90-130.

¹²⁸ Por. F. Weissensteiner: *op. cit.*, s.184.

¹²⁹ Por.: T. Löwenthal: *op. cit.*, s. 151-159.

potwierdził kolejnymi patentami z 19.12.1725 r. i 7.06.1730 r., które potwierdzały dotychczasowe przywileje i wprowadzały dalszą liberalizację handlu oraz zezwalały na budowę manufaktur obywatelom państw obcych. Na wwożone do portu towary, w tym tytoń, nie nakładano ceł tranzytowych ani konsumpcyjnych, poddawano je jedynie ważeniu za niewielką opłatą, po czym nadzorowano do czasu ich wywozu. Podczas objazdu południowych prowincji monarchii habsburskiej, cesarz odwiedził Triest w 10.09.1728 r., czego pamiątką jest marmurowa kolumna na Piazza Grande, wystawiona na cześć cesarza przez magistrat miasta.¹³⁰

Maria Teresa kontynuowała politykę swego poprzednika, potwierdzając dotychczasowe przywileje wolnego portu i powołała *Komisję Dworską (Hofkommission)*, mającą za zadanie rozbudowę infrastruktury miasta, w tym poszerzenie i pogłębienie basenu portowego, budowę magazynów oraz budowę nowego wodociągu od źródeł górskich *Monte spaccato*, który by pokrywał w pełni zapotrzebowanie miasta na wodę. Dotychczasowy system prawny i sądownictwo zreformowano na wzór wiedeński. Dla zapewnienia bezpieczeństwa utworzono w 1747 r. kapitanat portu pełniący rolę policji nabrzeżnej i zawarto umowę handlową z sułtanem Mahmudem Khanem, która zobowiązywała *Portę*, oraz miasta Algier, Tripolis i Tunis, aby nie atakować statków pod banderą austriacką. Od 1750 r. wiele obcych statków z portów macierzystych w Toskanie, Hamburgu i Lubece przeszło pod banderą austriacką, chroniąc je skutecznie przed napadami piratów. W okresie panowania Marii Teresy ludność miasta powiększyła się niemal trzykrotnie.¹³¹

Cesarz Józef II w ramach reform mających na celu unifikację wielonarodowego państwa, chciał zespolić dotychczas luźno powiązane ze sobą kraje i narody w jeden organizm państwowy, które miało być zarządzane przez państwowy aparat administracyjny i stan urzędniczy, zaprzysięgany na państwo, a nie na monarchę. Koncepcja jednolitego państwa wykluczała autonomię prowincji i miast. Zdając sobie sprawę ze szczególnej roli wolnego

¹³⁰ Kolumna została wykonana w Corgnale i ustawiona w Trieście 27.08.1728 r. Napis brzmi: *Carolo VI Rom. Imp. et Hisp. Regi Bello ac pace Inter Magnos Maximo Turcarum triumphatori Constantia ac fortitudine Universi orbis christiani Tranquillitate firmata Restituto mari ac terrae Auctoque Suis populis undique commercio Urbem hanc fedelissimam Invisenti Senatus populiue Tergestini Monumentum MDCCXXVIII* (Karolowi VI, cesarzowi rzymskiemu, królowi Hiszpanii, największemu wśród wielkich podczas wojen i pokoju, pogromcy Turków, który swoją wytrwałością i siłą zapewnił pokój całemu chrześcijańskiemu światu, morzu, krajowi i jego narodom nadał i rozwinął ponownie handel, [ten] pomnik postavili podczas wizyty w jego wiernym mieście Senat i mieszkańcy Triestu), por.: T. Löwenthal *op. cit.*, s. 175.

¹³¹ W roku 1758 Triest miał 6424 mieszkańców, zarejestrowanych w spisie wg następujących kryteriów: katolicy 5911, Grecy 91, protestanci 46, Izraelici 221. por.: T. Löwenthal: *op. cit.*, s. 178-190.

portu Triest dla gospodarki monarchii, starał się je wyłączyć ze swoich reform, wzmacniając jednocześnie pozycję miasta na arenie międzynarodowej.¹³²

W 1773 r. cesarz podpisał umowę z *Portą*, Efezem i Marokiem, która zapewniała ochronę statków pod banderą austriacką przed piratami i gwarantowała odszkodowania w przypadku doznanych strat, a w mieście powstał sąd orzekający o stratach w wyniku napadów piratów. W 1785 r. w Trieście podpisano umowę o handlu morskim między Austrią i Rosją.

Po swojej pierwszej wizycie w mieście 15.05.1775 r. Józef II ograniczył się jedynie do rozbudowy fortyfikacji i wzmocnienia garnizonu miasta. Jednakże od roku 1780 miała miejsce systematyczna ingerencja w interesy miasta poprzez ograniczanie dotychczasowych praw i przywilejów nadanych statutami poprzednich cesarzy. Za pomocą licznych rozporządzeń administracyjnych i dekretów dworskich odebrano miastu jurysdykcję, szczególnie w zakresie prawa karnego, handlowego i notarialnego (*Stempelpatent*) oraz podniesiono opłaty celne na importowaną żywność i drewno jak też wysokość myta za korzystanie z dróg dojazdowych. Wprowadzony 01.11.1786 r. *Kodeks Cywilny* wprowadzał do urzędów państwowych język niemiecki, likwidował jednoznacznie wszystkie wcześniejsze przywileje municypalne i zrównywał Triest w prawach z innymi prowincjami cesarstwa, podobnie jak wydany rok później *Kodeks Karny*. Ponadto Józef II zlikwidował biskupstwo w Trieście, podporządkowując miasto arcybiskupstwu w Gorycji. Nic zatem dziwnego, że podczas drugiej wizyty w Trieście 14.03.1784 r. cesarz Józef II został przyjęty przez magistrat i ludność bez entuzjazmu, nie było też próśb o audiencję¹³³.

Miasto rozwijało się mimo to gospodarczo, liczba ludności wzrosła do 24.000, kwitło życie kulturalne, powstały teatr i opera, pojawiły się pierwsze gazety (*Der Weltkorrespondent*, *Osservatore triestino*, *Gazzetta di Trieste*). W mieście swoje konsulaty posiadały: Anglia, Bawaria, Dania, Francja, Genua, Holandia, Malta, Modena, Neapol, Portugalia, Prusy, Ragusa (Dubrownik), Rosja, Rzym, Sardynia, Szwecja, Toskania, Turcja i Wenecja. Otwarto nowe połączenia żeglugowe do Kantonu, Bombaju i Ameryki, rozpoczęto budowę spichrzy zbożowych, powstał plan budowy kanału łączącego Triest z Wiedniem, który jednak nie doszedł do skutku z powodu uwarunkowań geologicznych¹³⁴.

Po śmierci Józefa II 20.02.1790 r., jego następcą, cesarz Leopold II przywrócił w 1791 r. biskupstwo w Trieście, do którego włączono również austriacką część Istrii. W czasie swe-

¹³² Por.: F. Weissensteiner: *op. cit.*, s. 240

¹³³ Por.: T. Löwenthal: *op. cit.*, s. 1-9.

¹³⁴ Por.: T. Löwenthal: *op. cit.*, s. 16.

go krótkiego, dwuletniego panowania cesarz odwiedził miasto 22.08.1790 r. i 11.07.1791 r., odmawiając przy tym magistratowi przywrócenia miastu wcześniejszych przywilejów, co argumentował koniecznością dalszego ujednolicania prawa dla wszystkich ziem cesarstwa habsburskiego. Ustawą rządową dokonał natomiast zmiany interpretacji przywilejów dla cudzoziemców, prowadzących w mieście interesy handlowe, zrównując ich w prawach z obywatelami cesarstwa. Poglądy Leopolda II na sposób sprawowania władzy różniły się diametralnie od poglądów jego despotycznego brata Józefa II.¹³⁵ Cesarz który nienawidził wojen i był mistrzem w zawieraniu kompromisów, doprowadził do zawarcia pokoju z Turcją, co miało wpływ na ożywienie kontaktów handlowych. Najważniejszą jego decyzją dla Triestu był zakupu gruntów prywatnych pod budowę nowych stoczní¹³⁶.

3.4.8. Triest za czasów rządów francuskich

5.07.1792 r. na cesarza został wybrany Franciszek I, którego okres panowania rozpoczął się w okresie trwania rewolucji francuskiej. W aspekcie zagrożenia ze strony Francji w Trieście znacznie wzmocniono garnizon miasta i utworzono urząd policji, jak też obsadzoną granicę miasta wraz z regionem Friulii wojskiem i policją. Przewaga wojsk napoleońskich była jednak na tyle znaczna, że 23 marca 1797 r. zdobyły one miasto bez walki i nałożyły na miasto kontrybucję w wysokości 3 milionów lirów. W następnych latach Napoleon doprowadził do utworzenia Prowincji Iliryskich (fran. *Provinces illyriennes*) ze stolicą w Lublanie (na mocy pokoju w Schönbrunn z 14 października 1809 r.), w skład których weszły ziemie narodów słowiańskich: (słoweńskie: Karyntia, Kraina, Gorycja i Gradiška, a także chorwackie na południe od Sawy) oraz Istria i Triest i przyłączył je do Francji. Podczas stosunkowo krótkiego okresu rządów francuskich w Prowincjach Iliryskich Francuzi przeprowadzili szereg istotnych reform ustrojowych, społecznych i oświatowych przyczyniając się do cywilizacyjnego awansu tego regionu. Szczególnie reformy w dziedzinie oświaty odegrały istotną rolę w kształtowaniu się świadomości narodowej zamieszkujących je ludów słowiańskich.¹³⁷ Po klęskach napoleońskich, na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego, w 1816 Prowincje Iliryskie zostały włączone do Cesarstwa Austrii jako Królestwo Ilirii (niem. *Königreich Illy-*

¹³⁵ W liście do swej siostry Marii Krystyny przyszły cesarz sformułował swoje *credo*: *Uważam, że suweren, również dziedziczny, jest tylko urzędnikiem narodu, że powinien mu swoje siły, cały trud, [...]ponieważ jedynym celem społeczeństwa i rządu jest szczęście jednostki.* por. F. Weissensteiner: *op. cit.*, s.262.

¹³⁶ Por.: T. Löwenthal: *op. cit.*, s. 18.

¹³⁷ W 1810 roku z rozkazu marszałka Augusta Frédérica Marmonta zreformowano szkolnictwo podstawowe, utworzono wiele gimnazjów i licea, w których nauczano w językach rodzimych.

rien). W skład Królestwa wchodziło Księstwo Karyntii, Księstwo Krainy i Pobrzeże Austriackie (Książęce Hrabstwo Gorycji i Gradiški, Margrabstwo Istrii, Wolne cesarskie miasto Triest), które w 1849 stały się samodzielnymi krajami koronnymi, a samo Królestwo Ilirii przestało istnieć.

3.4.9. Wolne cesarskie miasto Triest

Od 1849, po likwidacji Królestwa, Triest stała się częścią Pobrzeża austriackiego. W 1860 r. powstał kraj koronny (niem. *Kronland*) - Wolne cesarskie miasto Triest z okręgiem (niem. *Reichsunmittelbare Stadt Triest und ihr Gebiet*) z siedzibą namiestnika, który istniał do końca Monarchii Austro-Węgierskiej w 1918 r.¹³⁸ W okresie panowania cesarza Franciszka Józefa I (1830-1916)¹³⁹ miasto Triest wyrosło na znaczący w cesarstwie port oraz gospodarczy i handlowy ośrodek. Jego znaczenie wzrosło w 1857 r. z chwilą wybudowania linii kolejowej Wiedeń-Triest. W 1867 r. Triest stał się stolicą Austriackiego Przymorza (niem. *Österreichisches Küstenland*) i otrzymał nazwę *drugie miasto Monarchii*, a urzędujący w nim gubernator posiadał ważne prerogatywy na całą prowincję. Brat cesarza Maksymilian utworzył tu port i austriacką flotę wojenną, a sam przez krótki czas zamieszkał w wybudowanej rezydencji Miramare. Pobrzeże stało się modnym kurortem zwanym *Austriacką Riwierą* o powierzchni 7969 km² z 894 287 mieszkańcami, a jego stolica w 1910 r. była największym miastem portowym (229 510) z ludnością słoweńską liczącą 56 916 osób. W tym czasie Triest stał się najpoważniejszym centrem słoweńskiego i chorwackiego kapitału, powstają pierwsze towarzystwa ubezpieczeniowe, przemysł stoczniowy oraz organizacje społeczno-polityczne, szkolnictwo w tym i słowiańskie. Bujny rozwój gospodarczy miasta został zahamowany przez wybuch I wojny światowej.

3.4.10. Triest w czasie I wojny światowej

Ze względu na port i usytuowanie regionalne Triest przystąpił do austriackich działań wojennych. Wojna, zaczęta konfliktem austriacko-serbskim stała się wojną o charakterze światowym i spowodowała upadek dotychczasowego systemu społeczno-politycznego. 30 grudnia 1916 r. umiera, po 68 latach władania, cesarz Franciszek Józef I, a tron przejmuje

¹³⁸ Por.: H. Wereszycki: *Historia Austrii*, wydanie drugie poprawione i uzupełnione. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986; T. Lijewski: *Austria*. PWN. Warszawa 1987; B. Gombač: *Trieste – Trst. Zwei Namen, eine Identität*. Röhrig Universitätsverlag, St. Ingbert 2002; H. Batowski: *Rozpad Austro-Węgier*. Kraków 1982.

¹³⁹ Por. np.: Ch. Dickinger: *Franciszek Józef I*. Warszawa 2006.

jego bratanek Karol, który nie może uchronić Cesarstwo przed klęską. 14 października 1918 rząd zgodził się na warunkową kapitulację na warunkach proponowanych przez prezydenta USA Wilsona a 3 listopada przerwano działania wojenne. W wyniku wojny zginęło około 1. 290 000 obywateli Austro-Węgier, a państwo praktycznie rozpadło się. 11 listopada Karol I zrzekł się kierowania państwem, ale nie abdykował. Austria i Węgry, podobnie jak inne prowincje stały się republikami, a rodzinę cesarską wygnano (w 1922 r. na Maderze zmarł ostatni cesarz Austrii i król Węgier Karol I¹⁴⁰). Triest na skutek działań wojennych został zniszczony, a przede wszystkim jego gospodarka i port. Dzisiaj pamiątką tamtych lat jest mauzoleum poświęcone padłym włoskim żołnierzom górujące nad miastem, choć w tym czasie na tych terenach zginęła ogromna rzesza ludzi różnych narodowości.

3.4.11. Triest w okresie międzywojennym

Powojenne konsekwencje długotrwałej zawieruchy wojennej nie ominęły Triestu. Przed wojną Włochy były członkiem *trójprzymierza* razem z Niemcami i z Austrią. Jednak w 1914 zachowały neutralność, twierdząc, że ich zobowiązania sojusznicze będą wypełnione tylko w sytuacji, gdyby Austria została zaatakowana. Ponieważ Austriacy sami byli napastnikami, sojusz nie obowiązywał. W trakcie działań wojennych, które trwały 5 lat i kosztował miliony istnień ludzkich, nie licząc ogromnych zniszczeń materialnych, aby przyciągnąć Włochów na stronę *Entanty*, obiecano im korzystne zmiany terytorialne, szczególnie w basenie Morza Adriatyckiego. Triest znalazł się w zasięgu projektów tych propozycji. Mimo znaczącej opozycji do koncepcji wciągnięcia Królestwa Włoskiego w wojenną awanturę udało się rządowi Salandry podpisać 26 kwietnia 1915 r. układ londyński, który zobowiązywał Włochy do wzmocnienia *Entanty* poprzez wypowiedzenie wojny Austro-Węgrom, co nastąpiło 23 maja 1915 r. W zamian za to w powojennym podziale świata Królestwo Włoch miało uzyskać południowy Tyrol, Istrię z Triestem i Dalmację. Walki rozpoczęto na dwóch frontach: wschodnim nad rzeką Isonzo i północnym w Alpach Karynckich i w Dolomitach. Z powodu ciężkich wysokogórskich warunków walki na froncie północnym były utrudnione wobec czego większość działań wojennych rozgrywało się na pograniczu nadadriatyckim (stoczono tu do 1917 r. aż 11 bitew) ze zmiennym szczęściem, straty włoskie były ogromne. Dopiero od 24 października 1918 r. ruszyła kontrofensywa włoska nie napotykając zbyt dużego oporu wojsk austro-węgierskich, a 3 listopada nastąpiło już zawieszenie broni. Największym przegranym wojny okazały się Austro-Węgry, które rozpadły się na różne samodzielne orga-

¹⁴⁰ Zob.: A. Polzer-Hoditz: *The Emperor Charles*. Putman & Sons. London 1930.

nizmy państwowe (Austrii, Węgier, Królestwo SHS (w skład którego weszły: Chorwacja, Serbia, Bośnia, Hercegowina i Czarnogóra), Czechosłowację. Galicja została odzyskana przez Polskę, południowy Tyrol oraz rejony Triestu przypadły Włochom, a Rumunia uzyskała Siedmiogród¹⁴¹.

Triest z najbliższymi okolicami przypadł Królestwu Włoch. Ostatecznie traktatem Rapallo z 1920 podpisanym między Królestwem SHS a Włochami, uregulowano częściowo spory terytorialne. Strona włoska zrzekła się pretensji do Dalmacji, otrzymując w zamian: prawie całą Istrię z Triestem, pas wybrzeża łączący Włochy z miastem Fiume (obenie Rijeka), które uznane zostało wolnym miastem (od 1924 roku należała do Włoch), miasto Zara (obecnie Zadar) oraz kilka wysp u wybrzeża Dalmacji. Były to tereny w znacznym stopniu zamieszkane przez ludność słowiańską (głównie chorwacką i słoweńską). Obie strony zobowiązały się przeciwdziałać restauracji Habsburgów na Węgrzech i w Austrii.

Zmiany społeczno-polityczne wprowadzone w Trieście najbardziej dotknęły ludność słowiańską, która przed wojną stanowiła ponad połowę jego mieszkańców. Miasto straciło także oparcie w dawnej gospodarce i finansach i bezpowrotnie został zniszczony jego kosmopolityczny i multietniczny charakter. Zaczął się bardzo trudny okres koabitacji społeczności włoskiej z dawnymi diasporami mniejszościowymi. Byli urzędnicy administracji austro-węgierskiej w szybkim tempie opuścili miasto, a pozostałym mieszkańcom, aby utrzymać swój status, pozostały twarde warunki jakie stawiali nowi władarze. Okres międzywojenny stał się gorzkim doświadczeniem, wzmożony bezkompromisowym zaostreniem się wzajemnych stosunków w okresie faszyzmu, który trwał do końca II wojny światowej. Ksenofobia i nietolerancja stawały się oficjalną polityką państwową. Miasto stało się peryferyjnym przyczółkiem Królestwa Włoch, które w tym czasie miało już konkretne imperialne ambicje podsypane przez faszystowskie Niemcy.¹⁴² Od 1922 r. Włochy rządzone były już przez faszystowski rząd Benito Mussoliniego, który zdobył władzę w wyniku zamachu stanu (tzw. marsz na Rzym). Musolini zachowując początkowo pozory demokracji parlamentarnej stopniowo dążył do dyktatury. Do 1926 r. uzyskał nieograniczoną władzę, przyjmując tytuł *duce* (wódz). W polityce zagranicznej faszystowskie Włochy ciążyły ku supremacji na obszarze śródziemnomorskim oraz usiłowały pozyskać kolonie w Afryce.¹⁴³

¹⁴¹ Por.: J. Pajewski: *Historia powszechna 1871-1918*. Warszawa 2001.

¹⁴² Zob. szerzej 4.2.

¹⁴³ Por. np.: J. A. Gierowski: *Historia Włoch*. Wrocław 1999.

3.4.12. Triest w okresie II wojny światowej

Po spektakularnych sukcesach od 1 września 1939 r. niemieckiej armii Mussolini postanowił przystąpić do działań wojennych, aby osiągnąć jak najwięcej korzyści z nadarzającej się okazji. 10 czerwca 1940 r. przemawiając z balkonu Palazzo Venezia w Rzymie, oficjalnie ogłosił wypowiedzenie wojny Francji i Wielkiej Brytanii, a 27 września 1940 r. w Berlinie podpisany został *pakt trzech* (Niemcy, Japonia, Włochy) ustalający podział stref wpływów sygnatariuszy. Włochom przyznana została strefa śródziemnomorska, obejmująca także posiadłości w Afryce. Nieporadna i źle dowodzona armia włoska nie odnosiła wymarzonych sukcesów.¹⁴⁴ Następnie Włosi zainteresowali się Bałkanami wszczynając działania wojenne na terytoriach Albanii, Grecji i Królestwa Jugosławii, zawsze z miernym sukcesem.¹⁴⁵ Także udział na przełomie 1941 i 1942 r. włoskich wojsk na froncie wschodnim (8 armia włoska) skończył się jej rozbiem przez radziecką operację *Uran*. Niepowodzenia na frontach wojsk włoskich, uwikłanie się w awanturę wojenną i coraz cięższe straty w ludzkie i materialne nie przyczyniały się do popularności faszystów. Na terenie Włoch coraz bardziej popularny stawał się ruch antyfaszystowski. Na posiedzeniu *Wielkiej Rady Faszystowskiej* w nocy 25 lipca 1943 r. zdecydowano o odsunięciu Mussoliniego od władzy, a król natychmiast pozbawił go stanowiska premiera i nakazał internowanie. Nie pomogły żadne zmiany polityczne i wojskowe interwencje niemieckie, widmo totalnej klęski zawisło nad Włochami.¹⁴⁶

Triest stał się w okresie II wojny światowej miastem, w którym ze szczególną nienawiścią traktowano słoweńską mniejszość narodową i inne diaspory etniczne i religijne. W jednej z dzielnic miasta (Rižarna (wł. *Risiera di San Saba*) w 1943 r. utworzono obóz koncentracyjny, w którym eksterminowano na masową skalę przeciwników politycznych, Słowian i Żydów. W mieście został powołany do życia bardzo mocny ruch antyfaszystowski, który doprowadził do zorganizowania partyzanckich oddziałów zbrojnych, a w konsekwencji do wybuchu powstania zbrojnego 27 kwietnia 1945 r.¹⁴⁷

3.4.13. Wyzwolenie Triestu.

W końcowej fazie II wojny światowej w obliczu klęski Osi, wojska angloamerykańskie operujący we Włoszech uzgodnili z partyzantami Tity granice, w jakich miała być okupowana włoska przygraniczna prowincja Wenecja Juliska (wł. *Venezia Giulia*). Jednak po

¹⁴⁴ Por.: J. Solarz: *Afryka 1942*. Warszawa 2000; tenże: *Afryka Wschodnia 1935-1941*. Warszawa 2003.

¹⁴⁵ Por. np.: J. Solarz: *Bałkany 1940-1941*. Warszawa 2001.

¹⁴⁶ Por. np.: J. A. Gierowski: *op. cit.*

¹⁴⁷ Zob. szerzej 4.3. i 4.4.

wybuchu powstania w Trieście partyzanci jugosłowiańscy (*30 divizija IX korpusa (Gregorč-Gregorčičeva, Kosovelova, i Bazoviška brigada* połączona z jednostkami *20 divizije*, a z kierunku Opčín i Bazovicy nad Triestem z *26 i 43 brigade Istrske* i *9 divizijo 4 armii NOVJ*) zajęli większość Wenecji Julijskiej łącznie z Triestem. Okres 40 dni jugosłowiańskiej obecności zaznaczył się m. in. czystkami o charakterze politycznym – zamordowano kilka tysięcy osób wrzucanych do masowych grobów w krasowych grotach zwanych *foiba*.¹⁴⁸ W rezultacie presji mocarstw zachodnich i braku poparcia Związku Sowieckiego armia jugosłowiańska wycofała się z Triestu. 9 czerwca 1945 w Belgradzie rządy brytyjski i amerykański zawarły z rządem Tity porozumienia, na mocy których już od 12 czerwca 1945 Anglicy i Amerykanie okupowali część Wenecji Julijskiej po tzw. *linię Morgana* (biegnącą mniej więcej równolegle do obecnej granicy włosko-słoweńskiej, 10 do 20 km na wschód od niej) oraz miasto Pula na Istrii. Okupacja Wenecji Julijskiej trwała do czasu wejścia w życie traktatu pokojowego z Włochami. Podpisany 10 lutego 1947 traktat ustalał granicę włosko-jugosłowiańską wzdłuż linii zaproponowanej przez przedstawicielstwo Francji, z tym, że na zachód od tej linii ustanowiono *Wolne Terytorium Triestu*. Składało się ono z dwóch stref: *strefę A* stanowił Triest z wąskim pasem wzdłuż wybrzeża na północ od miasta, *strefę B* stanowiła północno-zachodnia część Istrii z miastami Koper i Buje. Tymczasowo *strefa A* miała pozostawać pod wojskową administracją USA i Wielkiej Brytanii, *strefa B* – Jugosławii. Wojska każdego z tych trzech państw miały nie przekraczać 5 000 żołnierzy. Władzę cywilną na całym Terytorium miał sprawować gubernator ustanowiony przez Radę Bezpieczeństwa ONZ, który po ustabilizowaniu sytuacji miał zwolnić wojska okupacyjne. Językami urzędowymi miały być włoski i słoweński, a w niektórych gminach także chorwacki¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Por.: J. Pirjevec: *Foibe : una storia d'Italia*. Torino 2009.

¹⁴⁹ Por. np.: M. Verginello, J. Pirjevec, R. Spazzali: *L'altra resistenza: la guerra di liberazione a Trieste e nella Venezia Giulia*. Trst 1995.

3.4.14. Wolne Terytorium Triestu¹⁵⁰

15 i 16 września 1945 r, po wejściu w życie traktatu, wojska angielskie i amerykańskie wycofały się do *strefy A Wolnego Terytorium Triestu*. Na skutek tarć politycznych w Radzie Bezpieczeństwa ONZ nie powołano cywilnego gubernatora, a administrację sprawowała komenda wojsk okupacyjnych.

Strefa A pozostawała pod wojskową administracją angloamerykańską. Komendantem strefy, rezydującym na zamku w Duino (sł. Devin), został brytyjski generał major Terence Sydney Airey CBE, którego 1 kwietnia 1951 zastąpił generał major Thomas John Willoughby Winterton. Wojska brytyjskie w Trieście określono mianem BETFOR (*British Element Trieste Force*), składały się z 24. gwardyjskiej brygady piechoty. Wojska amerykańskie tworzyły specjalną jednostkę zwaną TRUST (*Trieste United States Troops*), składały się głównie z 351. pułku 88. dywizji piechoty z licznymi jednostkami pomocniczymi. Jako walutę strefy wprowadzono *lir włoski*, zniesiono kontrolę paszportową na granicy z Włochami. Jako język urzędowy wprowadzono włoski, dopuszczając używanie słoweńskiego. Stopniowo poprawiała się sytuacja gospodarcza miasta. Strefa otrzymywała dotacje z *Planu Marshalla* (1948 – 17,9 mln \$, 1949 – 13,4 mln \$) i pomoc finansową od Włoch (łącznie 40,4 mln \$). W 1949 Triest liczył 278 tysięcy mieszkańców.

Strefa B została w praktyce stopniowo zaanektowana przez Jugosławię. Do strefy wprowadzono traktatowe 5 000 żołnierzy: 3 bataliony piechoty, 3 bataliony zmechanizowane, jeden batalion czołgów, 3 bataliony artylerii. Nad granicą włoską skoncentrowano 4 armię jugosłowiańską. Komendantem strefy został Mirko Lenac, a od marca 1951 Miloš Stamatović.

11 maja 1952 dopuszczono Włochy do współadministrowania *strefą A*. Wzbudziło to gwałtowny protest Jugosławii, co zaowocowało napięciem w regionie – włoska armia i marynarka zostały postawione w stan pogotowia. 29 sierpnia 1953 Anglicy i Amerykanie ogłosili zamiar przekazania *strefy A* Włochom. Rząd jugosłowiański natychmiast zagroził wysłaniem swoich wojsk, gdyby do *strefy A* weszły wojska włoskie. Wobec tego rządy brytyjski i amerykański zgodziły się na zmiany.

¹⁵⁰ Wolne Terytorium Triestu (wł. *Territorio Libero di Trieste*, słow. *Svobodno tržaško ozemlje*, chorw. *Slobodna teritorija Trsta*) – twór państwowopravny istniejący w latach 1947–1954 na pograniczu Włoch i Jugosławii. Powierzchnia 740 km², ludność około 350 tys., w tym miasto Triest 260 tys. Przybliżony skład etniczny: 75% Włosi, 20% Słoweńcy, 5% inni. Obejmowało północno-zachodnie wybrzeże półwyspu Istrii oraz miasto portowe Triest z niewielkim zapleczem i korytarzem łączącym je z Włochami. Znajdowało się pod mieszaną wojskową administracją USA i Wielkiej Brytanii (*strefa A* – miasto Triest z korytarzem do granicy włoskiej) i Jugosławii (*strefa B* – obszar na Istrii). W 1954 zostało podzielone między Włochy (*strefa A*) i Jugosławię (*strefa B*).

5 października 1954 w Londynie Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Jugosławia zawarły porozumienie w formie memorandum. Na jego mocy 25 października 1954 *Wolne Terytorium Triestu* w praktyce zakończyło swoje istnienie. *Strefa B* wraz ze skrawkiem *strefy A* (łącznie 523 km²) została przekazana pod cywilną administrację Jugosławii, gdzie weszła w skład Republiki Słowenii i Republiki Chorwackiej. *Strefa A* (pozostałe 236 km²) została przyłączona do Włoch, przy czym Jugosławii zagwarantowano możliwość korzystania z portu w Trieście.¹⁵¹

Mocą traktatu z Osimo, zawartego przez Włochy i Jugosławię 10 listopada 1975, podział ten został uznany za ostateczny. Zmiany polityczno-społeczne wprowadzone w latach 90-tych XX wieku realnie nie zmieniły sytuacji Triestu. Nowopowstałe Republika Słoweńska i Republika Chorwacji przejęły terytorialny stan posiadania z przeszłości.

3.4.15. Triest we współczesnej rzeczywistości

3.4.15.1. Rozwój miasta

3.4.15. 1.1. Port w Trieście

Triest jest największym portem morskim na Adriatyku i po Genui drugim co do wielkości portem Włoch. Założony w 1719 r. przez cesarza Austrii Karola IV jako wolny port, szybko stał się najważniejszym ośrodkiem handlowym w rejonie Adriatyku, łączącym Austro-Węgry z krajami Bliskiego Wschodu, a po otwarciu Kanału Sueskiego w 1869 r. także Dalekiego Wschodu. Z Turcji, Egiptu i Syrii oraz krajów azjatyckich sprowadzano wtedy głównie kawę, cukier, owoce południowe, a eksportowano maszyny i towary przemysłowe. W 1833 r. powstało w Trieście największe na terenie monarchii austrowęgierskiej towarzystwo żeglugowe *Austriacki Lloyd (Lloyd Austriaco)*, wzorowane na towarzystwie *Londyński Lloyd*, które odegrało ważną rolę w ekspansji transportu morskiego i umocniło jego rolę jako łącznika pomiędzy Europą, a krajami Orientu. Obecnie Triest utrzymuje połączenia żeglugowe praktycznie ze wszystkimi kontynentami. Stąd prowadzi z Europy najkrótsza droga od wschodniej części Morza Śródziemnego przez Kanał Sueski na Daleki Wschód, co znacznie skraca transport towarów. Do ważnych połączeń żeglugowych należą również trasy do Chin i Indii oraz Turcji.

Powierzchnia nowego portu wynosi łącznie 2.304.000 m², z czego 1.765.000 m² to strefa wolnocłowa, traktowana jako zagranica celna Unii Europejskiej. Powierzchnia maga-

¹⁵¹ Por. J. Pirjevec: *Tržaški vozeli. 1945-1980*. Trst 1985; tenże: *Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848-1954)* Ljubljana 2007; tenże: *Trieste, città di frontiera*. Trst 1989; M. Kacin Wohinz, J. Pirjevec: *Storia degli Sloveni in Italia, 1866-1998*. Venezia 1998.

zynowa o wielkości 925.000 m² umożliwia przeładunek ponad 50 mln ton towarów rocznie, z czego 35 mln ton stanowi ropa naftowa, przesyłana dalej z terminalu Triest rurociągiem *Transalpine* do rafinerii w Schwechat (Austria), Ingolstadt, Karlsruhe (Niemcy) jak też Kralupy i Litvinov (Czechy). Rocznie przeładowuje się tu 250.000 kontenerów, co w tygodniu oznacza ponad 100 pociągów towarowych wysyłanych w kierunku do Włoch, Bawarii, Czech i Słowacji. Krajowe i zagraniczne połączenia pasażerskie drogą morską obsługują ok. 200.000 pasażerów rocznie.

W ostatnich dekadach, a zwłaszcza po wejściu Słowenii do UE w 2004 r. ze względu na korzystniejsze połączenia komunikacyjne z Austrią, zyskuje na znaczeniu port w Koprze, osiągając obrót towarowy ok. 20 mln ton rocznie. Po wejściu Chorwacji do UE 1 lipca 2013 r. wzrost konkurencyjności notuje również port w Rijecie ze względu na większą głębokość zanurzenia statków do 30 m oraz podobne parametry logistyczne. Port w Trieście chce odzyskać swą dawną rolę łącznika między Europą i Azją jako alternatywę dla portu w Rotterdamie. Służy temu miliardowy projekt stworzenia zintegrowanego i w pełni zautomatyzowanego systemu logistycznego obejmującego porty w Trieście i Monfalcone. W Monfalcone powstaje nowy terminal kontenerowy, a stary terminal w Trieście wraz z przestarzałą infrastrukturą komunikacyjną z czasów Monarchii Austro-Węgierskiej jest modernizowany. 29 marca 2013 r. oddana została do użytku nowa linia kolejowa pomiędzy Udine i Tarvisio, łącząca port w Trieście z zachodnioeuropejską siecią kolejową.¹⁵²

3.4.15.1.2. Komunikacja lądowa

Triest potrzebuje nowoczesnych wewnętrznych i transgranicznych połączeń drogowych. Miasto i region mają wprawdzie dobre połączenie z międzynarodową siecią dróg ekspresowych i autostrad, ale są one przeciążone. Na autostradzie między Triestem a Wenecją w dni robocze samochody ciężarowe tworzą kilkudziesięciokilometrowe korki. Na północ prowadzi zbudowana w roku 1986 autostrada Triest-Udine-Villach, w 1991 r. wybudowano autostradę Triest-Lubljana-Maribor-Graz. W kierunku północno-zachodnim autostrada prowadzi od Triestu aż do Mediolanu.

Triest posiada także dobrze rozwiniętą sieć kolei i połączenia z miastami całej Unii Europejskiej. Sytuację poprawi w niedalekiej przyszłości powstanie osi komunikacyjnej Bałtyk – Adriatyk (BATCo), ukierunkowanej na rozwój intermodalnych połączeń kolejowych, które łączą baseny Morza Bałtyckiego i Adriatyckiego i ich porty (Gdańsk, Gdynia, Koper,

¹⁵² Por.: H. Tomek: *op. cit.*, s. 19

Rawenna, Wenecja, Triest. 12 października 2006 r. ministrowie Transportu z Polski, Czech, Słowacji, Włoch i Austrii podpisali w tej sprawie list intencyjny, a obecnie projekt jest aktualizowany pod nazwą TEN-T i dofinansowywany z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR).¹⁵³ Port w Trieście jest nadal główną siłą napędową gospodarki i handlu, choć już nie w takim stopniu jak w czasach swojej największej świetności.

3.4.15.1.3. Komunikacja lotnicza

Triest jest zintegrowany z międzynarodową siecią lotniczą. Nowoczesny port lotniczy (kod IATA: TRS) jest oddalony ok. 33 km od miasta i leży przy drodze państwowej *Strada Statale A14 della Venezia Giulia* łączącej Udine i Triest. Bliżej położone są miasta Gorizia/Gorica i Monfalcone, dlatego oficjalna nazwa brzmi *Aeroporto Friuli Venezia Giulia*, co lepiej odzwierciedla jego znaczenie dla regionu. Port lotniczy przyjmuje ok. 900.000 pasażerów rocznie i reklamuje się jako *no-borders airport*, ponieważ oprócz pasażerów z Włoch pokaźną liczbę stanowią pasażerowie ze Słowenii i Chorwacji oraz Austrii. W 1989 r. w Trieście założono linie lotnicze *Air Dolomiti*, należące obecnie do *Lufthansy*, które oferują głównie połączenia międzynarodowe do Monachium. Ponadto *Airitalia* utrzymuje tradycyjnie połączenia z Rzymem i Mediolanem oraz innymi miastami we Włoszech, podobnie *Ryanair* z miastami we Włoszech i w Europie, *Air Serbia* z Belgradem i *Belle Air* z Tiraną.¹⁵⁴

3.4.15.1.4. Gospodarka miasta

Mimo kryzysu gospodarczego ostatnich lat, poziom życia w Trieście należy do najwyższych we Włoszech. Działa tu szereg znanych firm o znaczeniu ogólnokrajowym i międzynarodowym (m. in. międzynarodowe towarzystwo ubezpieczeniowe *Assicurazioni Generali*, założone w 1831 r.).

Triest nazywany jest nie bez powodu stolicą kawy. Aż 25 % całego importu kawy trafia na rynek włoski przez terminal kontenerowy przy moło VII tutejszego portu. Właściciel firmy *Sandalj Trading Company* – największego w Trieście przedsiębiorstwa przetwórstwa kawy i członek stowarzyszeń producentów kawy *Trieste Coffee Assotiation* oraz *Trieste Coffee Cluster* - Vincenzo „Vinko” Sandalj uważa, że „Triest jako jedyne włoskie miasto skupia wszystkie działy produkcji kawy, począwszy od importu surowca przez palarnie aż po laboratoria”¹⁵⁵.

¹⁵³ <http://www.baltic-adriatic.eu/pl/batco/o-batco-kontekst-projektu>

¹⁵⁴ http://pl.wikipedia.org/wiki/Port_lotniczy_Triest

¹⁵⁵ H. Tomek: *op. cit.*, s. 35.

Od czasu gdy w 1719 r. cesarz Karol VI ogłosił Triest wolnym portem, przechodził tędy praktycznie cały import kawy dla dworu cesarskiego i całej monarchii. Pod koniec XIX w. w mieście zaczęły powstawać palarnie, wytwarzające uszlachetnione mieszanki kawy pod własną marką. W 1892 r. kapitan marynarki wojennej Hermann Hausbrandt założył w Trieście kawiarnię z palarnią kawy, która dziś jest luksusową marką o zasięgu światowym.

Synonimem włoskiego gatunku kawy stała się również marka *Illy*. Jej historia sięga roku 1933, kiedy Francesco (Ferenc) Illy z Węgier założył palarnię, pakując kawę w specjalne puszki próżniowe, z których odsysał tlen, zastępując go azotem, co pozwalało wydłużyć utrzymanie świeżości i aromat kawy. Kierowanie zakładem przejął w drugim pokoleniu syn, Francesco Illy, z zawodu doktor chemii, który zapoczątkował naukowe badania kawy. Od 2003 roku koncernem *Illy* kierują w trzecim pokoleniu bracia Andrea i Riccardo Illy. Riccardo jest jednocześnie znanym politykiem, kilkakrotnie piastował urząd burmistrza Triestu, a także prezydenta regionu autonomicznego Friuli-Wenecja Julijska.

Firma *Illy* specjalizuje się w produkcji wysokojakościowych gatunków espresso. Zatrudnia obecnie 700 pracowników i eksportuje swoje wyroby do 140 krajów na całym świecie. Posiada w Trieście dwa duże laboratoria zajmujące się analizą składu i studiami psychofizjologicznymi smaku kawy. Rocznie poddaje się w nich analizie chemicznej, degustacji, ok. 1300 próbek kawy *Arabica*. Firma utrzymuje ze swoich środków Wydział Przetwórstwa Kawy w Uniwersytecie Triesteńskim.

Triest jest ponadto siedzibą innych znanych marek przetwórstwa kawy, m. in. *Amigos*, *Planet Coffee*, *Excelsior*, *Guatemala*.

Jak przystało na stolicę kawy, Triest zajmuje bezwzględnie pierwsze miejsce w spożyciu kawy przy 10 kg na mieszkańca rocznie, co dwukrotnie przewyższa średnią krajową¹⁵⁶.

3.4.15.1.5. Triest – miasto nauki

Triest znany jest w świecie jako miasto nauki *City of Science*. Podstawowym ośrodkiem życia naukowego jest *Uniwersytet Triesteński* (*Università degli Studi di Trieste*). Powstał na bazie *Wyższej Szkoły Handlowej* założonej z inicjatywy *Fundacji Revoltella* w 1877 r., która w 1920 r. została przekształcona w *Wyższą Szkołę Nauk Ekonomicznych i Handlowych*. W 1924 r. powołano do życia Wydział Prawa, a następnie Wydział Ekonomiki Przedsiębiorstw, co pozwoliło przekształcić uczelnię w uniwersytet. W okresie rządów faszystowskich w 1938 r. położono kamień węgielny pod budowę głównego gmachu uczelni projektu

¹⁵⁶ H. Tomek: *op. cit.*, s. 37-38.

Raffaello Fagnoni i Umberto Nordio, stanowiący przykład monumentalnego stylu ówczesnej epoki, który miał symbolizować bastion ducha narodu włoskiego na wschodnich rubieżach państwa włoskiego. Po wojnie dobudowano kilka nowych budynków, a dla niektórych wydziałów znaleziono lokalizacje na terenie miasta. Obecnie *Uniwersytet Triesteński* ma 12 wydziałów, na których studiuje 23.000 studentów. Wśród wykładowców można znaleźć wielu wybitnych osobistości jak Stanislaus Joyce - profesor literatury angielskiej, Claudio Magris – pisarz i tłumacz literatury, Mario Mirabella Roberti – profesor archeologii chrześcijańskiej.

Triest jest siedzibą wielu znaczących, ściśle ze sobą współpracujących, krajowych i międzynarodowych instytutów naukowych. Należy do nich m. in. *Międzynarodowy Ośrodek Fizyki Teoretycznej (ICTP)* położony niedaleko parku Miramare. Założony został w 1964 r. przez pakistańskiego laureata Nagrody Nobla Abdusa Salama, którego imię nosi. Instytut działa pod auspicjami ONZ i prowadzi badania naukowe z zakresu fizyki teoretycznej i jądrowej oraz wysokich technologii, jest też siedzibą *Akademii Nauk* dla krajów rozwijających się.

Znaczącą pozycję ma również założona w 1978 r. *Wyższa Szkoła Studiów Podypłomowych (SISSA)*, z międzynarodową obsadą wybitnych naukowców z dziedziny matematyki i fizyki i neurobiologii. Zadaniem uczelni jest prowadzenie badań interdyscyplinarnych we współpracy z Uniwersytetem w Trieście i innymi instytutami naukowymi, jak: *Międzynarodowy Ośrodek Fizyki Teoretycznej (ICTP)*, *Międzynarodowy Ośrodek Inżynierii Genetycznej i Biotechnologii (ICGEB)*, czy *Elettra (Synchrotron Light Laboratory)*. Od 1986 r. uczelnia posiada *Interdyscyplinarne Laboratorium Nauk Przyrodniczych i Humanistycznych*, o dużej autonomii badań, co kreuje wiele nowatorskich kierunków studiów, jak np. studia magisterskie na kierunku dziennikarstwa naukowego i komunikacji. Na uczelni gościnnie wykładał twórca nowoczesnej lingwistyki Noam Chomsky. 13 lipca 2010 roku siedziba uczelni została przeniesiona z Triestu do Opiciny.

Od 1964 r. na terenie Opiciny znajduje się również jedyna we Włoszech *Szkoła Międzynarodowa (International School of Trieste)* dysponująca wysoko wykwalifikowaną kadrą nauczycielską z angielskim językiem nauczania. Program przedszkola aż po maturę, ze szczególnym uwzględnieniem języków obcych.

W pobliskim Duino znajduje się *United World College of the Adriatic (UWCAd)* - jedna z 12 na świecie uczelni zrzeszonych w *United World Colleges*, założona w 1982 r. przez władze regionu Friuli Wenecja Julijska. Studiuje na niej w języku angielskim ok. 200 osób z 90 krajów świata. Obowiązuje zasada, że po proporcjonalnie ¼ studentów pochodzi z krajów rozwijających się, Europy środkowo-wschodniej, z Włoch i uprzemysłowionych

krajów świata. Po studiach uzyskuje się dyplom licencjata, który uprawnia do ubiegania się na studia magisterskie na całym świecie.

Wymienić należy również międzynarodowy ośrodek badawczy *Elettra Sincrotrone Trieste*, położony w Bazowicy, gdzie z pomocą promieniowania ultrafioletowego i rentgenowskiego prowadzi się bardzo szczegółowe badania z dziedziny chemii, medycyny i materiałoznawstwa. Ośrodek realizuje wspólne projekty i tworzy sieć kooperacyjną z *Międzynarodowym Ośrodkiem Fizyki Teoretycznej (ICTP)* i *Międzynarodową Agencją Energii Atomowej (IAEA)*.

W Trieście znajduje się największy we Włoszech *Park Naukowo-Technologiczny (L'AREA Science Park)*, założony w 1982 r. i składający się z dwóch kampusów badawczych, leżących obok siebie na powierzchni 50 ha. Skupia on obecnie ok. 100 krajowych i międzynarodowych organizacji zajmującym się multidyscyplinarnymi badaniami z dziedziny biomedycyny, fizyki, materiałoznawstwa i nanotechnologii, elektroniki, informatyki i komunikacji, ochrony środowiska i alternatywnych źródeł energii. Jego celem jest tworzenie kontaktów pomiędzy podmiotami gospodarczymi, szczególnie małego i średniego biznesu, a międzynarodowymi instytutami naukowymi na terenie miasta, jak też praktyczne wdrażanie małych i średnich przedsiębiorstw z pomocą środków UE oraz Regionu Autonomicznego Friuli-Wenecja Julijska.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Por.: E. Bezin, P. Dolhar: *op. cit.*, s. 43

Rozdział IV

Słowianie w Trieście do 1945 r.

4.0. Uwagi wstępne

Kontakty, szczególnie handlowe, z zachodnimi sąsiadami Chorwatów były dość intensywne od XIII wieku, w następnych wiekach zauważa się ruch migracyjny ludzi szukających jakiegoś zajęcia lub bezpieczeństwa. Południowy-zachód (tereny dzisiejszych Włoch) był dla Chorwatów naturalnym kierunkiem migracji od najdawniejszych czasów. Zwłaszcza od momentu realnego zagrożenia przez Turków Osmańskich od XIII w. gdzie po licznych zawieruchach wojennych na Bałkanach dochodziło do masowych, dobrze zorganizowanych przemieszczeń, szczególnie ludności cywilnej,¹⁵⁸ podobnie jak w czasach nowożytnych, kiedy to kontynuowano masową emigrację z objętego walkami kraju.

Położenie geograficzne Triestu i jego otwartość cywilizacyjna sprzyjała imigrantom, których potrzebowano jako siłę rozwojową miasta. Ślady chorwackich zasiedleń w tym mieście spotyka się dość wcześnie, świadczą o tym średniowieczne zabytki, m. in. głągoliński napis z 1498 roku wyryty w kamieniu.¹⁵⁹ Powoli napływający żywioł chorwacki zaczął swoją pracą i solidnością zdobywać znaczenie i dochodzić do prominentnych stanowisk we wszystkich sferach życia społecznego. XIX i XX w. stały się symbolem szybkiemu rozwojowi miasta, a liczni jego obywatele pochodzenia słowiańskiego zaczęli odgrywać w nim ważną rolę. W historii miasta pozytywnie zapisali się wybitni działacze polityczno-społeczni, cesarscy urzędnicy, artyści, handlowcy, bankierzy, przemysłowcy, a także przedstawiciele hierarchii kościelnej, młodzież coraz bardziej wykształcona. Współpraca z różnymi narodami słowiańskimi, dała wymierne wyniki i pokazała inne oblicze miasta, otwartego i dającego szansę lepszemu egzystencji przybyszom.

¹⁵⁸ Por. 2.3.1.1.1. Mniejszość językowa Molizańscy Chorwaci.

¹⁵⁹ Por. A. Dabinović: *Glagoljski natpis u Trstu. Jadranski dnevnik* 1938. nr 31, s. 3.

Druga połowa XIX wieku ustabilizowała tę sytuację. Po rewolucji marcowej w 1848 roku¹⁶⁰ zaczęły powstawać ruchy wolnościowe licznych narodów, domagające się więcej praw, w tym do możliwości kultywowania rodzimej tożsamości. W Trieście, w najdalej na południowy-zachód wysuniętym terytorium Monarchii Austro-Węgierskiej, przybysze chorwackiego pochodzenia szybko się zorientowali, iż aby zaistnieć w mieście włosko-słoweńskim pod administracją austriacką, muszą zjednoczyć się z pokrewnymi narodami słowiańskimi i zacząć tworzyć wspólne projekty dotyczące ich miejsca w polityce, administracji, kulturze, gospodarce, szkolnictwie, sporcie, itp. W 1848 roku z 81.939 mieszkańców Triestu określało się 43.900 pochodzenia włoskiego (54,7%), 25.300 słoweńskiego (31,5%), 8.000 niemieckiego (9,6%), 3.060 żydowskiego (3,8%), pozostali - 1.679 osób byli pochodzenia chorwackiego, serbskiego, polskiego, ukraińskiego, czeskiego, słowackiego, bośniackiego, czarnogórskiego, greckiego, węgierskiego i ormiańskiego.¹⁶¹ Tak więc Słoweńcy stanowili w tym czasie centrum budzenia nowej świadomości rodzimej. Wkrótce zaczęły powstawać różnego typu towarzystwa, czytelnie wraz z bibliotekami, kluby, itp. o charakterze narodowym, skupiające mieszkańców słowiańskiego pochodzenia.

Największym osiągnięciem wspólnego działania triesteńskich Słowian było wybudowanie w środku miasta na dawnym *Vojaškem trgu* pod nr 2 *Domu Narodowego* (*Narodni dom*). Zaprojektował go znany architekt Maks Fabiani, zaś wybudowało w 1904 r. słoweńskie przedsiębiorstwo budowlane *Martelanc* na zamówienie *Tržaške posojilnice in hranilnice*. W zamyśle właścicieli miał to być budynek reprezentacyjny słowiańskich organizacji narodowych, politycznych, gospodarczych, finansowych oraz sportowych. Wzorowano się tu na czeskich doświadczeniach w tym zakresie, gdzie oprócz siedzib dla najważniejszych słowiańskich instytucji było miejsce przeznaczone na spotkania towarzyskie, włącznie z kawiarnią i restauracją, biblioteką i teatrem. *Narodni dom* miał się sam finansować.¹⁶² Zamyśl sfinalizowania takiego przedsięwzięcia istniał od dawna i realizowany był etapowo. 5 października 1900 r. została wysłana prośba do wiedeńskich instytucji centralnych, o zatwierdzenie statutu towarzystwa *Narodni dom v Trstu*, co się stało w lipcu 1901 r. Towarzystwo miało docelowo przygotować pod względem polityczno-społecznym warunki do realizacji projektu. W tym samym czasie bank *Tržaška posojilnica in hranilnica* zakupiła parcelę i przygotowała teren pod budowę. W 1902 r. przystąpił do pracy architekt, a budowę ukończono w sierpniu 1904 r.

¹⁶⁰ Por. np.: H. Wereszycki: *Historia Austrii*, Wrocław 1972.

¹⁶¹ Według spisu ludności Triestu z 1848, cyt. za M. Pahor: *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstroogrskoe monarhije do italijanske republike*. Trst 2004, s. 13.

¹⁶² Por. M. Pozzetto: *Fabijanijeva palača – dom in dobro utečen stroj*. W: *Narodni dom v Trstu 1904-1920*. Trst 1995, s. 37-45.

Pierwszym przewodniczącym rady nadzorującej budowę był Matko Mandić, a przewodził towarzystwu Gustav Gregorin.

4.1. Sytuacja Słowian do I wojny światowej

Słowianie na przełomie XIX i XX w. uzyskali prawa do swobodnego rozwoju przy jednoczesnym kultywowaniu rodzimej tożsamości. Dostęp do nauki i szkolnictwa zdolnej młodzieży przyczynił się do zdobywania przez obywateli stanowisk państwowych nie tylko w miejscu zamieszkania. W wielonarodowej społeczności Austro-Węgier zaczęto organizować instytucje kulturalne, gospodarcze, finansowe i sportowe, a nawet polityczne, w których miała wsparcie miejscowa ludność.

4.1.1. Słowiańskie towarzystwa społeczne i organizacje kulturalne

W październiku 1848 roku zainicjowało swoją działalność towarzystwo *Slavjanski zbor*, które stawiało sobie za cel równoprawność wszystkich Słowian żyjących w granicach cesarstwa, jednocześnie go wspierających. Wkrótce nazwę zmieniono na *Slavjansko društvo*, którego prezesem został wybrany 10 listopada urzędnik państwowy i poeta Jovan Vesel-Koseski. Siedziba towarzystwa mieściła się na drugim piętrze pałacu Tergesteo na placu Giełdowym. Towarzystwo działało w dwóch sekcjach: politycznej i kulturalnej. W lutym 1849 roku prezesem został Ivan Cerar, a zarząd składał się z 8 Słoweńców oraz 6 Serbów i Chorwatów¹⁶³. W jego ramach działała czytelnia, która gromadziła różnego typu gazety i czasopisma w językach słowiańskich, niemieckim i włoskim, a także książki, słowniki, mapy, itp. materiały, zaś jego organem prasowym było czasopismo *Slavjanski rodoljub* wychodzący w językach słoweńskim i serbsko-chorwackim. Po 6 numerach czasopismo, w 1850 r., zostało zastąpione następnym, które nazwano *Jadranski Slavjan*. Trudności jakie sprawiały władze administracyjne nowo tworzącym się organizacjom słowiańskim spowodowały spowolnienie ich aktywności. Dopiero po 20 października 1860 r. kiedy to cesarz ogłosił nową konstytucję w Trieście zmieniła się sytuacja społeczno-polityczna i jednocześnie stosunek do innych narodów żyjących w granicach cesarstwa.

Słowianie zamieszkujący Triest i okolice zaczęli ponownie się organizować. Z ich inicjatywy powstała 29 stycznia 1861 roku *Slavjanska narodna čitalnica*, której postawiono cel edukacyjny oraz towarzyski. Miała ona charakter czytelnii mieszczańskiej dostępnej dla mężczyzn, przede wszystkim pochodzenia słowiańskiego. Czytelnia zaczęła intensywnie działać

¹⁶³ Por.: M. Pahor: *op. cit.* s. 14-22.

praktycznie już od 9 marca, kiedy to został oficjalnie otwarty jej lokal na drugim piętrze domu Brigidy (dziś przy ul. Pozzo delo Mare 1)¹⁶⁴. W niej zbierali się członkowie nie tylko aby się spotkać, przeczytać czasopisma i literaturę w niej zgromadzone, pograć w gry towarzyskie, ale także organizowano liczne i różnorodne imprezy kulturalne, folklorystyczne, taneczne, prowadzono naukę języków rodzimych, a nawet liturgie kościelne. Utrzymywano także kontakty z tą częścią społeczności, której nie było stać na opłacenie składek członkowskich.¹⁶⁵ Zainteresowanie tego typu działalności było tak duże, iż zaczęto tworzyć od 1868 r. jej nowe oddziały w pozostałych dzielnicach miasta (w Rojanie, u sv. Ivana, w Barkovljach, Rocolu, na Opčinach, w Škednju, na Koloniji, w Nadbrežini, Boljuncu) oraz w okolicznych gminach (Doljina). Działalność tej instytucji rozszerzyła się o polityczną i gospodarczą tematykę. W jej ramach zaczęły działać *Polityczne Towarzystwo Edinost* (od 1874 r.), *Slovensko delovsko društvo*, *Sokol*, *Cirilometodova družba*, śpiewacze i czytelnicze towarzystwa.¹⁶⁶ Rangę tej instytucji nadawali honorowi członkowie, jak: Josip Juraj Strossmayer, Filip Ivanišević, Mate Polić, Ante Truden, i inn. Od 1911 r. *Slavjanska narodna čitalnica* wydawała własny organ prasowy *Društveni glasnik*.

Po I wojnie światowej i zmianach polityczno-społecznych, kiedy to Triest został włączony do Królestwa Włoch, zmieniła się także atmosfera wobec mieszkańców pochodzenia słowiańskiego. Zaczęły się szykany i problemy, 13 lipca 1920 r. brutalnie spalono *Dom Narodowy*, w którym mieściła się czytelnia oraz kilkadziesiąt słoweńskich i chorwackich obiektów¹⁶⁷.

4.1.2. Słowiańskie czasopiśmiennictwo i drukarnie

W latach 1866-1876 rozwinęło się w Trieście słowiańskie czasopiśmiennictwo polityczne. W 1870 r. biskup triesteński Juraj Dobrila zainicjował czasopismo *Naša sloga*, skierowane do Chorwatów zamieszkujących Triest oraz Istrię. Czasopismo miało charakter społeczno-polityczny, a jego późniejsi redaktorzy Matko Baštjan i Matko Mandić odegrali ważną rolę w budzeniu świadomości narodowej rodaków. Współpraca z podobnym słoweńskim czasopismem *Edinost*, ustanowionym w 1876 r. dawała większe możliwości oddziaływań na

¹⁶⁴ Czytelnia co jakiś czas zmieniała lokale i adresy: na Głównym Rynku, następnie przy ul. Nowej (dziś ul. Mazzini), ul. Molin Piccolo, ul. Św. Franciszka 2, a od 1904 jej stałą siedzibą stał się lokal na I piętrze *Domu Narodowego*.

¹⁶⁵ Por. szerzej S. Pahor: *Prebujanje slovenske narodne zavesti*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970, s. 13-14.

¹⁶⁶ Zob.: L. Čermelj: *Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865-1876*. W: *Jadranski koledar za leto 1959*, Trst 1958, s. 97-98.

¹⁶⁷ Por. np. M. Pahor: *op. cit.* s. 163-170.

słowiańską społeczność, głównie w zakresie polityki. Ułatwiały one organizowanie się podczas wyborów do władz miejscowych, regionalnych i centralnych. Wielu posłów do parlamentu we Wiedniu chętnie korzystało z możliwości kontaktów z wyborcami poprzez prasę tego typu.

Aby uniezależnić się od administracji państwowej zorganizowano słowiańskie wydawnictwa wraz z drukarniami (np.: drukarnie Franca Hvali, Viktora, Dolenca, w końcu *Drukarnia Edinost*), gdzie wydawano bardzo popularne publikacje (np.: kalendarz *Istran*, i in.).

4.1.3. Czasopiśmiennictwo chorwackie

Działalność społeczno-polityczną środowisk wspierały bardzo aktywnie czasopisma wydawane m. in. w języku chorwackim

Z inicjatywy triesteńskiego biskupa Juraja Dobrili 1 czerwca 1870 r. zaczęto wydawać skromną w formie 4 stronicową gazetkę, zatytułowaną *Naša sloga. Poučni, gospodarski i politični list*. Redagowali ją dwaj chorwaccy duchowni Anton Karabaić i Mate Bastian, nakład wynosił 500 egz., a redakcja mieściła się przy ul. Capuano. Gazetka z biegiem czasu rozrosła się w poczytne czasopismo i zaczęła wychodzić w wielkim formacie. Od 1883 r. redaktorem naczelnym został znany działacz społeczny Matko Mandić. W 1899 r. redakcję czasopisma przeniesiono do Puli, gdzie z powodzeniem wydawano go do 1915 r. (naczelnymi redaktorami kolejno byli: Stipe Gjivić, Josip Hain, Jerko J. Mahulja). Po 46 latach 25 maja 1915 r. w trakcie trwania I wojny światowej czasopismo przestało wychodzić.

W 1888 r. w Puli znany chorwacki dziennikarz Ante Jakić i Marin Sabić zaczęli wydawać w języku włoskim czasopismo *Il Diritto Croato*, które miało charakter społeczno-polityczno-kulturowy. Po czterech latach kontynuowano go tematycznie i numeracyjnie, ale pod zmienionym tytułem *Il Pensiero Slavo* już w Trieście, od 1898 do 1902 r. w języku francuskim *La Pensée Slave*, a od marca 1903 wyszła edycja w języku chorwackim *Slavenska misao* z podtytułem *Neodvisno i nepristrano glasilo vseh Slavena*.¹⁶⁸ Redakcja mieściła się przy ul. Molin Piccolo 3. Przewodnią myślą tak właściciela (A. Jakicia), jak i redaktorów (Ante Muha, dr Tresić Pavičić) było informowanie jak najszerszej społeczności o sprawach związanych z multietnicznością na pograniczu południowo zachodnim monarchii oraz (...) *da se približe i upoznava sa žalosnim stanjem svih Slavena habsburške monarhije, a Hrvata i Slovenaca napose* (...) ¹⁶⁹

¹⁶⁸ Por. S. Monti Orel: *I giornali di Trieste*. Trieste 1976, s. 442, 660-661.

¹⁶⁹ *Slavenska misao. Neodvisno i nepristrano glasilo vseh Slavena*. Trst 10. siječnja 1903. nr. 1.

W tym czasie w Trieście wychodziło kilka chorwackich czasopism czy tygodników, ale tylko jedna codzienna gazeta *Balkan*. Od pierwszego numeru (1 września 1907 r.) udało się wydać 199 jej numerów. Wydawcą i redaktorem był wybitny działacz społeczny i polityczny Matko Mandić, który starał się utrzymywać wysoki poziom merytoryczny gazety, wiele miejsca w niej poświęcano sytuacji Słowian, głównie Chorwatów, w Trieście i okolicy, ale nie tylko (istniała np. stała rubryka przeglądowa pod tytułem *Slavenski jug*). Dużą wagę przywiązywała redakcja do współpracy ze środowiskami słoweńskimi. Każda aktywność środowisk chorwackich była w niej odnotowywana. Po kilku latach z braku wystarczających finansów gazeta przestała istnieć. Zbliżał się nieuchronnie trudny czas, który zmienił całą sytuację w ówczesnej Europie¹⁷⁰.

List Jugoslavija był triesteńską popołudniówką od 10 marca do 4 kwietnia 1914 r. Gazeta była wydawana przez Andreja Murnika w drukarni *Edinost*. W maju została przeniesiona do Pragi jako biuletyn narodowców *Jugosłowiańskiej Organizacji Młodzieżowej*, po dwóch numerach została zlikwidowana.¹⁷¹

Chorwaci zaczęli też wydawać tygodnik zajmujący się wyłącznie tematyką gospodarczą zatytułowany *Tršćanski Lloyd*.¹⁷² Wydawał go Fran Kučinić w każdą sobotę tygodnia od 28 lutego 1903 r. Redakcja mieściła się na początku w centrum miasta przy ul. del Teatro 1, z biegiem lat przeniesiono ją do domu redaktora naczelnego przy ul. Fabio Severo 104. Poza ogłoszeniami licznych instytucji gospodarczych oraz krótkimi artykułami o treści ekonomicznej zamieszczano też informacje o wszelkiej działalności Chorwatów, Słoweńców, Serbów i Czechów w Trieście. Tygodnik miał dostateczną ilość czytelników i wychodził nieprzerwanie do 3 czerwca 1911 r. osiągając 432 numery.¹⁷³

W Trieście aktywnie działali intelektualiści chorwaccy. Do nich należał znany pisarz i dziennikarz Ante Tresić Pavičić (1867-1949), który w 1897 r. zaczął wydawać w czasopiśmie *Novi vijek*, a od 1903 r. tygodnik *Jadran* w języku chorwackim i włoskim, gdzie była przedstawiana tematyka literacka, głównie chorwacka, a także wydarzenia polityczne. Ze względu na brak środków finansowych tygodnik zamknięto 11 czerwca 1904 r.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Por. Š. Jurašić: *Hrvatski dnevnik „Balkan” u Trstu (1907-1908)*. W: *Znanstveni skup / Convegno scientifico Hrvati u Trstu – I Croati a Trieste (sažeci / riassunti)*. Trst 2002.

¹⁷¹ Por. M. Šalamun: *Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis*. W: *Študijska knjižnica v Kopru 1951-1961*. Koper 1961, s. 79.

¹⁷² Szerszy tytuł brzmiał: *Tjednik za trgovinu, industriju, trgovačku mornaricu, brodogradnju, osiguranje, novčarstvo, promet, borzu, ribarstvo i ostale struke narodnog gospodarstva*.

¹⁷³ Wszystkie numery tygodnika są zachowane w *Biblioteca Civica* w Trieście.

¹⁷⁴ Por. F. Ferluga-Petronio *Tjednik „Jadran” Ante Tresića Pavičića*. W: *Znanstveni skup / Convegno scientifico Hrvati u Trstu – I Croati a Trieste (sažeci / riassunti)*. Trst 2002.

Od kwietnia 1909 r. zaczął ukazywać się tygodnik *Sloga. Glasilo tršćanskih Hrvata i Srba*. Redakcja czasopisma znajdowała się w gmachu towarzystwa *Jadran* przy ul. San Sebastiano 6. Główną tematyką tygodnika były sprawy interesujące miejscowych Chorwatów, nowinki z Zagrzebia i in.¹⁷⁵

W 1911 r. było wydawane czasopismo *Hrvatsko slovo* przez dr Stangera, który był sekretarzem towarzystwa *Dalmatinski skup u Trstu*¹⁷⁶.

4.1.4. Słowiańskie organizacje polityczne

Nie bez znaczenia było zorganizowanie się Słowian w oficjalne towarzystwa polityczne (*Edinost, Naša sloga*). Na początku wszyscy działali wspólnie, potem nastąpił podział na oddziały reprezentujące poszczególne narody słowiańskie. Odegrały one bardzo ważną rolę polityczno-społeczną w okresie szczególnie trudnym dla Słowian, zwłaszcza po I wojnie światowej, kiedy konfrontacja z nacjonalizmem, a potem nazizmem włoskim osłabiła ich możliwości działania i egzystencji.

W marcu 1868 r. Zostało zorganizowane, na wzór czeski, *Robotnicze Towarzystwo Pszczola (Čebela)*, którego działalność nie uzyskała aprobaty władz miejskich, dopiero po 10 latach (1879) udało się Ivanovi Dolinarowi uzyskać zgodę na utworzenie *Słowiańskiego Towarzystwa Pomocy Robotniczej (Slovansko delavsko podporno društvo)*, którego celem była pomoc materialna przede wszystkim robotnikom i rzemieślnikom w Trieście i na całym Przemyślu Adriatyckim. W jego ramach zaczęły działać czytelnie, zespoły folklorystyczne oraz teatralne. Wybuch I wojny światowej, potem spalenie *Domu Narodowego*, gdzie mieściła się centrala, osłabiło jego działalność, co w konsekwencji doprowadziło do fuzji w 1926 r. z *Triesteńskim Towarzystwem Pomocy (Tržaško podporno in bralno društvo)* utworzonym w 1881 r. Oba towarzystwa ściśle współpracowały ze sobą, a w skład działaczy wchodził wybitni ludzie tych czasów, jak np.: biskup Josip Juraj Strossmayer, Josip Gorup, Jan Ivan Hribar, Fran Kalister, Anton Pogorelec, Franjo Žitko i inni.

W 1882 r. Powstało nowe towarzystwo *Triesteński Sokół*, jego prezesem został Juraj Vučković. Miało ono charakter sportowy i zorganizowane było na wzór już istniejących podobnych społecznych instytucji w Cesarstwie. Po ćwierć wieku istnienia towarzystwo zaczęło rozszerzać terytorialnie swoją aktywność, co od 1905 r. doprowadziło do powstawania naro-

¹⁷⁵ Por. M. Pahor: *Slavjanska sloga. op.cit.* s. 101-102.

¹⁷⁶ Za: M. Pahor: *op. cit.* s. 102.

dowościowych i regionalnych związków.¹⁷⁷ W 1912 r. zaczął wychodzić periodyk *Vestnik Tržaške sokolske župe*, dopiero wybuch I wojny światowej zakończył jego działalność. Centrala wszystkich sokolskich organizacji mieściła się w Pradze. Idea *sokolstwa* znalazła aprobatę wśród Chorwatów i rozszerzyła się na Istrię i Kvarner. Organizacja odegrała wielką rolę nie tylko w zakresie przysposobienia sportowego, a potem obronnego, lecz także w budzeniu świadomości tożsamościowej i narodowej, co miało ogromne konsekwencje w czasie organizacji nowego porządku polityczno-społecznego po I wojnie światowej.

Towarzystwo Cyrylometodowe (Cirilometodova družba/ Družba sv Cirila in Metoda/ CMD) działało na podobnej zasadzie (narodowo-obronnej) jak *sokolstwo*, ale w środowisku szkolnym, w opozycji do już działających niemieckich organizacji szkolnych *Schulverein* i włoskich *Pro Patria* i *Lega Nazionale*. Były to czasy (od 1883 r.) kiedy Słowianie (szczególnie Słoweńcy) czynili intensywne formalne starania o rodzime szkolnictwo i przedszkola.¹⁷⁸ Ponieważ administracja tak miejscowa, jak i centralna skutecznie je odrzucała, postanowiono społecznie zorganizować rodzimą edukację w formie prywatnych szkół i przedszkoli. Pierwsze, w 1887 r. zorganizowano przedszkole (*Otroško zabavišče sv. Cirila in Metoda*), a w 1888 r. uzyskano zgodę na zorganizowanie pierwszej słoweńskiej (słowiańskiej) szkoły podstawowej (*Šola pri sv. Jakobu v Trstu*), co dało początek szybkiemu rozwojowi rodzimego szkolnictwa,¹⁷⁹ nie tylko w samym mieście Trieście, a także w okolicy, włącznie z Goricą i Istrią (Opatija). *Towarzystwo* przyjęło za swój główny cel materialne utrzymywanie instytucji szkolnych z dobrowolnych składek. Opiekę nad powstającymi szkołami słoweńskimi i chorwackimi sprawowali dobrze wykształceni nauczyciele.

Wielkie znaczenie dla odrodzenia narodowego w Trieście miały różnego typu chóry, zespoły śpiewacze, recytatorskie czy czytelnicze. Właściwie każda organizacja społeczna, wyznaniowa czy polityczna wykorzystywała je do ubogacenia swojej działalności. *Słowiańskie Towarzystwo Śpiewacze (Slovansko pevsko društvo v Trstu)* pod kierownictwem kolejno: Karlo Glasera, Maksa Gotiča, Franca Policia, Ivana Zucciniego, Matko Mandicia, Josipa Maneca, Miroslava Loncnera i innych skupiało pokaźną liczbę członków, profesjonalnie wykształconych muzycznie, co umożliwiało, oprócz działalności koncertowej, nawet wystawienie obrazów operetkowych (np. 22. 04. 1906 r. zaprezentowano operetkę *Čevljar*) na scenie

¹⁷⁷ Por. B. Marušič: *Poskus ustanovitve telovadnega društva Južni Sokol v Trstu (1869)*. W: *Jadranski koledar za leto 1981*. Trst 1980, s. 221-222.

¹⁷⁸ Por.: D. Pahor: *Pregled razvoja osnovnega šolstva, na zahodnem robu slovenskega ozemlja*. W: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*. Ljubljana 1970, s. 252-254, oraz tenże: *70. Let prvega slovenskega šolskega zavoda v Trstu*. W: *Jadranski koledar za leto 1958*. Trst 1957, s. 119.

¹⁷⁹ Por.: M. Pahor: *op. cit.* s. 58.

w *Domu Narodowym*, który stał się jednym ze znaczących słowiańskich ośrodków kulturalnych, mających wpływ na utrwalanie rodzimej świadomości i tożsamości w Monarchii Austro-Węgierskiej.¹⁸⁰

W 1902 r. powstało *Dramatično društvo*,¹⁸¹ które zainspirowało środowiska słowiańskie w Trieście do wspólnego wystawiania narodowych obrazów. Dla uatrakcyjnienia propozycji teatralnych 1 czerwca 1907 r. powołano *Slovensko gledaliče* z siedzibą w *Domu Narodowym*.¹⁸² Wreszcie powstały warunki do zapraszania gościnnych reżyserów (np. Avgusta Danilova czy Leon Dragutinović) lub teatry czy opery (z Lublany, Zagrzebia, Puli, Pragi) i stworzenia profesjonalnej sceny mającej na celu zapoznania publiczności z światowym repertuarem klasycznym, w tym także słowiańskim.

4.1.5. Słowiańskie partie polityczne

Pierwsza partia socjaldemokratyczna o nazwie *Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS)* powstała już w sierpniu 1896 r. w Lublanie i zgodnie ze swoim statutem działała na obszarze Monarchii Austro-Węgierskiej. W 1897 r. powstał jej oddział w Trieście, gdzie zaczęto wydawać dwie gazety partyjne *Delovec* i *Svoboda*. Siedzibą był *Ljudski dom (Casa del popolo)* przy ul. Boschetti 5 (dziś ul. Stuparich), a od 1912 r. przy ul. Madonnina. Partia działała do 1919 r., następnie już w innych warunkach politycznych zmieniła nazwę na *Socialistična stranka Julijske krajine* i wkrótce połączyła się z *Socjalistyczną partią Italii*. Po kongresie w 1921 r. większość jej członków określiła się za opcją komunistyczną¹⁸³.

3. marca 1905 r. triesteńscy socjaliści pochodzenia słowiańskiego ustanowili na walnym zgromadzeniu *Robotniczego Ośrodka Kształcenia (Delovskega izobraževalnega društva) Teatr Ludowy (Ljudski oder /Tribuna popolare)*. W zasadzie był to klub dyskusyjny dla miejscowych robotników (zapraszano wielu znanych prelegentów, polityków i intelektualistów, ale także wystawiano sztuki teatralne, pożyczano książki). Dwupokojowa siedziba, w której była urządzona czytelnia i biblioteka przy ul. Boschetti 5 była wkrótce zmieniona na nowy

¹⁸⁰ Por.: N. Kriščak: *Slovenska pesem je večna*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970.

¹⁸¹ Zob. np.: R. Nakrst: *Razvoj gledaliških odrove na Primorskem*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970. s. 79-86.

¹⁸² Por.: B. Kravos: *Gledališče, ustvarjalni žar, pogoji, občinstvo*. W: *Narodni dom 1904-1920*. Trst 1995. s. 61.

¹⁸³ Por.: J. Kramar: *Narodna prebujna istarskih Slovencev*. Založba Lipa. Koper 1991; także: *Enciklopedija Slovenije*, 4 zeszyt, Ljubljana 1990, hasło JSDS.

Ljudski dom przy ul. Madonnini, który był symbolem obecności na tym terenie partii lewicowych, pierwotnie socjaldemokratycznej, potem komunistycznej.¹⁸⁴

Narodową Organizację Robotniczą (*Narodna delovska organizacija, NDO*) utworzyło w 1907 r. polityczne towarzystwo *Edinost* z zamiarem przyciągnięcia członków partii socjaldemokratycznej *JSDS*, szczególnie pochodzenia słoweńskiego i chorwackiego. Pierwszym przewodniczącym został Josip Mandić, były sekretarz *Politycznego Towarzystwa Chorwatów i Słoweńców w Istrii*. Organizacja miała charakter narodowy, reprezentowała interesy słowiańskich robotników. W 1908 r. zaczęła wydawać gazetę *Narodni delovec*, w której wyrażnie odcinano się od wpływów włoskiego liberalnego nacjonalizmu i jugosłowiańskiego socjalnego demokratyzmu. W następnym roku zorganizowano kilka wielotysięcznych manifestacji, a jej zasięg rozszerzył się także na Styrię, Karyntię i Dalmację. Następnym przewodniczącym został Vatroslav Sosič (1911), który nieco przeorganizował struktury podstawowe tworząc grupy żeńskie, młodzieżowe oraz zawodowe, z których w przyszłości przerodziły się nowe organizacje branżowe, jak np. *Zveza jugoslovanskih železničarjev* z własnym organem prasowym *Jugoslovanski železničar* (1911-1914) czy *Društvo jugoslovanskih železniških uradnikov* wydające *Časopis jugoslovanskih železniških uradnikov*. W miejsce gazety *Narodni delovec* zaczęto wydawać w języku chorwackim i słoweńskim czasopismo *Svoboda*. Z inicjatywy *NDO* w Lublanie powstała *Narodno socialna zveza*. Pod koniec I wojny światowej *NDO* została rozwiązana. Jej dawni członkowie w 1919 r. utworzyli *Narodno socialistično stranko*, która działała do 1926 r.¹⁸⁵

4.1.6. Narodowe organizacje o charakterze politycznym

Powoli budząca się świadomość narodowa wśród mieszkańców Triestu spowodowała potrzebę tworzenia narodowych organizacji o charakterze politycznym, społecznym, kulturowym i gospodarczym. Zaczęły więc powstawać coraz liczniejsze instytucje, z którymi identyfikowali się mieszkańcy miasta pochodzenia chorwackiego.

9 lipca 1900 r. zaczęto organizować *Dalmatinski skup* zapraszając do współpracy nie tylko rodowitych mieszkańców Dalmacji, ale także wszystkich Słowian zamieszkujących Triest. Inicjatorem takiego pomysłu był znany, dotychczasowy działacz społeczno-gospodarczy Ante Bogdanović, wspomagał go Ante Vuković-Vučidolski i wielu innych oby-

¹⁸⁴ I. Regent: *Spomini*. Ljubljana 1967.

¹⁸⁵ Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Odsek za zgodovino, arhiv, fond HP, fasc. *Politično društvo Edinost*, mapa *NDO*; także *Enciklopedija Slovenije*, 7 zeszyt, Ljubljana 1993, hasła: *Narodna delovska organizacija* i *Narodni delovec*; M. Pahor: *op. cit.*, s. 115-120.

wateli chorwackiego pochodzenia. Organizacja ta miała na celu budzeniu świadomości narodowej i dowartościowywanie rodaków poprzez pokazywanie ich dziedzictwa kulturowego w ramach wystawianych koncertów, narodowych oper i innych imprez.¹⁸⁶

W sierpniu 1907 r. zostały wszczęte starania o uzyskanie zgody na utworzenie następnej chorwackiej organizacji związkowej pod nazwą *Jadran, društvo za mornare i radnike u Trstu* z siedzibą przy ul. San Sebastiano 6. Pierwszym prezesem został Petar Harlović, w następnych latach dr. Filip Wolf. W 1910 r. zmieniono nazwę towarzystwa na *Jadran, društvo za obrtnike, mornare i radnike u Trstu*, którego celem była nie tylko działalność w obszarze szeroko pojętej kultury, ale także wzajemne wsparcie materialne jego członków i sympatyków¹⁸⁷.

W 1911 r. Chorwaci ustanowili nowe towarzystwo *Hrvatsko društvo Strossmayer u Trstu*, które w swym programie stawiało sobie zadania m. in. ...okupljati u jedno kolo Hrvate, kije žive u Trstu i okolici, (...) ...uredjenjem čitaonice i knjižnice, ustrojenjem pjevačkog i tamburačkog zbora, izletima, poučnim predavanjem, gojenjem raznih športova, te priredjivanjem zabava i svečanosti...¹⁸⁸. Miano też wspierać braci Słoweńców w ich walce o równe prawa w mieście. Na pierwszego prezesa został wybrany Miroslav Štiglic. Najbardziej znanym wydarzeniem w działalności towarzystwa była przygotowana 2 maja 1912 r. akademie z okazji setnej rocznicy urodzin biskupa triesteńskiego pochodzenia chorwackiego Juraja Dobrile¹⁸⁹.

W latach 1910/11 wzorem słoweńskim utworzono towarzystwo *Družba sv. Cirila i Metoda za Istru, podružnica u Trstu*, które miało przygotować podatny grunt do kultywowania rodzimej kultury wśród najmłodszych. Następstwem czego była inicjatywa organizacji *Hrvatsko školsko društvo u Trstu*, które powstało z potrzeby edukacyjnej w języku rodzimym dzieci i młodzieży diaspory chorwackiej. Miało ono na celu organizowanie i finansowanie przedszkoli i szkół na wzór słoweński. Zakupiono więc budynek przy ul. Madonna del Mare, w którym mieściła się siedziba towarzystwa, a od 14 lutego 1914 r. przedszkole. Do utworzenia szkoły podstawowej nie doszło ze względu na wybuch I wojny światowej¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Por. Archivio di Stato di Trieste. I.R. Luogotenenza del Litorale, società 1850-1918, busta 15, pravila društva Dalmatinski skup.

¹⁸⁷ Por. Archivio di Stato di Trieste. I.R. Direzione di Polizia, società 1850-1918, fasc.435-458, fasc. 439, mapa *Jadran, društvo za mornare i radnike*.

¹⁸⁸ Por. Archivio di Stato di Trieste. I.R. Luogotenenza del Litorale, società 1850-1918, busta 15, pravila Hrvatskega društva Strossmayer.

¹⁸⁹ Por. *Narodni dom v Trstu 1904-1920*. Trst 1995, s. 116.

¹⁹⁰ Por. Archivio di Stato di Trieste. I.R. Luogotenenza del Litorale, società 1850-1918, busta 15, Hrvatsko školsko društvo u Trstu, a także D. Pahor: *Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja*. op. cit., s. 289.

4.1.7. Młodzieżowy ruch społeczny

Studenci słoweńscy wraz z chorwackimi w styczniu 1907 r. uzyskali zgodę na utworzenie towarzystwa nazwanego *Slovansko akademično ferijalno društvo Balkan*, które miało na celu popularyzację nauki i edukacji wśród triesteńskiej młodzieży pochodzenia słowiańskiego. Pierwszym prezesem został Hrabroslav Sosič, sekretarzem zaś Maks Jerič.¹⁹¹

4.1.8. Aktywność gospodarcza Słowian

Organizujący się całkiem sprawnie Słowianie w tej części Europy zdawali sobie sprawę, że ich aktywność społeczna musi być poparta i wspierana wielostronną aktywnością gospodarczą. Nie chciano być zepchniętym do roli pracowników najemnych lub rolników zależnych od wpływowych obcych przedsiębiorców. Zaczęli więc się organizować w gospodarcze kooperatywy lub spółdzielnie.

Już od 1864 roku zaczęły powstawać pierwsze słowiańskie zakłady pogrzebowe i kolejno: w 1880 r. założono *Gospodarsko društvo* w Škednju, w 1883 r. *Obrtniško društvo* w Barkovljach, w 1884 r. *Obrtniško društvo* w Vrdeli, w 1888 *Obrtniško društvo* przy kościele św. Magdaleny, w 1891 r. *Gospodarsko društvo* na Fedeniču oraz *Rojansko posojilno in konsumno društvo*.

4.1.9. Bankowe instytucje gospodarcze

Od 1891 roku zaczyna działać słowiański sektor gospodarki pieniężnej z powstaniem słoweńskiego banku (*Tržaška posojilnica in hranilnica*) przy wydatnym udziale ruchu narodowego *Edinost*. Do końca tego stulecia powstała cała sieć mniejszych gospodarczych i bankowych towarzystw i spółdzielni. W 1905 r. doszło z połączenia słoweńskiego i chorwackiego kapitału do zorganizowania wspólnego banku pod nazwą *Jadranska banka*¹⁹², oraz *Ljudska posojilnica in hranilnica pri sv. Ivanu*, w których głównymi udziałowcami byli słowiańscy i chorwaccy przedsiębiorcy, handlowcy, rzemieślnicy, kamienicznicy i właściciele ziemscy z całego obszaru Przymorza Adriatyckiego (Triestu, Istrii, Kvarneru i Dalmacji), a w 1911 r. powstała *Narodna posojilnica in hranilnica*.

W 1909 r. powstała *Hrvatska štedionica*, której udziałowcami byli głównie Chorwaci. Na pierwszy zebraniu 3 kwietnia 1910 r. 30 członków - założycieli wybrało kierownictwo, w skład którego weszli: Filip Ivanišević, dr. Duje Karaman, Ante Orel, Mate Tomaš, dr. Lju-

¹⁹¹ Zob. F. Mikuletič: *Akademsko društvo „Balkan”*. W: *Jadranski koledar za leto 1957*. Trst 1956, s. 88-93.

¹⁹² Por. M. Pahor: *Jadranska banka v Trstu*. Trst 1996.

bo Tomašić i Pavao Weiss oraz radę nadzorczą (Alfred Krstelj, Vjekoslav Turner, Gjuro Vučković).¹⁹³ W przeciągu kilku lat liczba udziałowców wzrosła do 612, a bank zmienił nazwę na *Hrvatska centralna štedionica u Trstu* i kupił dom na swoją siedzibę w prestiżowej części miasta naprzeciwko pałacu Lloyda.

Słowianie zamieszkujący Triest stali się ważnymi partnerami gospodarczymi nie tylko miasta, ale też i całego regionu.¹⁹⁴ Oprócz wymienionych instytucji bankowych w Trieście pojawiły się także oddziały czeskich banków (*Ustredni banka českých sporitelů* – 1907, *Živnotenska banka* – 1910) i słoweńskich (*Ljubljanska kreditna banka* – 1908).

4.1.10. Instytucje i agencje ubezpieczeniowe

Ważnym słowiańskim elementem gospodarczym były także powstające instytucje ubezpieczeniowe. W 1910 r. zostało założone przedstawicielstwo zagrzebskiego towarzystwa ubezpieczeniowego *Croatia* (powstałe w 1884), specjalizujące się w ubezpieczeniach od pożarów, na życie oraz szklanych szyb, z którego korzystali tak Chorwaci, jak i Słoweńcy. Przedstawicielstwo miało swoją siedzibę na drugim piętrze przy ul. del Lavatoio nr 1, funkcję dyrektora objął znany finansista Ivo Randić.

W listopadzie 1918 r. mecenas Friderik Babnik podjął starania o uzyskanie koncesji na działalność agencji ubezpieczeniowej *Atlanta* w Trieście (*Atlanta, Osjeguravajuće dioniško društvo u Trstu*), która dawała możliwości ubezpieczenia od większości nieszczęśliwych wypadków. Organizacja agencji była zainicjowana w niezbyt szczęśliwym momencie, I wojna światowa, a potem nowa sytuacja polityczna w nowym państwie (Królestwie Włoskim) uniemożliwiły jej normalny rozwój.

W styczniu 1912 r. *Bank Adriatycki* (*Jadranskan banka*) postanowił założyć nową spółkę akcyjną *Adria*, mające na celu wykup browaru w Senožečach, który z powodzeniem od 1913 r. zaczął produkować piwo *Adria*. Towar ten, jako *prva izvozna pivovarna*, dystrybuowała nie tylko w mieście i okolicy, ale też w Istrii i na Przymorzu Adriatyckim. Działalność przedsiębiorstwa została przerwana z końcem wojny, kiedy to browar został przejęty przez firmę *Dreher*.¹⁹⁵

¹⁹³ Zob.: Državni arhiv v Trstu (Archivio di Stato di Trieste). Tribunale Cammerciale Marittimo, cons. IV 186, busta 75, zapisnik I. redovite glavne skupštine *Hrvatske štedionice u Trstu* dne 3. Aprila 1910.

¹⁹⁴ Por. M. Pahor: *Slovensko denarništvo v Trstu 1880-1918*. Trst 1989.

¹⁹⁵ Por. M. Pahor: *op. cit.*, s. 265.

W maju 1908 r. współpracujące ze sobą *Jadranska banka* i *Hrvatska štedionica* z Zagrzebia ustanowiły *Spółkę Akcyjną Balkan*, rozszerzoną w 1910 r. o filię w Lublanie¹⁹⁶ Dobrze działająca spółka od 1911 roku czyniła starania o przemianowanie jej na *Balkan trgovačko otpremno i komisiono dioničko društvo u Trstu* rozszerzając o udziałowców Banku *Bohemia* z Pragi oraz przedsiębiorców Kornelja Gorup Slavinjskiego i Ante Bogdanovicia. 24 listopada 1912 r. nowa spółka zaczęła formalnie istnieć pod kierownictwem Ante Bogdanovicia i Antonem Kubička rozwijając swoją działalność gospodarczą. Okres I wojny światowej i jej konsekwencje zmieniły jej możliwości. Zamknięcie *Jadranske banke* i brak oparcia instytucjonalnego w organach założycielskich doprowadziło do ogłoszenia upadłości 4 maja 1926 r.¹⁹⁷

4.1.11. Turystyka i hotelarstwo

Słowianie zamieszkujący Triest, a właściwie ich kręgi gospodarcze, zaczęli się także interesować tym sektorem, który dziś nazywamy turystyką. Trzy instytucje bankowe: *Tržaška posojilnica in hranilnica*, *Jadranska banka* i *Trgovsko-obrtna zadruga* utworzyły w 1911 r. spółkę akcyjną pod nazwą *Hotelska delniška družba Grljan-Miramar pri Trstu*, która odkupiła znaczną część pasa przybrzeżnego najbliższych okolic Grljana (Grignano) z uzdrowisko-wo-kąpielowymi urządzeniami. Zgoda ministerstwa we Wiedniu (1912 r.) otworzyła możliwości formalnej rejestracji w triesteńskim sądzie gospodarczym i żeglarskim. Spółka zakupiła parowiec *Vida* w celu lepszej komunikacji na trasie Triest-Grljan-Triest i rozwijała swoje usługi hotelarsko-uzdrowiskowe. Prezesem spółki został mecenas Josip Wilfan, a jego zastępcą dr Ivan Merhar, w skład rady nadzorczej wchodziło wielu znanych przemysłowców i finansistów pochodzenia słoweńskiego, chorwackiego i czeskiego. Do wybuchu wojny firma działała z dużym sukcesem, następnie została przejęta przez władze wojskowe na cele rekreacyjne wojska austriackiego. Po wojnie ponownie Słowianie przejęli kontrolę nad spółką. Po tragicznym pożarze *Domu Narodowego* w 1920 r. i licznych szykanach faszystów włoskich zarząd postanowił sprzedać akcje włoskiej spółce *Societ  della Riviera Triestina*. Całość transakcji została ostatecznie dokonana 2 marca 1929 r.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Por.: M. Pahor: *op. cit.*, s. 123

¹⁹⁷ Zob.: Dr avni arhiv v Trstu (Archivio di Stato di Trieste). Tribunale Cammerciale Marittimo, R. B.II. 35, busta 176, dokumenty o upadłości Spółki.

¹⁹⁸ In titut zanarodnostna vpra anja v Ljubljani. Archiv dr. Josipa Wilfana, fasc. 22 in 23. *Hotelska delni ska dru ba Grljan-Miramar*.

4.1.12. Przedsiębiorstwa i konsorcja morskie

Jeszcze na początku działalności już w 1906 r. *Jadranska banka* wraz chorwackimi podobnymi instytucjami (*Hrvatska vjeresijska banka*, *Dubrovačka trgovačka banka*, *Prva pučka dalmatinska banka*) stworzyły warunki powstania morskiego konsorcjum, nazwanego *Dalmatia*. W rok później zostało ono wzmocnione przez parostatkowe przedsiębiorstwa z Visu, Makarskiej, Šibenika i Zadaru, które jako wkład inwestycyjny włożyły swoje finanse i statki. Od 1908 r. konsorcjum zostało przemianowane na *Austrijsko parobrodarsko društvo na dionice* (*Società anonima austriaca di navigazione a vapore*), do którego w 1909 r. dołączyły *Società anonima austriaca di navigazione a vapore Lloyd Austriaco* z Triestu i *Dalmatinska plovdba* ze Splitu. Celem konsorcjum była obsługa regularnych linii żeglugi morskiej bliskiego i dalekiego zasięgu, powiązujących największe miasta dalmatyńskie i wyspiarskie z Triestem. Była to najkrótsze połączenie komunikacyjne, także i pocztowe, łączące austriackie miasta nadmorskie z Bośnią i Hercegowiną. Cała działalność praktycznie została zakończona z chwilą wybuchu I wojny światowej, ze względu na ich przejęcie wraz z całym majątkiem w większości przez wojsko. Powojenna rzeczywistość zmieniła sytuację na tym obszarze i *Dalmatia* znalazła się na obszarze nowopowstałego Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców.¹⁹⁹

Jadranska banka w Trieście pod koniec 1916 roku wszczęła starania o utworzenie żeglownej spółki akcyjnej pod nazwą *Brodarsko dionično društvo Oceania*. W 1917 roku zdołano zachęcić do wspólnego udziału około 70 przewoźników, właścicieli posiadłości, przedsiębiorców, finansistów jak *Živnostenska banka* z Pragi i *Banka i štedionica* z Rijeki. itp. Ze względu na trwającą wojnę siedzibę Spółki przeniesiono do Opatiji. Prace związane z przewoźnictwem morskim zostały podjęte przez 10 większych i 5 mniejszych statków, planowano zbudować kilka następnych jednostek, jednak warunki powojenne wstrzymały ten rozwój, a sama spółka została w 1923 r. przeniesiona na tereny nowopowstałego Królestwa SChS.²⁰⁰

4.1.13. Chorwackie podmioty gospodarcze

Rybołówstwo i związany z nim powstający przemysł było w rękach Chorwatów i Słoweńców zamieszkujących wybrzeże adriatyckie. Odpowiedzialny za jego rozwój inspektor Morskiego Urzędu w Trieście Petar Lorini umożliwił powstanie ponad dwadzieścia fabryk

¹⁹⁹ Por. M. Pahor: *Jadranska banka v Trstu*. op. cit., s. 269-270.

²⁰⁰ Por. M. Pahor: op. cit., s. 270-271.

przetwórstwa rybnego oraz zorganizował straże rybackie w przybrzeżnych portach rybackich.²⁰¹

4.1.14. Spółdzielnie robotnicze

W 1903 r. triesteńscy socjaliści tak Włosi, jak Niemcy i Słowianie, zainicjowali tworzenie spółdzielni konsumenckich zwane *Cooperative Operaie di Trieste, Istria e Friuli / Delovske konsumne zadruge za Trst, Istro in Furlanijo*.²⁰² Siedziba centrali mieściła się początkowo w *Domu Ludowym* przy ul. Boschetto 5. Ich przewodniczącym został robotnik Filibert Lena. Pierwszy sklep uroczyście otwarto 3 marca 1903 r. w robotniczej dzielnicy na rogu ulic Montecchi i Istrskiej, do 1905 r. powstało jeszcze kilka magazynów handlowych, w kilka lat później było ich około tysiąca, a w 1912 r. można już było zakupić budynek przy Madonnina 15, gdzie przeniesiono centralę. Z biegiem czasu *Spółdzielnie konsumenckie* rozprzestrzeniły się na większość dzielnic Triestu, powstały także na Istrii i w Furlandii. I wojna światowa zlikwidowała tego typu działalność. Po wojnie zostały niektóre obiekty spółdzielcze reaktywowane, ale za czasów faszyzmu podupadły. Po II wojnie światowej niektóre z nich ponownie powstały, ale już pod pełną włoską kontrolą.²⁰³

4.1.15. Kościół Katolicki

Ważną rolę w budzeniu i utrzymaniu słowiańskiej świadomości narodowej pełnił Kościół Katolicki. W latach 1830 – 1919 na czele triesteńsko-koperskiej diecezji stali głównie biskupi pochodzenia słowiańskiego (czterech Słoweńców – Matevž Ravnika, Jernej Legat, Ivan Nepomuk Glavina, Andrej Karlin i dwóch Chorwatów – Juraj Dobrila, Andrej, Marija Šterk). Miejscowa ludność miała rzeczywiste oparcie w ich działalności. Po pierwszej wojnie światowej stosunek władz kościelnych do Słowian diametralnie się zmienił.

²⁰¹ Por. Š. Jurišić: *Trst i prinosi Južnih Slavena talijanskom gradu*, Split 2003, s. 37-38; także P. Loriani: *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*. Zagreb 1995 (reprint wiedeńskiego wydania z 1903 r.); I. Pastrović: *Ribarski priručnik za godinu 1913*. Trst 1912.

²⁰² Zob. Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Odsek za zgodovino, arhiv, fond gospodarstvo, tiskana pravila *Delovskih zdruget iz leta 1913*.

²⁰³ Por. M. Pahor: *Slavjanska sloga. op. cit.*, s. 120-122.

4.2. Zmiany po I wojnie światowej

4.2.1. Powojenna sytuacja społeczno-polityczna

Konflikt zbrojny jakim stała się I wojna światowa rozpętana na Bałkanach w 1914 r. (zamach w Sarajewie na arcyksięcia Ferdynanda) okazał się długotrwały i okrutny w skutkach. Konsekwencje powojenne były nieprzewidywalne, a dotychczasowy system społeczno-polityczny uległ wielkim zmianom. Największe monarchie ówczesnej Europy nie mogły podnieść się z głębokiego kryzysu czy wręcz upadku. Powstały nowe byty polityczne, dotychczasowe granice uległy poważnym zmianom. Długoletnie związki polityczne, narodowe, kulturowe i gospodarcze, a nawet osobowe w dawnych imperiach, czy nawet regionach, zostały bezpowrotnie naruszone. Wszystko, zmieniło się nie do poznania.

Zmieniły się kierunki zainteresowań i preferencji polityków i grup interesów. Zaczęła się nowa era dla Triestu i okolic włączonych, powojennymi postanowieniami prawno-politycznymi, do Królestwa Włoskiego. Bezpowrotnie minęły dawne związki Słowian ze stolicami narodowymi Lublaną, Zagrzebiem, Belgradem, Sarajewem, Pragą czy Wiedniem. Nastąpił czas trudnych relacji między ludnością pochodzenia włoskiego, a pozostałymi mniejszościami narodowymi. Zaczęto odbudowywać je na nowo w atmosferze budzącego się nacjonalizmu, a wkrótce i faszyzmu.

Tereny Przymorza Adriatyckiego w 1918 r. zajęły wojska włoskie, a zgodnie z traktatem z 1921 r. w Rapallo zostały przyłączone do Królestwa Włoskiego.²⁰⁴ *Nuove Provincie*, jak ich nazywali Włosi, stały się obszarem nietolerancji i ksenofobii w stosunku do innych obywateli zamieszkujących te tereny od stuleci. Zaczęto ich nazywać *allogeni* lub *alloglotti* i stosować politykę *bonifica etnica* lub *fascimo bonificatore*.²⁰⁵ Przeprowadzano czystki na poziomie etnicznym, politycznym, kulturowym, edukacyjnym, gospodarczym, medialnym i wyznaniowym zgodnie z polityką nacjonalistyczną i faszystowską nowych władz włoskich. Zaczęły się różnego typu szykany, począwszy od masowych przesiedleń byłych urzędników państwowych po działaczy społecznych i politycznych, języki słowiańskie zniknęły z powszechnego użycia, słowiańskie nazwy geograficzne i własne zitalianizowano, zlikwidowano dawne struktury szkolnictwa rodzimego (uczniowie podlegali nowej reformie z 1923 r.). W strukturze diecezji Kościoła Katolickiego zostali zamienieni biskupi słowiańskiego pochodzenia abp. Frančišek Borja Sedej, bp. Andrej Karlin i furlandzki bp. Luigi Fogar na włoskich hierarchów (Giovanni Sirotti, Angelo Bartolomasi, Antonio Santin), którzy świadomie

²⁰⁴ Zob. np.: J. Pajewski: *Pierwsza wojna światowa 1914-18*. Warszawa: 2005; M. Kacin Wohinz, J. Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*. Ljubljana 2000, s. 36.

²⁰⁵ Por. J. Pirjevec: *op. cit.*, s. 44.

romanizowali podległe sobie parafie. Stolica Apostolska na apele i protesty słowiańskiego duchowieństwa skupionego w *Związku św. Pawła (Zbor sv. Pavla)*, wspierane przez *Polityczny związek Jedność (Politično društvo Edinost)* była konsekwentnie głucha.

Tuż po wojnie Słoweńcy i Chorwaci powoli zaczęli odbudowywać były organizacje polityczne, społeczne i gospodarcze, było to możliwe w okresie braku powojennych regulacji prawnych oraz później, kiedy sprawowali władzę liberałowie, ale sytuacja diametralnie zmieniła się po przejęciu władzy przez faszystów.

4.2.2. Organizacje polityczne

Na zgromadzeniu 3 sierpnia 1919 r. wszystkie były słoweńskie partie polityczne oraz *Politična stranka za Hrvate in Slovence v Istrii* zjednoczyły się w *Politično društvo Edinost*, wybierając na przewodniczącego Josipa Wilfana, który miał oficjalnie reprezentować słoweńską i chorwacką mniejszość. Kolejnym krokiem była zmiana nazwy partii na *Jugoslovenska stranka* i zdobycie drugiego miejsca w wyborach parlamentarnych w 1921 r. w trzech okręgach (gorickim, triesteńskim i istryjskim), ale już w 1922 r. nastąpił rozłam i partie podzieliły się ponownie na chrześcijańsko-socjalną *Edinost* i liberalno narodową, część Słowian zaczęła sympatyzować z ruchem robotniczym i komunistycznym, co nie przysporzyło im popularności.²⁰⁶ Faszyci umniejszali ich rolę, stosując szykany wobec szeregowych członków, a nawet parlamentarzystów.

4.2.3. Organizacje społeczne

W latach 20-tych zaczęły również działać organizacje kobiece, m. in. *Žensko podporno društvo jugoslovanske kolonije u Trstu*. Grupa kobiet chorwackiego pochodzenia (Anne-Marie Smiljanović, Ana Marinović, Zolda Janković, Divka Kraljević, Vanda Niković, Marija Petrić, Valerija Vasić, Katica Subotić) ściśle współpracowała z *Generalnym Konsulatem Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców* organizując spotkania towarzyskie, koncerty, imprezy dobroczynne.²⁰⁷

²⁰⁶ Por. J. Pirjevec: *op. cit.*, s. 44-50.

²⁰⁷ Por.: Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Odsek za zgodovino, arhiv, fond HI, mapa *Žensko podporno društvo jugoslovanske kolonije u Trstu*.

4.2.4. Organizacje młodzieżowe

Młodzi Chorwaci organizowali się w różne związki młodzieżowe, akademickie, edukacyjne, turystyczne i sportowe, najczęściej wspólnie ze Słoweńcami i innymi Słowianami. Miały one charakter narodowy, z czasem były to załączki antyfaszystowskiego ruchu oporu.

Już na przełomie 1918 i 1919 r. młodzież szkolna zaczęła działać w kole zwanym *aški krog Prosveta*, któremu przewodniczył Svobodin Čok.²⁰⁸ W 1920 r. powstało *Mladinsko društvo Prosveta pri sv. Jakobu v Trstu*, a w 1922 r. ustanowiono *Zvezo mladinskih društev v Julijski krajini*. W 1923 r. młodzieżowe organizacje połączyły się w *Udruženje slovanskih srednjošolcev v Italiji*, a następnie w 1925 r. dołączył do nich związek o nazwie *Zveza skih akademskih društev v Italiji*.²⁰⁹ W 1927 r. wszystkie organizacje młodzieżowe zostały przez władze faszystowskie zlikwidowane.

Natomiast studenci utworzyli *Združenje jugoslovanskih visokošolcev v Italiji* oraz *Počitniško zvezo* ułatwiającą podróże do krajów słowiańskich. Reaktywowano także przedwojenne organizacje *Akademsko ferialno društvo Adija v Gorici* i *Akademsko ferialno društvo Balkan v Trstu*. W 1923 r. postanowiono założyć organizację *Dijaška matica*, która działała do 1927 r.²¹⁰

Należy także wspomnieć o aktywnej działalności młodzieży chorwackiego pochodzenia w organizacjach sportowych. Po 1919 r. reaktywowała swoją działalność sekcja gimnastyczna związku *Sokol*, który miał swoją siedzibę w *Domu Narodowym* w Trieście. Sport stał się bardzo popularny wśród młodzieży, powstawały więc liczne kluby sportowe, które zorganizowały się w 1924 r. w *Udruženje slovanskih športnih društe v Italiji*, w którym działało pięć sekcji: piłki nożnej, kolarskiej, lekkoatletycznej, piłki ręcznej i sędziowskiej.²¹¹ Działalność słowiańskich organizacji sportowych zakończyła się ich likwidacja w 1927 r. przez państwowe władze administracyjne.

4.2.5. Organizacje gospodarcze

Powojenny los instytucji gospodarczych był jeszcze gorszy. Działania wojenne zniszczyły nieomalże wszystko, co wypracowano z wielkim trudem i sukcesem od ponad półwiecza. Dobrze zorganizowane i przynoszące zysk przedsiębiorstwa gospodarcze, bankowe

²⁰⁸ Por.: D. Pahor: *Mladi rodovi-kovači bodočnosti*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970, s. 199.

²⁰⁹ Por.: D. Pahor: *op. cit.*, s. 210-212.

²¹⁰ Por.: F. Mikuletič: *Akademsko društvo Balkan. Ob50-letnici ustanovitve*. W: *Jadranski koledar za leto 1957*. Trst 1957, s. 90-91.

²¹¹ Por. B. Pavletič: *Tržaški Sokol in njegov dolgi let 1869-1999*. Trst 1999, s. 119-133.

i ubezpieczeniowe utraciły swoją zdolności produkcyjne i usługowe ze względu na niebywale zmiany w dotychczasowych strukturach politycznych, gospodarczych i społecznych, poza tym zniszczenia wojenne zrobiły swoje. Dodatkowo granice w powojennej Europie zostały zmienione. Triest i okolice w powojennej rzeczywistości znalazły się w nowym państwie – Królestwie Włoch. Konsekwencje takiego stanu były niewyobrażalne i dotkliwe. Zaczęły się mnożyć straty z powodu braku ciągłości dawnych związków i zobowiązań gospodarczych i finansowych. Nowy system gospodarczy, nowa waluta wymagały dostosowania się do nowych warunków egzystencji. Dotknęło to także wszystkich Słowian zamieszkujących tę część Europy, w tym i Chorwatów. *Zadružna zeza* w Trieście zaczęła skupiać wokół siebie słowiańskie organizacje gospodarcze dawnych ziem zlikwidowanej Monarchii Austro-Węgierskiej, które znalazły się w granicach Królestwa Włoskiego, w 1922 r. dołączyło 127 jednostek (spółdzielni), w tym 85 finansowych, 32 konsumenckich, 6 mleczarskich, 1 hodowlana, 2 mieszkaniowe i 1 młynarska, liczących około 47 tysięcy członków – udziałowców. Związkiem kierował Josip Angeletto, zaś zastępcą był adwokat Mirko Vratović.²¹² Od 1928 r. musiano przyjąć włoską nazwę związku na *Federazione fra società cooperative, economiche e di credit in Trieste*. W końcu 8 lutego 1929 r. triesteński prefekt wydał rozporządzenie stawiające związek w stan upadłości, czego następstwem była jego likwidacja. Faszyci włoscy tym samym zniszczyli siłę ekonomiczną Słowian, przede wszystkim Słoweńców i Chorwatów.

Konsekwencje wojenne poniosły najdotkliwiej instytucje bankowe i ubezpieczeniowe, nie było żadnej pomocy ustawowej w tym zakresie. W tej trudnej sytuacji zaczęto je nacjonalizować, likwidować, stawiać w stan upadłościowy, niektóre z nich przenosiły się do sąsiedniego Królestwa SHS (np. *Jadranska Banka* przeniosła w 1921 r. swoje oddziały do Lublany i Belgradu, a oddział w Trieście został znacjonalizowany, przejęty przez włoski kapitał i działał jako *Banca Adriatyka* do 1927 r., a następnie został zlikwidowany)²¹³.

Tržaška posojilnica in hranilnica po spaleniu *Domu Narodowego*, gdzie mieściła się jej siedziba, przeniosła się na ul. Torre Bianca 119 i natychmiast dostała się pod kuratelę Włoskiej Federacji Finansowej, a w 1941 r. została zmuszona przyłączyć się do *Cassa di Risparmio di Trieste*.

Hrvatska štedionica u Trstu działała bardzo sprawnie od 1909-1922. r. pod kierownictwem Ljubomira Tomašicia, Milana Marušicia, Ivo Antičevicia i Ivo Randicia. W 1920 r. po

²¹² Por. M. Pahor: *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj*. Trst 1998, s. 31.

²¹³ Por. M. Pahor: *Jadranska banka v Trstu*. op. cit., s. 21-26; tenże: *Nevihta nad mestom*. W: *Jadranski koledar za leto 1996*. Trst, s. 134.

napadzie faszystów na siedzibę zmieniono status i nazwę banku na *Zadužna štedionica, registrirana zadruža s ograničenim jamstvom*. 7 listopada 1922 r. bank został zlikwidowany.

Towarzystwa udziałowe, których było kilkanaście zarejestrowanych i działających w Trieście, wszystkie systematycznie były przez władze włoskie niszczone i doprowadzane do upadłości, albo przejmowały je włoskie instytucje, i tak np.: *Delniška družba Adria* zarządzająca browarem w Senožečach po wojnie została przejęta przez Towarzystwo *Dreher* z Triestu; *Družba Balkan* została zlikwidowana; *Paroplovna družba Dalmatia* i *Ladjarska družba Oceania* w 1923 r. były zmuszone do przeniesienia się na tereny Królestwa SHS; *Hotelska delniška družba Grljan-Miramar* została w 1921 r. przejęta przez Włochów, itd.²¹⁴

4.2.6. Organizacje zawodowe

Z dawnych organizacji nauczycielskich została wskrzeszona po wojnie *Zveza jugoslovanskih učiteljskih društev v Julijski Krajini*, która działała od 1920 do 1926 r. mająca chronić szkolnictwo rodzime: słoweńskie, chorwackie i serbskie. W ramach jej była zorganizowana chorwacka grupa ze 180 członkami, która wydawała czasopismo młodzieżowe *Naša nada*, a po nim *Mladi Istranin*. W 1922 r. nowe władze faszystowskie wprowadziły reformę ministra G. Gentile, która konsekwentnie niszczyła szkolnictwo słowiańskie.²¹⁵

Ze względu na dużą ilość prawników słowiańskiego pochodzenia, głównie Słoweńców i Chorwatów, w grudniu 1913 r. powstała w Trieście filia lublańskiego *Društva Pravniki*, do której swój akces zgłosiło około 70 członków, przewodniczącym został Matej Pretner. W okresie wojennym towarzystwo zaprzestało swojej działalności, ale już 29. lutego 1920 r. postanowiono reaktywować organizację wraz z jego organem prasowym *Pravni vestnik. List za pravoslovje in pravosodje*, którego pierwszy numer ukazał się dopiero w styczniu 1921 r. jego redaktorem naczelnym został Karol Ferluga. Czasopismo publikowało, w językach słoweńskim i chorwackim, nowe przypisy, decyzje i nowości prawne, które wprowadzała nowa administracja państwowa oraz włoskie akty prawne. Po umowie w Raperville i zmianach byłych granic towarzystwo uzyskało status samodzielnej organizacji. Tak *Društvo Pravniki*, jak i czasopismo *Pravni vestnik* przetrwało do 1928 r. Dopiero po II wojnie światowej organizacja została reaktywowana²¹⁶.

²¹⁴ Por. np.: M. Pahor: *Jadranska banka v Trstu. op. cit.*, s. 265-271.

²¹⁵ Por. Minka Pahor: *Zveza slovanskih učiteljskih društev v Julijski krajini*. W: *Jadranski koledar za leto 1980*. Trst 1880; Minka Pahor: *Primorski učitelji*. Trst 1994; M. Pahor: *Slavjanska sloga. op. cit.*, s. 170-173.

²¹⁶ Por. B. Marušič: *Društva Pravniki in slovenski pravniki na Primorski po prvi svetovni vojni*. W: *Josip Angeletto, slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu*. Koper 1999, s. 33-36.

4.2.7. Czasopiśmiennictwo słowiańskie

Należały tu zasadniczo publikacje w języku słoweńskim i chorwackim wydawane legalnie w latach 1918 – 1930. W obu typach czasopism, obojętnie w jakim języku były publikowane, ich treść dotyczyła losów przede wszystkim Słoweńców i Chorwatów²¹⁷. Były to:

Triesteńska, mieszczańska gazeta *Edinost*, którą wydawano regularnie w języku słoweńskim przez okres wojny, po wojnie była uważana za najważniejszy słoweński środek medialny południowo-słowiańskich mniejszości w Królestwie Włoch. Została zlikwidowana 4 września 1928 r. To samo środowisko w latach 1924-1927 r. wydawało gazetę *Novice*, którą miała reagować na *Mali list*. W 1926 r. do obu gazet załączano dodatek dla dzieci zatytułowany *Za našo deco*.

Od 20 lutego 1920 r. do 12. sierpnia 1926 r. w Trieście wydawano gazetę *Delo* z podtytułem *Glasilo socialistične zveze Julije Benečije*, po roku zmieniono go na *Glasilo komunistične zveze Julije Benečije*, a wkrótce na *Glasilo komunistične stranke Italije*. Miała ona charakter lewicowy, rewolucyjny, publikowana w języku słoweńskim, ale adresowana także do komunistów chorwackich. Po delegalizacji wychodziła nielegalnie w podziemiu.

Tygodnik *Mali list* od 1923 do 1929 r. był gazetą partii chrześcijańsko-socjalistycznej, popularny na prowincji. Chętnie w niej atakowano przeciwników związanych z gazetą *Delo*.

Preporod było czasopismem wydawanym w 1926 r. przez Draga Godinę, miało charakter polityczny i walczyło ze wszystkimi partiami. Po 10 numerach czasopismo przestało istnieć.

Zaraz po wojnie zaczęły pojawiać się także czasopisma o tematyce gospodarczej, zaliczyć można do nich: tygodnik *Trgovski list* wydawany w latach 1918-1920, oraz miesięcznik *Zadrugar* adresowany do robotników spółdzielni, zamieszkałych w Trieście, Istrii i Furlandii.

Kręgi socjalistów od maja do października 1919 r. wydawały kulturalne czasopismo *Njiva* (wydano 17 numerów).

Związek nauczycieli *Zveza slovanskih učiteljskih društev* wydawał w latach 1920-1926 czasopismo *Učiteljski list* skierowane do nauczycieli słoweńskich i chorwackich. Miał

²¹⁷ Por. m. in.: M. Pahor: *Slavjanska sloga. op. cit.*, s. 188-192; tenże: *Beseda in list*. W: *Primorski dnevnik 1945-1995*. Trst, Gorica, Čedad 1995, s. 24-26; M. Šalamun: *Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis*. W: *Študijska knjižica v Kopru 1951-1961*. Koper 1961; L. Čermelj: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo*. Ljubljana 1965, s. 123-133.

on charakter szkoleniowy i edukacyjny, część chorwacką redagował Vinko Šepić, a także od 1921 r. czasopisma młodzieżowe: słoweńskie *Novi rod* i chorwackie *Naša nada* i następnie *Mladi Istranin*.

W 1923 r. ukazał się jeden numer czasopisma dla młodzieży zatytułowany *Primorska omladina*, ale od 1925 do 1928 r. wydawano *Naš glas* organ *Udruženja slovenskih srednješolcev v Italiji*, którego redaktorami byli chorwaccy i słoweńscy uczniowie szkół średnich. W ostatnim roku czasopismo zmieniło swój profil.

W latach 1922-1928 Chorwaci wydawali tygodniki *Istarska riječ* / *La voce dell'Istria* z podtytułem *Tjednik za pouku, gospodarstvo i politiku istarskog naroda* oraz do niego dodatek *Narodni gospodar*, a także *Pučki prijatelj* z podtytułem *Tjednik za politiku, kulturu i gospodarstvo* (1925-1926). Fran Babuder wydał *Istarski koledar za prostu godinu 1930*.²¹⁸

Prawnicy zorganizowani w *Društvo Pravnika* wydawali specjalistyczną prasę *Pravni vestnik* (1921-1928), zaś *Uradni list* (*Dziennik Ustaw*) publikował w latach 1919-1921 *Cywilny Komisarz Generalny prowincji Julija Wenecka*.

W latach 1921-1923 ukazywało się czasopisma kobiece *Jadranka* z podtytułem *Glasi-lo naprednega ženstva* pod redakcją Maricy Stepančič, a od 1923-1928 *Ženski svet* pod redakcją Pavli Hočevar. Ten ostatni był organem *Ženskih društev v Julijski krajini*. Chorwaci dla kobiet wydawali czasopismo *Vez*.

W latach 1929-1930 pozwolono Słoweńcom na wydawanie miesięcznika *Družina* (*Rodzina*), tygodnik *Novi list*, a Chorwatom tygodnik *Istarski list*. Potem nastąpiła pełna delegalizacja czasopism i gazet w językach słowiańskich, za wyjątkiem kalendarzy, w wyniku czego zaczęły pokazywać się podziemna prasa o treści antyfaszystowskiej.

4.3. Czasy faszyzmu przed II wojną światową

Nowa sytuacja społeczno-polityczna, która nastąpiła po I wojnie światowej dotkliwie dotknęła obszary przejęte przez Królestwo Włoch, a zamieszkiwane także przez Słowian. Triest był największym miastem portowym nad Adriatykiem i dla nowych gospodarzy stał się centrum polityki nacjonalistycznej. Włosi, którzy ponieśli duże straty wojenne, zaczęli traktować mniejszości narodowe, a szczególnie słowiańskie, z dużym dystansem i nieukrywaną wrogością. Nacjonalistyczne, a nieco później faszystowskie, bojówki pełniły rolę zastraszającą, często dochodziło do niszczenia wszystkiego co słowiańskie. Po dojściu do władzy faszy-

²¹⁸ Zob. F. Jurišević: *Spomini na Istarsku riječ*. W: *Jadranski koledar za leto 1971*. Trst, s. 194-196.

stów (1922-1943) w Królestwie Włoch zaczęto niszczyć wszystko co słowiańskie, zaczęła się eksterminacja Słowian na dużą skalę.²¹⁹

4.3.1. Antyfaszystowskie organizacje podziemne

W odpowiedzi na terror i zagrożenie Słoweńcy i Chorwaci zaczęli od 1927 r. tworzyć nielegalne, antyfaszystowskie organizacje, które przeciwstawiały się polityce państwa, wspomagały osoby zagrożone i przygotowywały się do aktywnego ruchu oporu. Powstało kilka takich organizacji, jak np.:

Borba (1927-1930) została zorganizowana przez działaczy rozwiązanych organizacji młodzieżowych: *Zveza prosvetnih društev*, *Diaške društvo Adrija* z Gorice, *Zveza mladinskih društev* z Triestu. Przewodniczył jej Slavko Zlatič. Organizacja została zlikwidowana przez faszystowską tajną policję.

TIGR (skrót od nazw Trst, Istra, Gorica i Reka) dążąca do wyzwolenia Słoweńców i Chorwatów spod reżimu faszystowskiego. Jej organem prasowym była *Borba in Svoboda*. Organizacja została rozbita przez tajną policję. W 1941 część działaczy Słoweńców (Ferdo Bidovec, Franjo Marušič, Zvonimir Miloš, Lojze Valentičič) i Chorwatów (Viktor Bačar, Vladimir Gortan, Dušan Ladavac, Žare Gortan, Vladimir Gortan) została skazana na śmierć.²²⁰ W sytuacji pełnego zagrożenia *TIGR* znalazła sojuszników w swojej działalności z włoskim antyfaszystowskim ruchem *Giustizia e Libertà* (1931 r.), później zaś (1935 r.) z *Komunistyczną Partią Włoch* i ogłosiła się za ruch narodowo rewolucyjny Słoweńców i Chorwatów w Julijskiej prowincji, który włączył się w wyzwolenczą walkę zbrojną.

Narodni svet Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini, organizacja powstała tuż przed wybuchem wojny z inicjatywy poróżnionych członków byłych partii chrześcijańsko-socjalnej i narodowo liberalnej wiążących się z polityką jugosłowiańską.²²¹

Zveza jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine założona w 1931 r. w Zagrzebiu przez ukierunkowanych lewicowo uciekinierów z Przemyśla Adriatyckiego działała w ścisłej łączności z organizacjami emigranckimi w Królestwie Jugosławii.²²² Przewodniczył jej trie-

²¹⁹ Por. m. in. J. Pirjevec: *"The Strategy of the Occupiers". Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941–1945*. Trieste 2008, s. 27; L. Čermelj: *Life and Death Struggle of a National Minority (The Yugoslavs in Italy)*. Ljubljana 1945.

²²⁰ Por. m. in.: J. Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*. op. cit., s. 70-75; tenże: *Bazovica*. Ljubljana 1980, s. 12-14; M. Kacin-Wohinz: *Primorska v začetku druge svetovne vojne – Il Litorale Sloveno agli inizi della seconda guerra mondiale*. W: *Posebno sodišče. Drugi tržaški proces – Tribunale speciale. Il secondo processo di Trieste*. Opčine 2001, s. 12-14.

²²¹ Por. J. Pirjevec: op. cit., s. 66-69.

²²² Por. J. Pirjevec: op. cit., s. 75.

steński polityk Ivan Maria Čok. Organem prasowym stało się czasopismo *Istra*, wydawane przez E. Radeticia, Ivo Mihajlovicia, następnie przez Tone Peruško najpierw w języku serbsko-chorwackim, potem także w słoweńskim. Dążeniem działaczy było przyłączenie ziem Przymorza będących w Królestwie Włoch do państwa jugosłowiańskiego. W 1940 r. władze Królestwa Jugosławii rozwiązały organizację i zamknęły jej czasopismo²²³.

4.3.2. Szkolnictwo

Od 1918 r. nowe władze państwowe robiły trudności z nauczaniem w języku chorwackim, wkrótce je zlikwidowały. Mieszkańcy pochodzenia chorwackiego różnie sobie radzili z tym problemem. Niektórzy wysyłali swoje dzieci do Karlovca, następnie zaś do Zagrzebia, tam też powstał *Istarski internat*, gdzie było umieszczonych m. in. 39 uczniów pochodzących z Triestu²²⁴ 25 marca 1937 r. Włosi z Jugosławią (Ciano-Stojadinović) podpisali porozumienie, przy jego okazji ustnie obiecali Słoweńcom i Chorwatom, zamieszkującym obszary Królestwa Włoch, prawo do własnego języka, narodowych czasopism, powrotu do zamkniętych instytucji kulturalnych, itp. w zamian za rezygnację wspierania słowiańskich ruchów antyfaszystowskich. Obietnice włoskie nigdy nie były spełnione.

4.4. Okres II wojny światowej

Jeszcze w 1939 r. Włosi napadli na Albanię, a 1940 r. przystąpili do II wojny światowej jako sojusznicy faszystowskich Niemiec, szerząc terror wśród Słowian, aresztując, internując i skazując na śmierć ludzi młodych, najczęściej zaangażowanych w antyfaszystowskie organizacje.²²⁵ W Trieście i na całym Przymorzu Adriatyckim została utworzona organizacja powstańcza *Osvobodilna fronta* oddzielnie słoweńska i chorwacka, walcząca z faszyzmem i nazizmem. Był to narodowy ruch, w który włączyły się prawie wszystkie były organizacje słowiańskie. Jednym z jej aktywnych członków byli uczniowie *Zagrzebskiego Internatu*: Ernest Arbanas, Danilo Peric i Ljubomir Sušić, którzy w 1941 r. swoją działalność rozszerzyli

²²³ Por. A. Vovko: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933 do leta 1933*. Zgodovinski časopis. 32. Ljubljana 1978, s. 449-530; tenże: *Delovanje zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine v letih 1933-1940*. Zgodovinski časopis. 33. Ljubljana 1979, s. 67-102.

²²⁴ Por. N. Šetić, M. Manin: „*Istarski*” internat u Karlovcu i Zagrebu (1919-1940). W: *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata 1918-1943*. Zagreb 2001, s. 489-530; Lj. Sušić: *Spominski zapisi*. Maszynopis jest złożony w Odseku za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici u Trstu.

²²⁵ Por. M. Kacin-Wohinz: *op. cit.*, s. 58-79; T. Ferenc, M. Kacin-Wohinz, T. Zorn: *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945*. Ljubljana 1974.

na Istrię.²²⁶ W 1944 r. powstała słowiańsko-włoska organizacja robotnicza *Delovska enotnost* (*Unità operaria*), która włączyła się do ruchu antyfaszystowskiego. Włosi zaczęli wcielać do wojska młodych Chorwatów i Słoweńców (*battaglioni speciali*), wykorzystując ich głównie do zadań pomocniczych. Znaczną część ludności słowiańskiej, zakładników, szczególnie mężczyzn, internowano w obozach koncentracyjnych na wyspie Rab²²⁷, w miejscowości Gonars w Furlandii (*Campo di concentramento per internati civili e prigionieri di guerra*)²²⁸, a także w obozie *Rižarna pri sv. Soboti* w Trieście (wł. *Risiera di San Saba*)²²⁹, dopuszczając się tam m. in. zbrodni ludobójstwa.

Wyzwolenie Triestu nastąpiło w 1945 r. etapowo. 27 kwietnia 1945 r. wybuchło powstanie, kierowane, przez działającą od 3 sierpnia 1944 r., *Komendę miasta Triest*, wchodzącą w skład *IX Korpusu NOVJ* oraz bataliony *Delovske enotnosti* (*Unità operaia*). Na pomoc przybyły od strony Krasu titowskie jednostki *30 divizije IX korpusa* (*Gregorčičeva, Kosovelova, i Bazoviška brigada*), które 30. kwietnia 1945 r. połączyły się z jednostkami *20 divizije*, a ze strony Opčin i Bazovicy nad Triestem z *26 i 43 brigade Istrske i 9 divizijo 4 armii NOVJ*. 1 maja 1945 r. Triest został w pełni wyzwolony głównie przez Słowian.²³⁰

4.5. Okres po II wojnie światowej

12 maja 1945 r. zgodnie z *Belgradzkim porozumieniem* jugosłowiańskie oddziały wojskowe wycofały się do *Strefy B*. Decyzją postanowień *Pokojoyej Konferencji Paryżu* (10. 07-15. 10. 1946 r.) Triest uzyskał status wolnego miasta (*Svobodno tržaško ozemlje – STO*, chorw. *Slobodna teritorija Trsta*) i znalazł się w *strefie A* pod zarządem anglo-amerykańskim (*Zavezniška vojaška uprava – ZVU*). Konferencja w Paryżu zakończyła się podpisaniem porozumienia 10 lutego 1947 r., które określało terytorialne zmiany pogranicza włosko-jugosłowiańskiego. Triest z najbliższą okolicą jako wolne miasto posiadał odrębny status wy-

²²⁶ Por. M. Pahor: *40-letnica nastanka OF na Tržaškem*. W: *Jadranski koledar za leto 1981*. Trst, s. 46.

²²⁷ Por.: T. Ferenc: *Rab-Arbe-Arbissima. Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941-1943*. Dokumenti. Ljubljana 2000, s. 3-40; B. Jezernik: *Italijanska koncentracijska taborišča taborišča za Slovence v drugi svetovni vojni*. Ljubljana 1997; I. Kovačić: *Kampor 1942-1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskem logoru Kampor na otoku Rabu*. Rijeka 1998.

²²⁸ Por. N. Pahor Verri: *Oltre in filo. Storia del campo di internamento di Gonars 1941-1943*. Gonars 1933, s. 32-62; A. Kersevan: *Un campo di concentramento fascista, Gonars 1942-1943*. Videm 2003, s. 111-118.

²²⁹ Por.: M. Pahor: *Rižarna – 40 let potem*. W: *Jadranski koledar za leto 1984*. Trst, s. 123-127.

²³⁰ Por.: *Enciklopedija Slovenije*. Mladinska knjiga, Ljubljana 1987-2002; *Enciklopedija druge svetovne vojne 1939 -1945*. Založba Borec, Ljubljana 1982; S. Petelin: *Osloboditev Slovenskega Primorja*. Nova Gorica 1965, s. 196-223.

łączony z państwa włoskiego, Przymorze Adriatyckie (*Primorska*) uzyskała Słowenia, zaś Chorwacja Istrię wraz z Dalmacją i wyspami (w granicach nowego państwa jugosłowiańskiego).²³¹

Powstałe jeszcze w okresie walki antyfaszystowskiej organizacje społeczno-polityczne, takie jak: *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst*; *Enotna slovansko-italijanska organizacija*,; *Enotni sindikati (Sindicati Unici)*; *Slovansko-italijanska antifašistična unija – SIAU*; *Komunistrična partija Julijske Krajine – KPJK (Partito comunista della Regione Giulia)*; *Slovenska protifašistična ženska zveza – SPŽZ*; *Antifašistična slovansko-italijanska ženska zveza (Unione donne antifasciste italo-slave – UDAIS)*; *Zveza antifašistične mladine Julijske krajine – ZAM JK (Unione gioventù antifascista della regione Giulia)*, której organem prasowym była *Mladima / Gioventù*; *Zveza komunistične mladine*; *Zveza primorskih partizanov*, starały się w swoich programach pomagać ludności okaleczonej stratami i ofiarami wojennymi, ułatwiając im powrót do normalności, jednocześnie zabiegali o akceptację przyłączenia tych terenów do nowej Jugosławii.²³²

Kościół Katolicki na terenach zamieszkałych przez Chorwatów i Słoweńców w granicach Włoch, a szczególnie duchowieństwo niższe, w okresie faszyzmu odegrało pozytywną rolę w zachowaniu tożsamości narodowej swoich parafian, niektórzy wspierali ruch wyzwolńczy, znaczna część była neutralna w tym zakresie. W powojennym porządku europejskim jedni byli za przyłączeniem się do nowej Jugosławii, inni w komunizmie titowskim widzieli zagrożenie swoich interesów. Najbardziej wrogą koncepcji przyłączenia byli duchowni – uciekinierzy nieakceptujący lewicowe zmiany polityczne. Natomiast grupa duchownych skupiona wokół *Zboru sv. Pavla* 1 września 1945 r. oficjalnie złożyła pismo na ręce F. Bevka akceptując przyłączenie ziem Przymorza Adriatyckiego, wyzwolonych przez wojska jugosłowiańskie. Ich przedstawiciele Chorwat ks. Božo Milanović, Słoweńiec ks. Anton Piščanec byli delegatami *Julijske krajine* na *Pokojowej Konferencji* w Paryżu w 1946 r. mimo braku zgody na taką działalność hierarchów kościelnych (biskupów z Triestu Antonio Santina i z Goricy Carla Margotta).

24 sierpnia 1945 r. zaczęto wydawać po raz pierwszy po wojnie katolickie czasopismo *Slovenski Primorec*, które było niechętnie i przeciwstawne tzw. prasie komunistycznej. Zaczę-

²³¹ Por.: J. Pirjevec: *Pariška mirovna konferenca*. W: *Acta Historiae* VI. Koper 1998, s. 7-14.

²³² Por.: M. Gombač: *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944-1947. Organizacijska shema ljudske oblasti*. Ljubljana 2003; N. Troha: *Politika slovansko-italijanskega bratstva*. Ljubljana 1998 oraz *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana 1999; Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Odsek za zgodovino, arhiv, fond ZVU, fasc. *Zveza primorskih partizanov*.

ła się walka propagandowa zwolenników pozostania w granicach Włoch. Tygodnik *Božji vrelci* po trzech miesiącach został zamknięty i w to miejsce ks. Andrej Gabrovšek zaczął wydawać *Tednik*, któremu ostro przeciwstawił się triesteński biskup i w 1948 r. zlikwidował go.

Zbor sv. Pavla został rozwiązany, w jego miejsce utworzono w 1947 r. nową organizację, posłuszną biskupowi, *Duhovniška zveza*, której przewodniczył ks. Andrej Gabrovšek²³³.

Zmieniała się również sytuacja partii politycznych. Wiele partii lewicowych działało w ramach istniejącego ruchu wyzwolenczego. Stare partie w powojennej sytuacji politycznej musiały w swych działaniach przeprowadzić znaczące korekty. W 1947 r. w Goricy z połączenia *Slovenske katoliške skupnosti* i *Slovenske demokratične skupnosti* powstała *Slovenska demokratična zveza*. W 1948 r. po ogłoszonej rezolucji *Informbiura* komunistyczna partia podzieliła się na prosowiecką (*Vidaliji*) i projugosłowiańską (*Babiča*). Każda z tych frakcji posiadała własne organizacje społeczne, kulturowe, gospodarcze, czasopisma, itp.

Natychmiast po wyzwoleniu uruchomiono *Radio Svobodni Trst – Radio Trieste Libera* (5 maja 1945 r.) i prasę (13 maja 1945 r. zaczęto wydawać *Primorski dnevnik*, który był kontynuacją gazety *Partizanski dnevnik*), *Glas zaveznikov*, *Pastirček*, *Primorska delavska enotnost*, *Slovenski poročevalec*, *Mlada setev*, *Uradni list PNOO*, *Uradni list ZVU*, *Zadrugar*. Nieco później *Primorski Slovenec* (1947), *Katoliški glas* (1949), *Novi glas* (1996), *Apostolstvo molitve* (1946), *Delavsko-kmečka enotnost* (1947), *Delo* (1949), *Demokracija* (1949), *Glas mladih* (1946), *Gospodarstvo* (1947), *Jadranski koledar* (1946), *Literarne vaje* (1949), *Ljudski tednik* (1946), *Matajur* (1950), *Novi list* (1949), *Razgledi* (1946), *Stvarnost* (1950), *Teden* (1947).²³⁴

Reaktrywowano organizacje: *Slovenska prosvetna zveza* (październik 1945 r.), *Zveza društev za telesno vzgojo* (sierpień 1945 r.), *Glasbena matica* (wrzesień 1945 r.), *Slovensko narodno gledalište za Trst in primorje*, *Dramatično društvo*, *Narodna študijska knjižnica*, *Enotni sundikati* (1945), wydawnictwa *Založništvo Primorski dnevnik*, *Gregorčičeva založba* i inne.²³⁵ Wszystkie organizacje polityczne, społeczne i związkowe miały charakter wielonarodowy (słoweński, włoski i chorwacki).

Anglo-amerykańska administracja wojskowa 6 października 1945 r. wydała pozwolenia na działalność słowiańskiego szkolnictwa średniego (niższe i wyższe gimnazja, akademie handlowe, szkoły zawodowe) oraz podstawowego i przedszkolnego. Uczęszczali do nich

²³³ Por.: N. Troha: *Komu Trst. op. cit.*, s. 152-173.

²³⁴ Por.: M. Šalamun: *op. cit.*

²³⁵ Por. M. Pahor: *Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945-1947*. W: *Acta Historiae* VI. Koper 1998, s. 220-229.

w większości dzieci i młodzież pochodzenia słoweńskiego. Chorwaci w tym czasie posiadali 1 niższe gimnazjum i 35 szkół podstawowych.²³⁶ Wśród studentów studiujących w Trieście działał *Slovensko-hrvatski akademski klub Jadran*, który posiadał swój organ prasowy *Jadran* z podtytułem *Glasilo slovensko-hrvatskega akademskega kluba „Jadran”*, publikowany w językach chorwackim i słoweńskim. Klub działał do początków lat 70-tych XX wieku.²³⁷

20 kwietnia 1947 r. została utworzona *Slovensko-hrvatska prosvetna zveza* (w strefie A – *Slovensko-hrvatska ljudska prosvetna zveza*), w skład której weszło 58 słowiańskich organizacji kulturalno-oświatowych. Zaistniała potrzeba ścisłej współpracy Słoweńców i Chorwatów. W 1948 r. w strefie A działało 53, a strefie B 31 tego typu organizacji, w tym 26 chorwackich z 2.490 członkami. W tym czasie chorwacka obecność na Przymorzu Adriatyckim odznaczała się dużą aktywnością. Bardzo aktywnie działało 64 zespołów śpiewaczych, w tym 7 chorwackich (*Jurđan Strcaj (Poropati)*, *Hrvatska zvijezda (Materada)*, *Naša sloga (Lovrenčica)*, *Zora (Krašica)*, *Iskra (Martinčiči)* *Bratstvo (Marušiči)*) i in.²³⁸ Po porozumieniu w Londynie (tzw. *Londyńskie Memorandum*, podpisane 5 października 1954 r.), i uzyskanie przez Włochy większą część strefy A, współpraca Słoweńców z Chorwatami została mocno osłabiona. 28 listopada 1954 powstała *Slovenska kulturno gospodarska zveza* jako lewicowa organizacja słoweńskiej mniejszości narodowej. Słoweńcy zorientowani bardziej liberalnie i antykomunistycznie utworzyli konkurencyjną organizację nazwaną *Slovenska prosvetna matica*. W 1955 r. formalnie przestała działać *Slovensko-hrvatska prosvetna zveza*.²³⁹

W sierpniu 1945 r. była ustanowiona w Trieście *Zveza društev za telesno vzgojo / Unione dei circoli di educazione fisica*, do której należało w 1948 r. 114 związków niemalże wszystkich dyscyplin sportowych, w większości słoweńskich i włoskich, ale kilkanaście z nich także było chorwackich. Liczni członkowie tej organizacji uczestniczyli w różnego

²³⁶ Por. B. Pavletič: *Prarealci z ulice Starega lazareta*. Trst 2003; A. Budal: *Slovensko-hrvatska prosvetna zveza*. W: *Koledar OF za STO za leto 1949*. Trst, s. 93-98.

²³⁷ Por.: Narodna in študijska knjižnica v Trstu. Odsek za zgodovino, arhiv, fond mladinska društva, *Slovenski akademski klub Jadran*, fasc. 2. mapa 4. zapisniki sestankov 1947-1951.

²³⁸ Por.: A. Budal: *op. cit.*, s. 93-98.

²³⁹ Por. J. Gerbec: *Uspešno delo ljudske prosvete*. W: *Ljudski koledar za leto 1953*, Trst, s. 116-119; *Programatična resolucija Slovensko-hrvatske ljudske prosvete*. W: *Ljudski koledar za leto 1955*, Trst, s. 17-18.

typu spotkaniach sportowych i politycznych, wspierając starania o przyłączenie terytorialne do Jugosławii.²⁴⁰

W sferze gospodarczej władze administracyjne utrudniały wznowienie pozwolenia na reaktywowanie dawnych organizacji i przedsiębiorstw słowiańskich. Ograniczono również dostęp do zwrotu zagarniętych ich majątków. Dopiero w 1954 r. poprzez *Londyńskie Memorandum* mógł działać słowiański bank pod nazwą *Tržaška kreditna banka*. Zaczęto więc organizować instytucje gospodarcze związane z rolnictwem (*Slovensko gospodarko udruženje* (1946), *Kmečka zveza* (1950)), rzemiosłem, handlem, gastronomią i transportem.

Koniec tymczasowej sytuacji terytorialnej i statusu wolnego miasta zapoczątkowały 2 lutego 1954 r. tajne rozmowy między zainteresowanymi stronami (wojskową administracją anglo-amerykańską, titowską Jugosławią i Włochami), zakończone podpisaniem 5 października 1954 r. (tzw. *Londyńskiego Memorandum*, przesądzały losy Triestu. Większą część terytorium *strefy A* wraz z Triestem przypadła Włochom, skąd się wycofały wojska okupacyjne, pozostałość, wraz ze *strefą B*, uzyskała Jugosławia, rozgraniczenie nastąpiło poprzez linie graniczne i demarkacyjne. Pełne rozgraniczenie graniczne oraz dodatkowe zabezpieczenia słoweńskiej mniejszości narodowej nastąpiło w 1975 r. na podstawie porozumienia w Osimo koło Ankony (*Osinski sporazum*).²⁴¹

Od 1954 r. współpraca słoweńsko-chorwacka uległa załamaniu, a ludnością chorwackiego pochodzenia przestano się interesować. Większość Chorwatów Przylądka Adriatyckiego znalazła się w granicach nowej Jugosławii, a nieliczni pozostali we Włoszech i osłabieni ekonomicznie przez zawieruchy wojenne nie mieli siły przebicia. Słoweńcy zaś mieli oparcie o traktaty i porozumienia, które gwarantowały im znaczne prawa jako mniejszości narodowej. Co prawda władze włoskie do tej pory starają się je uszczuplić, ale po wstąpieniu do Unii Europejskiej oba narody próbują w miarę pokojowo uprawiać politykę koabitacji. Zmierzch XX stulecia, a szczególnie jego lata 90-te, zmiany polityczno-społeczne dokonane w byłej Jugosławii, powstanie m. in. Republiki Chorwackiej i Republiki Słoweńskiej, a wcześniej Republiki Włoskiej, zmieniły oblicze tych ziem.

²⁴⁰ Por.: A. Rupel: *Telovadba in šport pri Primorskih Slovencih*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970, s. 148-150, 154-160; M. Stergar, A. Rupel: *Množična in športna gimnastika. Fizikurna organiziranost na Primorskem 1945-1953*. Gorica 1998, s. 106-148.

²⁴¹ Por.: J. Jeri: *Vprašanje naše zahodne meje 1945-1954*. W: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana-Koper-Trst 1975, s. 89-90.

Rozdział V

Mniejszości etniczne i diaspory we współczesnym Trieście

5.0. Uwagi wstępne

Triest od początków swojego powstania był strategicznym miejscem tej części Adriatyku. W starożytności zauważyli to Rzymianie, wykorzystując miasto do celów obronnych swych interesów. W następnych stuleciach szybko bogacąca się i wzrastająca w potęgę Republika Wenecka natychmiast zwróciła nań uwagę, jako na potencjalnego konkurenta, próbując, i to skutecznie, podporządkować sobie dynamicznie rozwijające się miasto. Od szesnastego wieku, gdy losy Triestu zostały wcześniej związane z monarchią Habsburgów, dobrze umiejscowiony port stało się jej oknem na świat,²⁴² powoli przekształcając się w znaczący ośrodek handlowy i gospodarczy. Dwa patenty cesarzowej Marii Teresy z 1707 i 1719 r. ogłaszające Triest wolnym miastem otworzyły możliwości nowym przybyszom, szczególnie z Bałkanów, wiązania swojej przyszłości z tą częścią Europy. Oprócz zamieszkującej tam słoweńskiej mniejszości narodowej, którą uważa się za jego ludność autochtoniczną, zaczęli tu zjeżdżać liczni cudzoziemcy zamieszkujący cesarstwo, a miasto stało się otwarte dla przybyszy, oferując im stosunkowo wysoki standard pracy i egzystencji. Jednak obydwie wojny światowe sytuację tę zasadniczo zmieniły.

W wyniku klęski Austro-Węgier po I wojnie światowej i roszczeniach terytorialnych zwycięzców, Włochy uzyskały m. in. Triest wraz z Istrią i Wyspami Kwarnerskimi. Sytuacja geopolityczna zasadniczo uległa zmianie i miasto utraciło dotychczasowe znaczenie. Okres między dwoma wojnami i ruchy tak włoskich nacjonalistów, jak i faszystów negatywnie wpłynęły, szczególnie na losy obywateli nie włoskiego pochodzenia. Zaczęły się liczne prze-

²⁴² Wprawdzie mieszkańcy Triestu utracili niezawisłość, ale pozostawiona im była w wysokim stopniu autonomia. W 1719 roku ogłoszono Triest jako wolny port, co doprowadziło gospodarkę do szybkiego rozwoju, a powstała w 1857 r. linia kolejowa Wiedeń- Triest i uznanie go w 1867 r. za stolicę austro-węgierskiego Pobrzeża (Przymorza) i drugie miasto w Cesarstwie, spotęgowały te możliwości, zob. obszerniej *Rozdział III*.

siedlenia, mordy polityczne i prześladowania, łącznie ze spaleniem 13. 07. 1920 r. słoweńskiego centrum kulturalnego (*Narodni dom*).²⁴³

Druga wojna światowa odcisnęła na tych terenach okrutne piętno, faszystowski reżim spotęgował swoją zbrodniczą działalność, a okres wyzwolenia miasta przez komunistyczną partyzantkę Tity, a następnie uzyskany status wolnego terytorium od 1947 do 1954 roku, administrowanego przez angielsko-amerykańskie władze wojskowe, nie rozstrzygnął do końca spraw związanych z pograniczem słoweńsko-włoskim.²⁴⁴ Słoweńska ludność miejscowa używała na różnych obszarach inny polityczny i prawny status. Wenecka Słowenia, podobnie jak Kanalska Dolina potraktowane zostały jako historyczna część Włoch, a ich słoweńscy mieszkańcy nie uzyskali żadnych praw mniejszościowych. Natomiast Słoweńcy, zamieszkujący tereny Goricy i Triestu, na mocy porozumień pokojowych w Paryżu w 1947 r. oraz w Londynie w 1954 r. i Osimskich porozumień z 1975 r., uzyskali status mniejszości narodowych. Taki stan utrzymany jest do dnia dzisiejszego.

Współczesny Triest niewątpliwie pozostał miastem wielonarodowym. Mieszka tu do dziś znaczna liczba przedstawicieli różnych narodowości, wśród których znajdują się: Albańczycy, Chorwaci, Czarnogórcy, Bośniacy i Hercegowcy, Czesi, Grecy, Albańczycy z Kosowa, Macedończycy, Mołdawianie, Niemcy (z Austrii i Niemiec), Romowie, Serbowie, Ukraińcy i Żydzi, a nawet coraz liczniej przybywający Azjaci (przede wszystkim Chińczycy), Afrykanie, a także Latynoamerykanie.²⁴⁵ Część z tych środowisk posiada już zorganizowane struktury społecznościowe, inni dopiero są na etapie ich organizowania. Niektóre z nich mają długą i bogatą tradycję historyczną i trwale zaznaczyły swoją obecność w mentalności i atmosferze miasta.

W Trieście od dawna był zakorzeniony język włoski – uważany za *lingua franca* w basenie Morza Śródziemnego. Ale słyszy się tu, oprócz słoweńskiego i furlandzkiego także inne języki, a poszczególne diaspory posiadały swoje biblioteki, czytelnie, szkoły, nawet świątynie, banki i inne instytucje użyteczności publicznej. Jeszcze w początkach XX w. Triest

²⁴³ J. Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji*. Nova Revija. Ljubljana, 2000; L. Čermelj: *Slovenci in Hrvatsje pod Italijo med obema vojnama*. Slovenska matica. Ljubljana 1965; M. Kacin-Wohinz: *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1926-1935*. Založba Lipa. Koper 1990.

²⁴⁴ W 1954 r. obszar triesteński został przekazany ponownie Włochom.

²⁴⁵ Oficjalne dane ze spisu ludności z 2014 r. wskazują liczebność mieszkańców z obcym obywatelstwem: Serbowie 5251, Rumuni, 2638, Chorwaci 1143, Chińczycy 1022, Albańczycy z Kosowa 1009, Albańczycy 769, Bośniacy i Hercegowcy 673, Ukraińcy 573, Mołdawianie 484, Macedończycy 361.

stanowił najliczniejsze skupisko słoweńskiej ludności²⁴⁶, a wraz z innymi mieszkającymi tu Słowianami (Czechami, Chorwatami, Polakami, Serbami, Słowakami i Rusinami) większość mieszkańców. Jego przedmieścia, a szczególnie okoliczne wsie były w pełni zamieszkane przez Słoweńców. Negatywne ruchy demograficzne na szkodę Słoweńców zaczęły się po I wojnie światowej i właściwie trwają do dzisiaj.

Słowianie w ostatnich 25 latach istnienia Monarchii Austro-Węgierskiej (1888-1914) bardzo sprawnie zorganizowali się niemalże we wszystkich sektorach życia publicznego, stanowiąc poważny i liczący się żywioł narodowy tej części Europy, uczestniczący we wszystkich elementach działalności państwa. W tym czasie powstało i działało wiele organizacji słowiańskich, takich jak: *Austrijsko društvo za ribarstvo i gojenje mnorskih riba u Trstu* (rok powstania: 1888), *Društvo prometnih uslužbencev Avstrije, Podružnica Trst* (1896), *Jugoslovanska socialno-demokratska stranka JSDS* (1896), *Zveza slovenskih trgovskih pomocnikov* (1898), *Društvo slovenskih in notarskih uradnikov, podružnica za Trst in okolico* (1899), *Zveza pekovskih delovcev Avstrije, Podružnica Trst* (1899), *Slovensko katoliško delovsko društvo* (1899), *Zbor svečcenikov sv. Pavla* (1899), *Trgovsko izobraževalno društvo* (1900), *Ljudski oder* (1905), *Učiteljsko društvo za Trst in okolico* (1906), *Zadružna zveza v Trstu* (1907), *Gostilniška zadruga International* (1908), *Zadruga vznikov za Primorsko* (1908), *Ribiška zadruga v Križu* (1909), *Združeni čevljarji v Trstu in okolici* (1910), *Zveza jugoslovanskih železničarjev, Podružnica za Trst in okolico* (1911), *Društvo jugoslovanskih uradnikov denarnih zavodov / Društvo jugoslovanskih činovnika novčanih zavoda u Trstu* (1911), *Društvo jugoslovanskih železniških uradnikov v Trstu* (1911), *Gostilniško društvo pri državem kolodvoru v Trstu* (1914) i wiele innych.²⁴⁷ Organizacje te oprócz jednoczenia słowiańskich, a przede wszystkim słoweńskich i chorwackich, miejscowych robotników, urzędników, rzemieślników i innych pracowników miały na celu podtrzymywanie tożsamości narodowej, językowej i kulturowej (wszystkie deklaracje, statuty, regulaminy i zasady ich działania były napisane także w językach rodzimych). Wyróżnianie się w miejscu zamieszkania pod względem narodowym było najczęściej powodowane poczuciem dumy i honoru z wysokiego statusu społecznego.²⁴⁸

²⁴⁶ Według spisu ludności z 1910 r. Triest zamieszkiwało 56 tysięcy obywateli pochodzenia słoweńskiego, co w porównaniu z 52 tysięczną stołeczną Lublaną oraz faktem, iż miasto było największym centrum słoweńskiego kapitału, zorganizowanego ruchu robotniczego, a także znaczącym słoweńskim ośrodkiem społeczno-kulturalnym, stawiało go w niezwyklej sytuacji.

²⁴⁷ Podaję za: M. Pahor: *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu*, op. cit. s. 110-111.

²⁴⁸ Por. M. Pahor: *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoje*. Trst 1998, s. 23.

Obecnie w Trieście zarejestrowanych jest kilkanaście wspólnot (*comunità*) etnicznych, językowych, kulturowych, wyznaniowych, por. np. (*comunità cristiana (cattolici, evangelici, ortodossi)*), *comunità Ebraica*, *comunità Serbo Ortodossa*, *comunità Greco Orientale*, *comunità Romeno Ortodossa*, *Centro Culturale Islamico di Trieste e FVG*, *ZSKD – Unione Dei Circoli Culturali Sloveni*, *Federazione delle comunità croate in Italia*, *Chiesa Cristiana Evangelica*, *comunità cinese*, *Assemblea Spirituale locale Bahà'i*, *Centro Buddhista Tibetano della Scuola Sakya*, *Associazione dei Senegalesi della Provincia di Trieste*, *Associazione Italo-Somala*, *Associazione Zizernak – Comunità armena FVG*, *I.R.C.I. – Istituto regionale per la cultura Istriano-fiumano-dalmata*. Są one koordynowane przez *Conferenza Mondiale delle Religioni per la Pace*, *sezione di Trieste* oraz *CACIT – Coordinamento delle Associazioni e delle Comunità degli Immigrati della provincia di Trieste*.

Niektóre z nich posiadają status mniejszości etniczno-językowej (np. *Minoranza linguistica slovena*, *Minoranza linguistica croata del Molise*), inne usilnie starają się go uzyskać (np. diaspory chorwacka, serbska). Jedne diaspory od najdawniejszych czasów są ściśle związane z historią miasta, inne dopiero niedawno organizują się, tworząc w znacznie lepszej sytuacji nową jakość koabitacji w warunkach realiów Unii Europejskiej.

5.1. Triesteńskie diaspory historyczne

5.1.1. Słoweńska mniejszość językowa i etniczna

Największą i najlepiej zorganizowaną słoweńską społecznością, powszechnie uważaną za autochtoniczną, jest *Slovenska manjšina v Italiji*. W literaturze można też spotkać terminy *Narodna skupnost v Italiji*, *Avtohtona slovenska narodna skupnost* a także *Zamejski Slovenci* lub *Zamejstvo*, które są rzadziej używane. Włoskie źródła, także ustawodawcze, posługują się terminem *Minoranza linguistica slovena / Slovenska jezikovna manjšina*.

Historyczne terytorium zasiedleń słoweńskich we współczesnych Włoszech rozciąga się ok. 30 kilometrowym pasem wzdłuż słoweńsko-włoskiej granicy od Adriatyku po Austrię, szacuje się jego powierzchnię na 1524 km² i jest położone w prowincji Furlandia-Julia, rozdzielone na obszary administracyjne (Videm/Udine 1120 km² z ogólnej powierzchni 4.890 km², Gorica/Gorizia 192 km² z 467 km² i Trst/Trieste 212 km²), w których znajduje się 36 powiatów ze słoweńską ludnością autochtoniczną.²⁴⁹ Terytorium to zostało zasiedlone przez Słoweńców w dwóch etapach; za pierwszy uważa się okres od VI w. (ziemie na linii Sesljan –

²⁴⁹ Por. : M. Kos: *Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje*. W: *Slovenci v Italiji včeraj in danes*. Založba tržaškega tiska. Trst 1974; M. Kaučič Baša: *Javna raba slovenščine kot manjšinskega jezika na Tržaškem*. Rozprawa doktorska. Ljubljana 1998, s.30-47.

Nabrežina – Križ – Prosek – Opčine – Trebače – Katinara – Žavljce), drugi zaś od XVII w. mocniej kolonizując Triest i najbliższe okolice. Do I wojny światowej Słoweńcy stanowili licznie znaczący procent ludności miejscowej, jednak zmiany społeczno-polityczne po jej zakończeniu i polityka nowych władz włoskich zmieniła zasadniczo ten stan rzeczy.²⁵⁰

Najbardziej wpływowa część słoweńskiej mniejszości mieszka w Trieście, gdzie są zlokalizowane liczne siedziby poszczególnych towarzystw i innych instytucji rodzimych. Aktualnie danych dotyczących ilości Słoweńców zamieszkujących Włochy nie można precyzyjnie określić, ze względu na bojkot miejscowej społeczności w przeprowadzanych spisach ludnościowych. W przybliżeniu określa się tę grupę obywateli Włoch na 50 do 100 tysięczną społeczność, w samym Trieście na kilka tysięcy.²⁵¹

Słoweńskie organizacje i instytucje mniejszościowe wchodzą w skład struktur państwowych (np. dobrze zorganizowana sieć szkół słoweńskich, słoweńskie radio i telewizja), w cywilno-prawne organizacje mniejszościowe (np.: media, towarzystwa i instytucje kulturalne z teatrem włącznie, a także sportowe) oraz gospodarcze (słoweńskie banki, towarzystwa ubezpieczeniowe, przedsiębiorstwa). Szczególne miejsce zajmuje tu Kościół Katolicki.

5.1.1.1. Edukacja

Zorganizowane słoweńskie szkolnictwo w Trieście jest obecne od 130 lat. Już w pod koniec XIX w. Słoweńcy domagali się tworzenia szkół w języku ojczystym. Początki były skromne, w 1887 r. *Towarzystwo św. Cyryla i Metodego* założyło pierwsze słoweńskie przedszkole, a w rok później szkołę podstawową, do której wpisało się 74 uczniów. Co roku zwiększała się ilość uczniów, więc utworzono z biegiem lat kilka szkół (przy ul. Montecchi 6 i San Francisco). Słoweńskie szkolnictwo rozwijało się i działało do 1923 r., po reformie Gentile faszystowski reżim zaczął je likwidować. Dopiero po 1945 r. w strefie militarnej anglo-amerykańskiej wznowione naukę w języku słoweńskim od przedszkola po szkoły średnie. W szkołach tych cały tok nauczania odbywa się wyłącznie w języku słoweńskim, a język włoski jest jednym z przedmiotów nauczania. Obecnie w Trieście i okolicy jest stosunkowo

²⁵⁰ Por. dane demograficzne M. Kaučič Baša: *op. cit.*

²⁵¹ Jedyne powojenne spisy ludności wykonane przez ISTAT w 1971 r. wykazywał 43.000 obywateli włoskich pochodzenia słoweńskiego. Od tego czasu z powodu sprzeciwu słoweńskiej mniejszości z Triestu nieoficjalnie mówi się o liczbie tej społeczności sięgającej 61.000 osób (Triest i okolice 25.289; Gorica i okolice 11.811; w Weneckiej Słowenii (Beneški Sloveniji) i Rezji – 24.279). Inne dane przedstawia Majda Kaučič Baša (s. 32): w regionie Triestu – 49.000, Goricy – 15.000, Vidmu – 21.000; razem 85.000 obywateli włoskich pochodzenia słoweńskiego. Por. także P. Stranj: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in gospodarski perspektivi*. Trst 1999, s. 485-487.

duża ilość słoweńskich przedszkoli, 28 szkół podstawowych, 6 niższych szkół średnich, 1 liceum klasyczne, 1 liceum realne (tzw. naukowe), 1 liceum pedagogiczne, 1 technikum handlowe, 1 technikum dla geometrów, 1 technikum z kierunkami: mechanika, technika, biochemia²⁵² oraz różnego typu szkoły muzyczne. W ostatnich czasach obserwuje się postępowy spadek populacji słoweńskiej i znaczne zmniejszenie ilości uczniów, nie równoważą tej sytuacji wpisy uczniów innych narodowości, w tym włoskiej.²⁵³ Mimo tego sieć szkolnictwa mniejszości narodowej stwarza możliwości powszechności nauczania w języku rodzimym, co pomaga w utrzymaniu tożsamości narodowej oraz sprawności posługiwania się językiem słoweńskim.

5.1.1.2. Media

Duże znaczenie dla słoweńskiej mniejszości mają *Radio Trst A* i telewizja *RAI 3 – Slovenski televizijski program*, które wchodzi w skład państwowej sieci *RAI*.

Również gazety i czasopisma są nie bez znaczenia. W sumie wydawany jest jeden dziennik (*Primorski dnevnik*), dwa tygodniki (*Novi glas* wychodzący w Goricy i *Iskra* publikacja partii politycznej), dwa dwutygodniki partyjne *Novo Delo* i *Slovenski glas*, osiem miesięczników (dziecięce: *Mladika*, *Škrat*, *Rast*, młodzieżowe: *Galeb*, *Pastirček*, partyjny *Skupnost*, katolickie: *Vestnik*, *Zvon*), jeden kwartalnik: *Pretoki*, dwa kalendarze (*Jadranski koledar* i *Koledar goriške Mohorjeve grube*), osiemnaście publikacji różnych stowarzyszeń oraz siedemnaście szkolnych gazetek.²⁵⁴

5.1.1.3. Słoweńskie organizacje, stowarzyszenia i fundacje

Obecnie mniejszość słoweńska jest zorganizowana centralnie w dwie organizacje, pełniące podobną funkcję, a różniące się nieco ideologicznie: *Slovensko kulturno-gospodarsko zvezo*²⁵⁵ i *Svet slovenskih organizacij*,²⁵⁶ które jednoczą dużą ilość związków, towarzystw

²⁵² Por.: M. Kaučič Baša: *Slovenska šola na tržaškem: Sociolingvistična presja*. W: *Zbornik slavističnega društva Slovenije 3. Vprašanja slovarja in zdomske knjižvnosti*. Red.: M. Orožen. Zborovanje slavistov. Murska Sobota 1992, s. 159-189.

²⁵³ Por. np.; *Iz raziskave SLORIja izhaja za leto 2002 v Tržaški pokrajini je: 26 vrtcev, v katere je bilo vpisanih 456 otrok, to pomeni, da je v zadnjih 25-ih letih število otrok padlo za 44 %; 20 osnovnih šol s 661 učenci število je upadlo v 25-ih letih za 51 %; 7 nižjih srednjih šol s 394 dijaki, padec je za 54 %; 8 višjih srednjih šol s 577 dijaki, število je padlo v 25 letih za 19 %* (N. Paulin: *Slovensko šolstvo v Italiji*. <http://www.skgz.org/slovensko-solstvo-v-italiji>; także por.: M. Kaučič Baša: *op. cit.* s. 84-86. or

²⁵⁴ Zob. M. Kaučič Baša: *op. cit.* s. 86-87.

²⁵⁵ Zob. www.skgz.org

²⁵⁶ Zob. www.ssorg.eu

i fundaciji (por. np.: *Związek słoweńskich towarzystw kulturalnych* (*Zveza slovenskih kulturnih društev* /*Unione dei Circoli Culturali Sloveni* - ZSKD²⁵⁷, *Združenje slovenskih športnih društev v Italiji* – ZSSDI²⁵⁸, *Zveza crkvenih pevskih zborov Trst*, *Glasbena matica*, *Inštitut za slovensko kulturo*, *Kmečka zveza*, *Krut*, *Kulturni dom v Gorici*, *Kulturno društvo Ivan Trinko*, *Narodna in študijska knjižnica*, *tednik Novi Matajur*, *Primorski dnevnik*, *Slovenski izobraževalni konzorcij* - Slovik, *Slovenski raziskovalni inštitut*, *Slovensko stalno gledališče*, *Slovensko deželno gospodarsko združenje*, *Zavod za slovensko izobraževanje*, *Združenje slovenskih športnih društev v Italiji*, *Zveza slovenskih izseljencev Furlanije-Julijske krajine*, *Tržaška kreditna banka*, *Kmečka banka v Gorici*, itp.²⁵⁹).

²⁵⁷ Organizacja zaistniała od 7 października 1945 r. najpierw jako *Slovensko-hrvatske prosvetne zveze*, następnie *Zveza slovenskih prosvetnih društev*, potem *Slovenska prosvetna zveza*, który jednoczy 83 organizacji kulturalnych i oświatowych działających w triesteńskiej, goriciańskiej i videmskiej prowincji, z przedstawicielstwami w Trieście, Goricy, Czedadzie i na Slobici w Rezzii.

²⁵⁸ Organizacja jednoczy 57 słoweńskich towarzystw sportowych i jest członkiem słoweńskiego i włoskiego *Komitetu Olimpijskiego*, zob. www.zssdi.it, www.slosport.org

²⁵⁹ Słoweńskich organizacji społecznych, kulturalnych, gospodarczych, sportowych w Republice Włoskiej jest znaczna ilość, por. np. *Kulturno društvo Slomškov dom Bazovica*, *Ženski pevski zbor iz Ronk*, *Slovensko kulturno rekreacijsko društvo (SKDR) Jadro*, *Slovensko kulturno športno rekreacijsko društvo* – Tržič, *Radijski oder*, *Associazione Hermada - soldati civili*, *Umetnostni in kulturni center SKERK*, *AŠD sovodnje*, *Zbor Jacobus Gallus*, *Društvo "Marij Kogoj"*, *Slavistično društvo Trst-Gorica-Videm*, *Slovensko kulturno središče Planika Kanalska dolina*, *Zadruga Naš Kras*, *Sklad Libero in Zora Polojaz*, *Primorski dnevnik DZP-PRAE*, *Zveza slovenskih kulturnih društev*, *Sklad Tabor*, *Slovensko kulturno društvo Lipa*, *Slovensko kulturno društvo "Slavko Škamperle"*, *Šentjakobsko kulturno društvo*, *KD Kraški dom*, *Slovensko otroško in mladinsko pevsko društvo Vesela pomlad*, *Kulturno društvo za umetnost KONS*, *Slovenski taborniki - Rod modrega vala*, *Kulturno društvo "1001" Gorica*, *Amatersko športno združenje dom – Gorica*, *Kulturna zadruha Maja*, *Kulturni dom Gorica*, *Slovensko kulturno društvo Lonjer-Katinara*, *Slovenska prosveta*, *MOSP*, *Društvo Finžgarjev dom*, *Mladika scarl* - z. z o. z., *Mladi slovenske skupnosti*, *Mladinski trebenski krožek* – MTK, *Odbor kraškega pusta*, *Mešani pevski zbor "Lojze Bratuž"*, *Knjižnica Dušana Černeta*, *Športno kulturno društvo "Cerovlje Mavhinje"*, *Društvo rojanski Marijin dom*, *Študijski center "Melanie Klein"*, *Zveza cerkvenih pevskih zborov*, *Otroški pevski zbor Ladjica*, *Narodna in študijska knjižnica*, *kinoatelj*, *Združenje staršev otrok iz osn. Šole Virgil Šček iz Nabrežine*, *Slovenska zamejska skavtska organizacija* - Trst, *KD ribiški muzej tržaškega primorja*, *Slovensko persko društvo Krasje*, *Glasbeno kulturno društvo "druga muzika"*, *SLORI Slovenski raziskovalni inštitut*, *KD Slovan*, *SKD Krasno Polje*, *KRUT*, *Društvo slovenskih upokojencev Trst*, *Amatersko športno društvo (AŠD)*, *Shingkai Club*, *Tržaški pomorski klub (TPK) Sirena*, *Sklad Mitja Čuk*, *SCGV Emil Komel*, *Prosvetno društvo Vrh sv. Mihaela*, *Mladinski dom*, *Skultura 2001*, *Kulturno društvo Sabotin*, *Slovenska zamejska skavtska organizacija* – Gorica, *Skupnost družin Sončnica*, *Š.Z. Olympia*, *Prosvetno društvo Štandrež*, *Sindikato slovenske šole* - sekcija Gorica, *Društvo Ars Galerija*, *Združenje slovenski dijaški dom "Srečko Kosovel"*, *Društvo skupnost*, *Krožek za družbena vprašanja "Virgil Šček"*, *DIZ / I.S.I.S. Jožef Stefan*, *Slovensko zamejsko numizmatično društvo "J.V. Valvasor"*, *Kulturno društvo "Ivan Trinko"*, *Novi Matajur*, *Beneško gledališče*, *Inštitut za slovensko kulturo*, *Društvo beneških umetnikov*, *Zavod za slovensko izobraževanje*, *Kulturno društvo Rečan*, *Študijski center Nediža*, *SPDT –slovensko planinsko društvo Trst*, *AŠD Sloga Tabor*,

5.1.1.4. Kościół

Obecność słoweńskich wyznawców Kościoła Rzymsko-Katolickiego w diecezji triesteńskiej jest zaświadczona od VI w. W średniowiecznych dokumentach można i dość często spotkać nazwiska duchownych, nawet hierarchów, słowiańskiego pochodzenia, jak np.: biskup Pietro Bonomo (1458-1546)²⁶⁰, a lublański biskup Tomaž Hren (1560-1630) zbudował w Trieście letnią rezydencję dla lublańskich jezuitów. W latach 1832-1919 biskupami diecezji triesteńskiej byli duchowni pochodzenia słoweńskiego lub chorwackiego, por.: Matevž Ravnikar (1831-1845), Jernej Legat (1846-1875), Ivan Nepomuk Glavina (1882-1895), Andrej Marija Šterk (1896-1901) i Andrej Karlin (1911-1919) co nie było bez znaczenia dla słoweńskiej społeczności, która miała swobodny dostęp do kościoła i liturgii w rodzimym języku. Sytuacja diametralnie zmieniła się po 1919 roku, po przyłączeniu Triestu do Włoch.

Obecnie triesteński obszar jest administracyjnie podzielony na dwie diecezje: *triesteńską* (*tržaška*) w skład której wchodzi parafie w gminach Triestu, Doliny, Milje i Repentaborze oraz na *goricjańską* (*goriška*) ze Zgolnikiem i Natrežiną. Czyni tu pastoralną posługę 23 duchownych w 29 parafiach, w kilkunastu parafiach obrzędy liturgiczne w języku słoweńskim sprawowane są codziennie. Zauważalna jest tendencja zmniejszającego się uczestnictwa w liturgiach, szczególnie ludzi młodych, brak jest też powołań kapłańskich, a kapłani z Republiki Słowenii nie uzyskują pozwoleń na swoją pełną działalność na tym obszarze. W związku z tym zawęża się działalność Kościoła Katolickiego w języku słoweńskim.

AŠZ - USD Sloga, AŠZ SK Devin, ZSSDI, Slovensko deželno gospodarsko združenje, Svet slovenskih organizacij, Škedenjski etnografski muzej, Naš vestnik, Društvo slovensko gledališče, Kulturno društvo festival Kras, Zveza slovenskih izseljencev Furlanije Julijske Krajine, Združenje "don Eugenio Blanchini", Kulturno društvo muzej rezijanskih ljudi, Most societa' coop. A r.l., Združenje don Mario Cernet, Center za kulturne raziskave, Deželna kmečka zveza, Kulturni center Lojze Bratuž, Katoliško tiskovno društvo, Goriška Mohorjeva zadruga, S.K.D. Igo Gruden, Zveza slovenske katoliške prosvete, Krožek za družbena vprašanja "Anton Gregorčič", ŠZ Soča APD, SKD Hrast, Združenje cerkvenih pevskih zborov – Gorica, Združenje prostovoljnih krvodajalcev - Tržič - sekcija Doberdob, ASD NK Kras Repen, Glasbena matica, Društvo AMA - skupine za samopomoc, SKD Valentin Vodnik, Slovensko kulturno društvo Primorec, Mednarodna operna akademija Križ pri Trstu, AŠZ - USD Jadran, KZPMKIU Galeb, Knjižne zdaje, Skupni podporni sklad, Slovenska kulturno gospodarska zveza, Slovenski dijaški dom s. Gregorčič, Gospodarska zadruga Lonjer – Katinara, Kulturna ustanova Josip Pangerc, Zadruga kulturni dom Prosek Kontovel, Slovensko dramsko društvo Jaka Štoka, AŠZ Go Volley, Združenje staršev OŠ "Fran Milčinski, Koordinacijsko združenje kraških vasi, Agrarna skupnost – Comunanza, JUS Devin, Slovenski dom z. Z o. Z., SLOV.I.K. Slovenski izobraževalni konzorcij, Associazione topolo' - topoluove c/o antonella bucovaz, Sklad Dorče Sardoč, Comune di ronchi dei legionari, Gospodarska zadruga "Brajda vrh", Športno kulturno rekreacijsko društvo Danica, Združenje staršev OŠ in O.V. Domjan, SKRD Jezero, Športno združenje Bor, S.K.P.D. Frančišek Borgija Sedej, G.S.G. groupe space globe mitteleuropa SRL, OPZ Veseljaki, Slovensko goriško gospodarsko združenuje, Associazione RAT Sloga.

²⁶⁰ Jego uczniem był Primož Trubar.

5.1.1.5. Teatr słoweński

Jednym z elementów podtrzymywania słoweńskiej tożsamości jest nieprzerwana działalność teatru słoweńskiego zwanego obecnie *Slovensko stalno gledališče (SSG) / Teatro Stabile Sloveno*, który od 1964 r. ma swoją siedzibę w *Domu Kultury (Kulturni dom)* przy via Petronio 4.²⁶¹ Korzenie słoweńskiej stałej sceny dramatycznej sięgają początków XX wieku, od momentu powstania *Słoweńskiego Towarzystwa Dramatycznego (Slovensko dramatično društvo)* w 1902 roku i uzyskania własnego locum w *Domu Narodowym (Narodni dom)*. Natychmiast po wyzwoleniu Triestu w 1945 r. przekształcono teatr w profesjonalną scenę działającą do dnia dzisiejszego, udostępniając swój repertuar także publiczności włoskiej²⁶².

5.1.1.6. Konsulat słoweński w Trieście

*Generalni konzulat Republike Slovenije v Trstu*²⁶³ utworzono w 1992 r. po powstaniu Republiki Słoweńskiej z siedzibą przy via S. Giorgio 1. Swoją działalnością m.in. wspomaga on słoweńską mniejszość narodową.

5.1.2. Triesteńska Wspólnota Żydowska

W Trieście Żydzi pojawili się już w XIII wieku. W XVII w. zostali przesiedleni do getta zlokalizowanego za Wielkim Rynkiem. Za czasów rządów cesarzowej Marii Teresy w 1771 r. uzyskali niektóre prawa i swobodę gospodarczą, a za cesarza Józefa II powstały pierwsze żydowskie szkoły.

W 1938 roku w Trieście było około 6.000 obywateli pochodzenia żydowskiego, ale wskutek eksterminacyjnej polityki faszystowskiego reżimu zostali, razem z licznymi przedstawicielami Słoweńców i innych obywateli pochodzenia słowiańskiego, wymordowani w koncentracyjnym obozie zlokalizowanym w dawnej suszarni i łuszcarni ryżu Risiera di San Sabba lub wywiezieni do Auschwitz.

Obecnie w Trieście zamieszkuje około 2.300 obywateli pochodzenia żydowskiego i są zorganizowani w *Triesteńskiej Wspólnocie Hebrajskiej (Comunità Ebraica di Trieste)*, która

²⁶¹ Zob. www.teaterssg.it; także E. Bezin, P. Dolhar, *Kako lep je Trst*. Založništvo tržaškega tiska, Trst 2012, s. 141.

²⁶² Burzliwe dzieje powojennego Triestu odbiły się także na zmianach nazwy słoweńskiego teatru, por.: 1945 - 1947 *Slovensko narodno gledališče za Trst in Primorje*; 1947 - 1954 *Slovensko narodno gledališče za Svobodno tržaško ozemlje*; 1954 - 1956 *Slovensko narodno gledališče za Tržaško ozemlje*; 1956 - 1959 *Slovensko narodno gledališče v Trstu*; 1959 - 1977 *Slovensko gledališče v Trstu*; 1977 - *Slovensko stalno gledališče*.

²⁶³ Zob. <http://www.trst.konzulat.si>

prowadzi aktywną działalność kulturową i informacyjną.²⁶⁴ Na rogu ul. San Francesco i Donizetti zlokalizowana jest jedna z największych synagog w Europie, zbudowana w 1912 r. przez triesteńskich architektów Ruggera i Arduina Berlamów. Szkoła żydowska, muzeum i inne urzędy znajdują się przy ul. del Monte 5.

5.1.3. Grecka Społeczność Prawosławna

Oficjalnie społeczność ta została zgłoszona do magistratu w 1782 r. (po rozdziale z serbską diasporą), a w czterdzieści lat później, około 1820 r., na wybrzeżu zbudowano cerkiew pod wezwaniem św. Mikołaja. W najlepszych czasach wspólnota liczyła około 5.000 osób i w większości składała się z bogatych kupców, bankowców, kamieniczników, lekarzy, ludzi wolnych zawodów. Wśród nich byli aktywni mecenasi sztuki, (np.: Demetrio Carciotti, Giovanni Andrulaki, Giovanni Hatzacosta, baron Economo), fundatorzy szpitali psychiatrycznego (rodzina Galatti) i pediatrycznego Burlo Garofolo (rodziny: Manussis, Giannichesi, Ralli, Scaramanga).

Społeczność pochodzenia greckiego liczy dziś około 600 osób i jest zorganizowana we *Wspólnocie Greko-Orientalnej (Comunità Greco-Orientale Trieste)*. Obecność wspólnoty w mieście jest zauważalna, szczególnie aktywne są: *Grecka Cerkiew Prawosławna*, *Towarzystwo Trieste-Grecia Giorgio Costantinidesa* i *Helleńska Fundacja Kulturalna*, gdzie prowadzona jest nauka języka greckiego. Siedziba greckiej społeczności obok cerkwi św. Mikołaja została w 2000 r. przebudowana w hotel i restaurację *Filoxenia*, przy której działa grupa folklorystyczna. W mieście znajduje się jeszcze kilka greckich restauracji.²⁶⁵

5.1.4. Serbska Wspólnota Prawosławna

Serbowie w Trieście, po Słoweńcach, dzisiaj są najliczniejszą diasporą. Ich liczebność określa się od 10.000 do 15.000 mieszkańców w regionie, w tym ponad 4.000 w mieście. Od 1869 r. posiadają przy placu Ponte Roso okazałą cerkiew pod wezwaniem św. Spiridiona Cudotwórcy (wcześniej, bo od 1751 r. dzielili ją z Grekami), a od 1872 szkołę podstawową Jovan Miletić, pierwszą serbską szkołę w historii, która instytucjonalnie działała do lat 60-tych ubiegłego wieku²⁶⁶, a od kilkudziesięciu lat diaspora przy popołudniowym nauczaniu języka serbskiego korzysta z pomieszczeń cerkiewnej gminy przy placu św. Antoniego. Sta-

²⁶⁴ Zob. www.triestebraica.it; E. Bezin, P. Dolhar, *op. cit.*, s. 98.

²⁶⁵ Zob. www.comgrecoTrieste.it; E. Bezin, P. Dolhar, *op. cit.*, s.74-75.

²⁶⁶ W Serbii, która była od kilku wieków pod panowaniem Turków Osmańskich nie było zorganizowanego szkolnictwa rodzimego.

rania Serbów o utworzenie szkoły nie zyskują aprobaty władz miasta. Wokół cerkwi skupia się większość działalności społecznej i towarzyskiej Serbów.²⁶⁷

Serbska pravoslavna crkvena gmina (Srpska pravoslavna crkvena opština u Trstu), została założona w 1736 roku i stanowi do dziś centrum diaspory.²⁶⁸ Kiedyś była to jedna z najbogatszych wspólnot w mieście, którą stać było na dwukrotne budowanie świątyni i liczne pałace, dziś także do najbiedniejszych nie należy. Pod koniec XVIII w. powstaje tu jeden z najważniejszych centrum kultury serbskiej, które skupiało takich twórców, jak: Dositej Obradović, Vuk Karadžić, Petar II Petrović Njegoš, Lukijan Mušicki, Joakim Vujić, Matija Ban, Josif Rajačić, Mihailo Obrenović i wielu innych. Serbowie z biegiem czasu zorganizowali liczne towarzystwa kulturalne, społeczne i sportowe. Współpracowali z pozostałymi obywatelami pochodzenia słowiańskiego. W okresie prosperity Serbowie i Czarnogórcy wybudowali lub wykupili ponad 60 pałaców, co świadczyło o ich mocy ekonomicznej i dobrze zorganizowanej działalności mniejszości etnicznej skupionej wokół prawosławnej cerkwi św. Spiridiona.

Ważnym wydarzeniem było powstanie *Srpske čitaonice (Sala di lettura serba)*, która została udostępniona licznym członkom w październiku 1909 r. na drugim piętrze w gmachu przy ul. Lazzaretto 5. Organizatorami jej byli Lazar Aničić, Špiro Janković, Aleksandar Knežić i Aleksa Mičić.

Po I i II wojnie światowej sytuacja serbskiej społeczności zmieniła się na niekorzyść. W pałacu jednego z najbogatszych mieszczan, dobroczyńcy *Srpske skupnosti*, Risto Škuljevića został założony pierwszy konsulat *Królestwa Jugosławii*, w którym pracował jako dyplomata Ivo Andrić, wybitny pisarz i późniejszy noblista.

Obecnie Serbowie swą aktywnością, zwłaszcza *Stowarzyszenie Serbów V. S. Karadžić (Udruženje Srba V. S. Karadžić)* podkreślają swoją obecność w mieście. Potomkowie dawnych zamożnych rodów Kurtoviciów, Vojnoviciów, Gopčeviciów, Kvekiciów, Nikoliciów, Ivanoviciów, i innych w większości wymarli, a współczesna diaspora składa się z uchodźców ekonomicznych, częściowo także politycznych, którzy od rozpadu byłej Jugosławii w latach 90-tych XX w. licznie i chętnie przybywają z borykającej się ekonomicznie Republiki Serbskiej. Wspólnota od dłuższego czasu bezskutecznie stara się u władz miejskich i centralnych o status mniejszości narodowej. Triesteńscy Serbowie to tylko niewielka część obywateli pochodzenia serbskiego zamieszkujący Republikę Włoską, szczególnie jej północne obszary.

²⁶⁷ Por.: Đ. Milošević (Milossevich), M. Bianco Fiorani: *Srbi u Trstu*. Udine 1978; D. Medaković, Đ. Milošević: *Letopis Srba u Trstu*. Beograd 1987.

²⁶⁸ Miodrag Purković: *Istorija srpske crkvene pravoslavne opštine u Trstu*. Trst 1960.

Serbów w Trieście wspiera *Generalni Konzulat Republike Srbije*, który jest ulokowany przy ul. del Friuli 54.

5.1.5. Wspólnota Szwajcarska

Szwajcarzy zorganizowali swoją wspólnotę nazwaną *Circolo svizzero di Trieste* w latach 20-tych XX wieku. Pierwszym jej przewodniczącym był Piero Balthasar Berta (1920-1936), od 2008 r. funkcję tę pełni Giuseppe Reina, obecnie zaś Irene Beutler-Fauguel. Wspólnota od 1968 r. posiada swój organ prasowy *la Gazzetta svizzera* (fundator Emilio Steffen).

5.2. Wspólnoty powstałe w ostatnim stuleciu

5.2.0. Uwagi wstępne

Przełom XX i XXI wieku był znaczącym okresem w historii europejskiej. Zakończyły się czasy podziału Europy na dwa przeciwstawne sobie obozy polityczne. Zorganizowany ruch społeczno-polityczny *Solidarność* w Polsce doprowadził do zmian, które do tej pory były nie do pomyślenia. Powoli zostały naruszone polityczne struktury komunistyczne w krajach środkowej, wschodniej i południowej Europy, co skończyło się upadkiem federacyjnych państw: *Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich*, *Socjalistycznej Republiki Czechosłowackiej* oraz *Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii*. Runął mur berliński i połączyły się dwa państwa niemieckie. Pozostałe państwa *układu warszawskiego* stały się demokracjami konstytucyjnymi. Konsekwencją tego było powstanie nowych państw o zupełnie innym ustroju społeczno-politycznym.

W Europie zaczęła się wzmacniać i rozszerzać Unia Europejska, do której zgłosiły akces przystąpienia nowe państwa europejskie.

Republika Chińska zajęła jedno z przodujących miejsc w światowej gospodarce i finansach. Obecność Chińczyków w świecie stawała się faktem dokonany.

5.2.1. Diaspora Chińska

Obecność Chińczyków w Trieście wyraźnie zaznaczyła się pod koniec XX wieku. Najpierw pojedyncze osoby przybywały do miasta i pozostawały w nim interesując się handlem. Następnie coraz więcej kupców i restauratorów pochodzenia chińskiego zaczęło z sukcesem wchodzić na rynek gospodarczy w dzielnicy Borgo Teresiano, znanej z handlu z przy-

byszami z dawnej Jugosławii. Dziś, żywiołowo rozwijająca się, społeczność chińska liczy ponad tysiąc osób i jest zorganizowana we wspólnotę zwaną *La comunità cinese di Trieste*.²⁶⁹

5.2.2. Nowe diaspory powstałe po upadku SFRJ

Koniec lat 90-tych XX wieku zaznaczył się na Bałkanach kryzysem najpierw gospodarczym, następnie politycznym. Zaczął się proces wypowiedzania lojalności poszczególnych republik w dawnej Jugosławii, czemu przeciwstawiła się *Jugosłowiańska Armia Ludowa* doprowadzając do krwawych konfliktów zbrojnych. W rezultacie powstały kolejno niezależne republiki: Słowenii, Macedonii, Chorwacji, Bośni i Hercegowiny, Serbii, Czarnogóry oraz Kosowa. Wszystkie te narody starały się utworzyć swoje struktury państwowe wraz z przedstawicielstwami dyplomatycznymi, aby chronić interesy licznych migrantów poza granicami ich państw. W Trieście widać to najwyraźniej. Powstały tu nowe konsulaty generalne jak i diaspory: *La comunità Albanese di Trieste*, *L'Associazione Studenti Albanesi dell'Università degli Studi di Trieste (ASAT)*, *La comunità Macedone di Trieste*, *La comunità Croata di Trieste - Hrvatska zajednica v Trstu*²⁷⁰.

5.2.3. Migracje narodów w ramach Unii Europejskiej

Integracja większości narodów europejskich w strukturach Unii Europejskiej stworzyła nowe sytuacje i wyzwania do tej pory niespotykane. Likwidacja barier izolujących poszczególne społeczeństwa, przede wszystkim granic, w miarę jednolita polityka gospodarcza i finansowa, wzajemna pomoc, także w zakresie bezpieczeństwa, otworzyła całą Europę na świat. Tym samym zbliżyliśmy się do innych cywilizacji. Europa stała się dla wielu bardziej atrakcyjna co przejawia się w masowych migracjach w tym kierunku. W Trieście pojawili się ich przedstawiciele, szukający lepszego i wygodniejszego życia, a przede wszystkim pracy. Już dziś są tu zauważalni Ukraińcy, Mołdawianie, Kosowianie, Azjaci, Afrykanie, a nawet Latynoamerykanie. Problem masowych migracji uciekinierów przed zagrożeniami wojennymi, zmianami klimatycznymi z południa w kierunku północnym, jest do tej pory nie rozwiązany. Triest znowu staje się miastem kosmopolitycznym, w którym zamieszkują diaspory różnych narodowości.

²⁶⁹ Zob.: Davino A.: *La comunità cinese di Trieste*. EUT. Trieste 2013.

²⁷⁰ O diasporze chorwackiej zob. szerzej w *Rozdziale VI*.

Rozdział VI

Diaspora chorwacka we współczesnym Trieście

6.0. Uwagi wstępne

Wiek XX dla Słowian zamieszkujących Triest był trudnym okresem, szczególnie czas faszyzmu. Prześladowania i szykany, a potem skutki II wojny światowej spowodowały nieodwracalne zmiany w ich populacji. W stosunku do dawnej liczby mieszkańców pochodzenia chorwackiego sytuacja demograficzna w mieście poważnie się zmieniła. Uważa się, że obecnie ponad dwustutysięczny Triest zamieszkuje około 3 do 4 tysięcy obywateli pochodzenia chorwackiego. Czynnikiem integrującymi diasporę są tradycje historyczne, językowe, kulturowe, sportowe i wyznaniowe. Bliskość miasta do granic państwowych oraz zmiany, które nastąpiły po powstaniu niezawisłej Republiki Chorwackiej, określają jakość diasporę, jej związki z całą wspólnotą i motywacje poszczególnych jej członków.

Pierwsze lata nowego państwa chorwackiego były mocno niestabilne, organizacja nowego systemu społeczno-politycznego, przeradzające się konflikty zbrojne w widmo wojny z *Jugosłowiańską Armią Ludową*, zagrożenia oderwania części kraju przez separatystów serbskich i inne mobilizowało część społeczeństwa, mieszkającego poza granicami państwowymi, do solidaryzowania się z ojczyzną poprzez różnego typu wsparcia. Aby udzielić dobrze zorganizowaną, a niezbędną, pomoc Macierzy społeczność chorwacka w Trieście zaczęła się ponownie organizować.

W obliczu nowej sytuacji postjugosłowiańskiej, nowych warunków unijnych w Europie, Chorwaci zaczęli prace nad uporządkowaniem swoich interesów społecznych za granicą. We Włoszech powstał *Związek Chorwackich Wspólnot we Włoszech (Savez hrvatskih zajednica u Italiji)*, który został utworzony 31 marca 2001 r. Pomysł na stworzenie jednej organizacji, która by reprezentowała wszystkie lokalne diasporę zamieszkujące Republikę Włoską zrodził się jeszcze w latach 90-tych XX wieku przy okazji zjazdu *Światowego Kongresu Chorwatów* w Zagrzebiu wśród działaczy diaspor chorwackich Luką Kriliciem (rzymska dia-

spora), Antonio Sammartino (molizańska mniejszość językowa) i Damirem Murkoviciem (triesteńska diaspora), potem dołączyła pani Snježana Hefti (mediolańska diaspora). Przewodniczącym *Związku Chorwackich Wspólnot we Włoszech* został L. Krilić, zastępcami – A. Sammartino i S. Helfi, generalnym sekretarzem zaś D. Murković, który był gorącym orędownikiem założenia jednej organizacji reprezentującej interesy wszystkich chorwackich wspólnot zamieszkujących Republikę Włoską.

Zebranie inauguracyjne zorganizowane w Trieście zaszczylił swą obecnością ambasador chorwacki w Rzymie Drago Kraljević, konsul generalny z Triestu Vjekoslav Tomašić ze współpracownikiem Jakšą Kušanem, przedstawiciele *Macierzy Chorwackiej* Gordana Butković i Vanja Pavlovec, przedstawiciel administracji miejskiej – Roberto Damiani, przedstawiciele diaspor chorwackich we Włoszech oraz słoweńskiej, żydowskiej, greckiej i in. Uzgodniono, że *Związek Chorwackich Wspólnot we Włoszech* (*Savez hrvatskih zajednica u Italiji, delle Comunità Croate in Italia*) będzie reprezentować interesy następujących chorwackich wspólnot i fundacji:

1. *Zaklada "Agostina Piccoli"- Molise (Fondazione "Agostina Piccoli"- Molise)*

Antonio Sammartino, przewodniczący
Via Marconi, 86030 Montemitro / Mundimitar
Tel/Fax (--)39 0874 877 747
e-mail: fondazione.piccoli@email.it

2. *Hrvatska zajednica u Moliseu (Comunità Croata del Molise)*

Via San Rocco, 77, 86030 San Felice del Molise (Filić)
Tel: (--)39 0874 874 520

3. *Udruga "Naš jezik" (Associazione "Naš jezik")*

Plazza Nicola Neri 4, 86030 Aquaviva Collecroce (CB)

4. *Udruga "Naš grad" (Associazione "Naš grad")*

C.A. Angelo Genova
Via San Rocco 5., 86030 San Felice del Molise (CB)

5. *Hrvatsko-talijanska udruga u Rimu (Associazione Italo-Croata – Roma)*

Desa Blaslov Dujela, przewodniczaca
Via di Salona 74, 00131 Roma
Tel: (--)39 06 662 79 51
www.associazioneitalocroata.org

6. *Hrvatska zajednica u Milanu (Comunità Croata di Milano)*

Snježana Hefti, przewodnicząca
Via Ronco 53, 22060 Carimate
Tel. (--)39 031 561 186

7. *Hrvatska zajednica u Trstu (Comunità Croata di Trieste)*

Damir Murković, przewodnicząca
Via G. Carducci, 34100 Trieste
Tel: 040 36 96 39

8. *Hrvatsko-talijanska udruga – Udine (Associazione Italo-Croata-Udine)*

Tatjana Barković Mastnak, przewodniczący
Via Manzini 20, 33100 Udine
Tel. 00393402809909

W samym Trieście powrócono do dawnych tradycji organizowania się miejscowych obywateli pochodzenia chorwackiego w organizacje społeczne, kulturowe, sportowe, wyznaniowe i gospodarcze. Nie było to łatwe, bo po 1990 r. zmieniła się sytuacja geopolityczna tej części Europy.

6.1. Organizacje diaspory chorwackiej w drugiej połowie XX wieku

W 1992 r. zostało założone stowarzyszenie Chorwatów pod nazwą *Comitato pro Croatia*, które w 1996 r. zmieniło nazwę i status na *Matrix Croatica (Matica hrvatska)*, a następnie w 1999 roku ustanowiono *Wspólnotę Chorwacką w Trieście (Hrvatska zajednica u Trstu / Comunità Croata di Trieste)*.

6.1.1. Stowarzyszenie *Comitato pro Croatia*

Stowarzyszenie *Comitato pro Croatia*, znane także pod skróconą nazwą *Pro Croazia* (w dokumentacji pojawiają się obie nazwy) zostało założone 3 lutego 1992 roku z siedzibą w Trieście, przy ulicy Roma 9 i formalnie zarejestrowane w kancelarii notarialnej triesteńskiego notariusza Massimo Paparo, mieszczącej się przy ulicy San Nicolò 13. Składało się z *Rady Nadzorczej* złożonej z pięciu osób: Mate Vekicia – przewodniczącego, Benito Cotterle – wiceprzewodniczącego, Vanji Jurević – pełniącej funkcję sekretarki i skarbniczki oraz dwóch członków: Spomenki Sobat Nichelato i Fabrizio Polojaza. Funkcje rewidentów stowarzyszenia zostały powierzone: Maurizio Paleologo Oriundiemu, Italo Duravii i Erminii Leskovec.

W akcie założycielskim i statucie, składającego się z trzynastu artykułów, zawarto cele stowarzyszenia *Comitato pro Croatia*:

- organizowanie pomocy dla narodu chorwackiego, zarówno w ojczyźnie, jak i poza nią, głównie uciekinierom z terenów objętych działaniami wojennymi;
- zbiórka pomocy materialnej w formie pieniężnej;
- koordynowanie zbiórki i wysyłki niezbędnych materiałów dla szpitali, żywności i ubrań dla ludności cywilnej we współpracy z krajowymi i międzynarodowymi organizacjami humanitarnymi;
- propagowanie i rozpowszechnianie informacji dotyczących rzeczywistej sytuacji społecznej, politycznej i ekonomicznej w Chorwacji poprzez konferencje, seminaria i kongresy.
- aktywność informacyjna w miejscowej prasie i środkach masowego przekazu.

Członkostwo można było uzyskać, po przedstawieniu *Radzie Nadzorczej* odpowiedniego wniosku i po wpłaceniu rocznego wpisowego. Statut przewidywał także szereg rozporządzeń o prawach i obowiązkach *Rady*, o warunkach przyjęcia i rezygnacji członków, o zasadach głosowania, kontrolach i audytach, itp. Kadencyjność przewodniczącego trwała 3 lata.²⁷¹

Wkrótce grupa założycielska zwiększyła się do 40 osób, do której dołączyli wcześniejsi wolontariusze pracujący w *Komitetem solidarnościowym z narodem chorwackim* na rzecz pomocy rodakom. Prasa (np.: włoski *Trieste Oggi*, słoweński *Primorski dnevnik*) aktywnie włączyła się w akcję informacyjną oraz propagatorską. Konkretna pomoc rzeczowa (kilkaset ciężarówek z pomocą zostało wysłanych do Dubrownika, Zadaru, na Istrię, do Makarskiej, Zagrzebia, Osijeku, Mostaru, Tomislavgradu i innych miejscowości) nabrała realnych form. Szczególny wysiłek został podjęty celem niesienia pomocy humanitarnej Dubrownikowi w czasie, gdy był oblężony i bombardowany oraz ośrodkom uchodźców w Istrii. Dzięki działalności stowarzyszenia zostały nawiązane kontakty między szpitalem pediatrycznym z Zagrzebia a triesteńskim *Instytutem Klinicznym Burlo Garofano*, z których wyniknęła współpraca zwłaszcza w zakresie leczenia chirurgicznego dzieci rannych w czasie działań wojennych w Chorwacji i w Bośni. Pomoc humanitarną udzielano także poprzez instytucje *Caritasu* w Puli i Zadarze. 10 maja 1994 r. w obliczy stabilizacji politycznej Republiki Chorwackiej *Nadzwyczajne Zgromadzenie* postanowiło rozwiązać stowarzyszenie *Comitato pro Croatia*, w miejsce to powołać następne o nieco innych zadaniach.

²⁷¹ Więcej o stowarzyszeniu *Comitato pro Croatia* zob. V. Piasevoli: *La Comunità Croata di Trieste. W: I Croati a Trieste*. Red. J.C. D. Murković. Wyd. Comunità Croata di Trieste. Trieste 2007, s. 496-499.

6.1.2. Stowarzyszenie *Matrix Croatica*

Nowe stowarzyszenie pod nazwą *Matrix Croatica* zostało pomyślane jako triesteńska filia zagrzebskiej *Macierzy Chorwackiej (Matica hrvatska)*²⁷².

W dniu 6 grudnia 1996 roku w biurze notarialnym dra Massimo Papato (tym samym, w którym został założony *Komitet Pro Croatia*) zostało wpisane do rejestru stowarzyszenie *Matrix Croatica*, a akt ten został poświadczony przez Josipa Batulicia, Zvonko Makovicia, Nedjeljko Fabio, Ivana Rudelicia, Mario Spadanudy, Juana Octavia Prenza, Sofii Kavčić Dukcevic, Marka Šare, Fabrizia Polojaca, Vanji Markovicia i Mate Vekicia.

Rada Nadzorcza złożona z pięciu członków (Josipa Batulicia, Mate Vekicia, Vanji Markovicia, Maria Spadanudy i Marka Šare), nominowała przewodniczącego pana Mate Vekicia, przemysłowca włoskiego pochodzenia chorwackiego, oraz rewidentów: Italo Duriavy, Angeli Corbatto i Vandy Gammino.

Statut składający się z piętnastu artykułów zwyczajowej treści, a opartych na respektowaniu zobowiązań prawnych posiadał zapis: *Stowarzyszenie poświęci się w pierwszym rzędzie badaniu, ochronie i promocji chorwackiego dziedzictwa kulturalnego współczesnego i dawnego, kultywowaniu i ochronie języka chorwackiego poprzez kursy, czasopisma i dzienniki; zakładaniu i zarządzaniu bibliotekami i czytelniami; organizowaniu konferencji o tematyce artystycznej, kulturalnej i naukowej, wspomaganiu studentów i uczniów w ich nauce; organizowaniu działaczy kultury i innych sektorów oraz wszystkich innych osób pragnących uczestniczyć w osiągnięciu celów Stowarzyszenia; współpracy z towarzystwami i instytucjami artystycznymi, naukowymi i edukacyjnymi, a także ze wspólnotami religijnymi we Włoszech, Chorwacji i innych krajach, zwłaszcza w tych, w których zamieszkują Chorwaci.*²⁷³

Pan M. Vekić oddał do dyspozycji stowarzyszenia odpowiedni lokal w historycznym centrum Triestu na Piazza S. Giovanni 6 (obszerny stylowy apartament składający się z dużej sali spotkań oraz innych pomieszczeń o mniejszych rozmiarach z przeznaczeniem na czytelnictwo, salę wystaw, itp.). W 2000 roku Stowarzyszenie liczyło około dwustu zapisanych osób, od których nie żądano już składek wpisowych.

Działalność *Matrix Croatica* w pierwszych latach była stosunkowo zróżnicowana, jak zresztą świadczą tytuły niektórych wydarzeń: por. np.: *Prevođenje: dialog među kulturama, Od Vukovara do Vukovara*, prezentacja książki Bajram Fderico Bugni (*Jugoslavija i ex Jugoslavija*), *Preko zaleđenog mosta* – prezentacja I Karivan Miljenko Jergovića, *Govor iz tanjura* (gościem wieczoru był Branimir Donar), koncerty solisty Arsena Dedicia, dalmatyń-

²⁷² Por. V. Piasevoli: *op. cit.* s. 449-500.

²⁷³ Por. V. Piasevoli: *op. cit.* s. 499.

skiej grupy śpiewającej *Nostalgija*, konferencja *Hrvatsko-slovenska sloga u Trstu*. Wykłady i spotkania często były organizowane przy współpracy z Uniwersytetem w Trieście. Wszystkie te wydarzenia cieszyły się liczną obecnością publiczności przede wszystkim pochodzenia chorwackiego, ale także i Włochów oraz Słoweńców. Każde wydarzenie było relacjonowane przez media zarówno chorwackie, jak i włoskie (*Glas Istre, Vijenac, Il Piccolo* i in.).

W siedzibie przy Piazza San Giovanni 6, odbywały się także kursy języka chorwackiego dla dorosłych, prowadzone przez Nikicę Nadramija. Spotykali się tu również studenci, którzy przychodzili się uczyć lub oglądać programy krajowej telewizji chorwackiej.

Były też udane próby wydawnicze, m. in. wydano książkę Paola Frusca: *Genocid na Balkanu u ime Velike Srbije* (1997).

Stowarzyszenie działało aktywnie przez pięć lat, w 2001 r. zakończyło swoją działalność, po czym powstała następna organizacja.

6.1.3. Hrvatska zajednica u Trstu

Z początku 1999 roku powstała nowa organizacja diaspory chorwackiej pod nazwą *Wspólnota Chorwacka w Trieście* (*Hrvatska zajednica u Trstu / La Comunità Croata di Trieste*), zarejestrowana 2 marca w kancelarii notarialnej dra Camillo Giordano.²⁷⁴

Inaugurację jej działalności poprzedziły różnego rodzaju aktywności jeszcze w 1998 roku, jak np.: nieformalne wieczory i spotkania chorwackie. Dzięki zaangażowaniu Damira Murkovića na jednym z takich spotkań padła idea ponownego zorganizowania się obywateli miasta pochodzenia chorwackiego w kreatywną wspólnotę. Spontanicznie skompletowano komitet organizacyjny złożony z sześciu członków, który następnie przekształcił się w *Radę Nadzorczą* w osobach: Damira Murkovicia – przewodniczącego, Marco Šare – wiceprzewodniczącego i skarbnika, Aldo Bratovića – wiceprzewodniczącego, Roco Bega – sekretarza oraz członków Vesny Smirčić-Bratović, Renaty Hace-Citra, Mirko Parisa, Nedy Mihelčić-Piloti i Michele Trvesa. Komisję rewizyjną stanowili Giuseppe Righi, Zita Paris, wzmocnieni przez adwokatów: Lucio Catalana, Carlo Falagiani’ego i Adę Murković.

Na tymczasową siedzibę *Wspólnoty* wybrano biuro rodziny Murković, przy ulicy Carducci 8.

Dwadzieścia siedem artykułów *Statutu* normalizowało wszystkie relacje, warunki, prawa i obowiązki członków. Spośród celów *Wspólnoty* najważniejsze było: wspieranie kontaktów społeczno-kulturalnych między Włochami a Chorwacją; rozpowszechnianie we Wło-

²⁷⁴ Por. szerzej V. Piasevoli: *op. cit.* s. 500-509.

szech i w Chorwacji świadomości wspólnego dziedzictwa historycznego, kulturowego i wyznaniowego, współpraca z innymi chorwackimi wspólnotami na terenie Włoch; publikowanie dwujęzycznego czasopisma; organizowanie kursów języka chorwackiego, tematyczne spotkania, wystawy, konferencje, podróże i wycieczki; założenie ośrodka kultury wyposażonego w archiwum, bibliotekę i czytelnię.

W inauguracyjnym spotkaniu wzięło udział około stu pięćdziesięciu obywateli pochodzenia chorwackiego i ich włoskich przyjaciół, a także kilku przedstawicieli Republiki Chorwacji, wśród nich m. in. Katica Ivanišević – przedstawicielka chorwackiego *Saboru*, Davorin Rudolf - ambasador Republiki Chorwacji w Rzymie i Miroslav Bertoša - konsul generalny Republiki Chorwackiej w Trieście, przedstawiciele instytucji miejskich i regionalnych, wspólnot religijnych i etnicznych, a także prasa włoska, chorwacka i słoweńska.

Przewodniczący D. Murković po podkreśleniu jak bardzo znaczące jest to wydarzenie i przedstawieniu tradycji historycznej diaspory chorwackiej w Trieście stwierdził, iż ... *dzisiaj zauważamy, że dojrzała wola pokonania izolacji i utworzenia nowego podmiotu będącego w stanie zachować pamięć i tradycję, lecz także zdolnego do pójścia za nową perspektywą. Chodzi o to, abyśmy się znowu stali rozpoznawalni w tym mieście...*²⁷⁵ Wyraził też nadzieję, że wspólnie z innymi diasporami grup etnicznych będą budować pozytywne relacje społeczno-kulturalne.

6.2. Edukacja w języku chorwackim

Jedną z najważniejszych spraw postawionych przez *Wspólnotę* była organizacja edukacji w języku rodzimym.

Ze względu na stosunkową małą ilość i rozproszenie członków diaspory w mieście i okolicy nie jest możliwa ustawowa organizacja szkolna w języku chorwackim. Jednak starania *Wspólnoty* o regularne lekcje języka macierzystego dla dzieci, młodzieży, a nawet osób starszych dzięki wsparciu pani konsul Nady Ružić doprowadziły do delegowania nauczyciela przez Ministerstwo Szkolnictwa i Sportu Republiki Chorwackiej. Już w październiku 1999 r. zaczęła działać w Trieście pierwsza świetlica prowadzona w języku chorwackim przez Vesnę Piasevoli w pomieszczeniach na trzecim piętrze *Konsulatu Generalnego*. Ministerstwo dostarczyło podręczniki szkolne, natomiast w zakupie innych książek i gazet miały znaczący udział państwo Vanji Pavlovec ze *Służby na rzecz emigrantów chorwackich* w Rijecie oraz Any Bedriny z Puli. Lekcje dla dzieci odbywały się codziennie po południu, a dla dorosłych dwa

²⁷⁵ V. Piasevoli, *op. cit.*, s. 503.

razy w tygodniu, w godzinach wieczornych. Ilość uczniów na kursach wynosiła na początku dwadzieścia osób, a następnie wzrosła do trzydziestu. W lekcjach języka chorwackiego uczestniczyły dzieci z pierwszych klas szkoły podstawowej, ze starszych klas oraz z gimnazjum, głównie dzieci tzw. małżeństw mieszanych, o różnych poziomach znajomości języka.

W kursie dla dorosłych, w większości przypadków, uczestniczyli potomkowie chorwackich emigrantów lub ich małżonków zainteresowanych nauczeniem się języka chorwackiego. Co roku, wśród około dwudziestu kursantów byli także Słoweńcy z diaspory etnicznej w Trieście oraz Włosi zachęcani do nauki chorwackiego z powodów osobistych lub ze względu na pracę. Kursanci byli podzieleni na grupy złożone z około dziesięciu osób: zwykle chodziło o pierwszy i drugi poziom znajomości języka.

W trakcie roku 2003/04 *Wspólnota* nawiązała ściślejszą współpracę z mniejszością słoweńską w Trieście i dzięki wsparciu dyrektora *Szkoły Podstawowej im. J. Ribičič-K. Širok*, zostało podpisane porozumienie o prowadzeniu kursów języka chorwackiego w pomieszczeniach szkoły słoweńskiej.

Po zakończeniu pracy pani V. Piasevoli w jej miejsce zatrudniono nauczycielkę Tatjanę Mastnak, która uczy także w podobnych szkołach w Udine i Manzano, w następnych latach panie Olgę Diklić i Anę Jurić Spindler. Nauczanie jest kontynuowane w nowocześnie wyposażonej sali i uczestniczą w nim dzieci z klas z językiem nauczania słoweńskim.

6.3. Wydarzenia kulturalne

Wspólnota w czasie swojej działalności przedstawiła triesteńskiej publiczności liczne znane osobistości chorwackie, reprezentujące rozmaite dziedziny kultury, nauki i sztuki.

Do najciekawszych wydarzeń kulturalnych należy zaliczyć zorganizowane:

- w maju 2000 r. w księgarni *Minerva*, wspólnie ze społecznością słoweńską i włoską, cykl imprez *Kultura i sztuka współczesna Istrii* (*Kultura i suvremena umjetnost u Istri*) wraz z wystawą fotografii Eduarda Strenja oraz rysunków Hedy Gertner wystawionych w teatrze *Miela*, a także okrągły stół na temat *Literatura na Istrii*. Dla dzieci i młodzieży wystawiono komedię Daniela Načinovicia pt. *Burrra* wyreżyserowaną przez Roberta Raponja. Życie muzyczne w Trieście ożywili pieśniarz istrijski Bruna Krajcar piosenkami chorwackimi i włoskimi, muzyk rockowy Alen Vitasović i słoweńska wokalistka Mocja Maljevac. Program wzbogaciła projekcja filmu Zrinko Ogresta pt. *Crvena prašina*. Stowarzyszenie artystyczno-kulturalne „Lino Mariani”, które do dzisiaj działa w diasporze włoskiej w Puli, dało koncert chóru męskiego pod kierunkiem Nello Miliotti. Grupa taneczna *Croatia* natomiast przedstawiła balet kla-

syczny *Giselle*. Bogate wydarzenia kulturalne zakończył koncert Eduarda Kanclera, który wykonał *Mszę na organy* J. S. Bacha w bazylice św. Sylwestra.

- na początku roku 2002 r., dzięki dużemu zaangażowaniu licznych członków chorwackiej społeczności, współpracy z zagrzebskimi służbami na rzecz chorwackich emigrantów oraz wsparciu Konsulatu Generalnego w Trieście, uruchomiła nowy projekt zatytułowany *Spojrzenie na kinematografię chorwacką (Pogled na Hrvatsku kinematografiju)*, który przewidywał comiesięczną projekcję sześciu współczesnych filmów (*Maršal* Vinko Brešana, *Rusko meso* Lukasa Noli, *Tri muškarca* Melite Žganjer i Snježany Tribuson, *Holding* Tomislava Radića, *Isprani* Zrinko Ogresta i *Blanajnica želi ići na more* Dalibora Matanića). W *Błękitnej Sali* triesteńskiego kina *Excelsior* przedstawione filmy przetłumaczone na język włoski wyświetlano dwukrotnie, a po ich projekcji odbyły się dyskusje z reżyserami i aktorami. Impreza była później była przedstawiona publiczności rzymskiej w *Szafirowej Sali* kina *Roxyparioli*.
- w październiku 2000r. wspólnie z *Chorwacką Akademią Nauki i Sztuki* została zorganizowana konferencja naukowa zatytułowana *Hrvati u Trstu*.
- w czerwcu 2004 r. wśród różnych działań kulturalnych *Wspólnoty*, które miały miejsce pod auspicjami *Federacji Wspólnot Chorwackich we Włoszech* była wystawa autorska 97 letniego malarza Josipa Crnobori pt. *Razvoj jednog hrvatskog slikara*, zorganizowana w Bibliotece Publicznej w Trieście. Znany chorwacki malarz miał epizod emigracyjny w Trieście.
- w listopadzie 2004r. *Wspólnota Chorwacka w Trieście*, we współpracy z *Konsulatem Generalnym Republiki Chorwacji w Trieście*, przygotowała wystawę fotografii Rino Gropuzzo, na trzecim piętrze konsulatu, które stało się czymś w rodzaju ośrodka kultury chorwackiej. Motywem wystawionych fotografii, zrobionych w chwilach relaksu i odpoczynku, są pejzaże i piękno Górskiego Kotaru we wszystkich porach roku.

Tego typu imprezy kulturalne (koncerty, wieczory poetyckie, spotkania z literatami i politykami, nowości filmowe, wystawy i wernisaże fotograficzne, malarskie, prezentacje pikniki, degustacje win i gastronomiczne, wycieczki, itp.) są kontynuowane do tej pory. Jest to pewnego rodzaju promocja kraju ich pochodzenia oraz okazja do spotkań ludzi o podobnych zainteresowaniach. *Wspólnota* starała się utrzymać ściśle związki z Macierzą, współpracując z chorwackimi instytucjami kulturalnymi, naukowymi, politycznymi itp. jednocześnie tworząc dobry klimat w swoim środowisku.

6.4. Organizacje polityczne

Na terenie Republiki Włoskiej nie notuje się chorwackich partii politycznych, a ich przedstawiciele nie zasiadają we włoskim parlamencie.

6.5. Organizacje sportowe

Corocznie, późną jesienią, *Wspólnota* bierze udział wystawiając reprezentację chorwacką w znanych regatach żeglarskich *Barcolana*²⁷⁶ w Zatoce Triesteńskiej. Jest to też okazja do spotkań towarzyskich różnych środowisk nie tylko chorwackich.

6.6. Wydawnictwa

Wspólnota Chorwacka w Trieście od samego początku zainicjowała działalność wydawniczą. Nieodzowna stała się publikacja dwujęzycznego czasopisma *Most / Il ponte*, które dostarczało informacji o nurtujących jej wydarzeniach. Pierwszy numer ze stycznia 1999 r. redagowała Michele Treves, następne zaś (z marca 2000 r. i kwietnia 2001 r. Michele Treves i Vesna Piasevoli).

6.7. Media (prasa, RTV, Internet)

We Włoszech chorwackie diaspory nie posiadają żadnych nośników radiotelewizyjnych i nie nadają w języku chorwackim żadnych audycji, co jest spowodowane bliskością rodzimych środków medialnych i łatwością ich dostępności.

Wszystkie informacje i komunikaty *Wspólnota chorwacka w Trieście* przekazuje drogą elektroniczną (adres: <http://www.comunitacroatatrieste.it/>), gdzie na prowadzi aktywną działalność przede wszystkim informacyjną.

6.8. Kościół Rzymsko-Katolicki

Jeszcze pod koniec lat 80-tych XX stulecia mieszkańcy Triestu pochodzenia chorwackiego zaczęli się spotykać na zorganizowanych dla nich mszach w języku chorwackim celebrowanych w kaplicy kościoła *Św. Antoniego*. Z inicjatywy nieżyjącego już dra Nikoli Murkovicia (ojca Damira Murkovicia) zostało wydane księdzu Josipowi Šajinie z Poreča pozwolenie na comiesięczną liturgię w języku chorwackim dla mieszkańców miasta pochodzenia chorwackiego (druga niedziela miesiąca). Msza, która stała się już tradycją, utrzymała się do

²⁷⁶ Jedne z największych regat żeglarskich w świecie organizowanych w Zatoce Triesteńskiej zwykle na początku października.

dzisiaj. Ksiądz Josip Šajina, któremu towarzyszyła siostra Matea i pani Irena, śpiewaczka z chóru, odwiedzał swoich wiernych w Trieście przez dwadzieścia lat, aż do swojej śmierci 23 maja 2005 roku.

Do rodziny Murković, która uczestniczyła w mszach świętych, dołączyła wkrótce także rodzina Šare i inni. Ivica Bellomari, w liście wysłanym do redakcji czasopisma *Most*, napisał: *Cieszę się, że coraz liczniej uczestniczycie we mszy świętej, ponieważ pamiętam, że między rokiem 1990 a 1991 zbierało się maksymalnie około dziesięciu osób.*²⁷⁷ Pod koniec lat dziewięćdziesiątych, mała kaplica była wypełniona ludźmi, od najstarszych imigrantów w Trieście, po ich wnuków, podróżników i obywateli chorwackich będących przejazdem w tym mieście. Liturgia dawała możliwość kontaktu różnych pokoleń Chorwatów.

W latach 2011-2014 posługę tę wykonywał ks. Ivica Šušnjara, który nie widział większego zaangażowania całej wspólnoty w organizowanych liturgiach.

6.9. Język diaspory jako czynnik tożsamości narodowej Chorwatów triesteńskich

6.9.0. Uwagi wstępne

Wprawdzie triesteńscy Chorwaci należą do wspólnej diaspory zamieszkującej od dawna dzisiejsze Włochy, to ich sytuacja jest szczególna i specyficzna. Miasto wraz z najbliższymi okolicami było od wieków polietnicznym środowiskiem, gdzie się ścierały kultury i języki romańskie, germańskie i słowiańskie. Słoweńcy, dla których te tereny były i są autochtoniczne, uważali się za ich współgospodarzy, a Triest do XIX wieku był największym miejskim skupiskiem słoweńskim. Po I wojnie światowej nowopowstałe Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców,²⁷⁸ następnie Królestwem Jugosławii,²⁷⁹ a po II wojnie światowej

²⁷⁷ Por.: *op. cit.* s. 503.

²⁷⁸ Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (skr. „Królestwo SHS”; chorw. *Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, serb. *Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца*) – państwo 1 grudnia 1918 po rozpadzie Austro-Węgier. W obiegu nieoficjalnym nazywane Jugosławią – krajem południowych Słowian.

²⁷⁹ Królestwo Jugosławii – w obliczu wywołanego zabójstwem kryzysu politycznego w Królestwie SHS (20 czerwca 1928 – Serb z Czarnogóry, Puniša Račić, poseł Narodowej Partii Radykalnej, zastrzelił w Skupstzinie dwóch posłów Chorwackiej Partii Chłopskiej i ciężko ranił jej przywódcę Stjepana Radića, który zmarł z ran 8 sierpnia 1928) król Aleksander I Karadziordziewić rozwiązał skupstznę i wszystkie partie polityczne, zawiesił konstytucję i objął rządy osobiste; 3 października 1929 – dekretem królewskim w dążeniu do konsolidacji państwa, zmienił jego nazwę na Królestwo Jugosławii i wprowadził nowy podział administracyjny na banowiny, znosząc historyczne granice krajów, z których powstało Królestwo SHS. Do roku 1945 panowała dynastia Karadziordziewićów.

Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii,²⁸⁰ w końcu po 1991 roku Republika Słoweńska²⁸¹ i Republika Chorwacka²⁸² bezpośrednio posiadały wspólną granicę. Ta bliskość terytorialna stwarzała duże możliwości migracyjne dla zainteresowanych stron, ułatwiając bezpośrednią ich komunikację językową.

Triest zawsze był atrakcyjnym miastem, prężnie rozwijającym się i swoją kreatywnością, nie tylko gospodarczą, stwarzał nowe możliwości dla przybyszy. Chorwaci, nie tylko będący w sąsiedztwie, ale też mieszkający poza pobliską Istrią i Dalmacją, chętnie korzystali z nowopowstałej sytuacji. Tutaj chętnie przyjeżdżano, nie tylko w poszukiwaniu pracy, lecz także po nowinki handlowe. Szczególnie po II wojnie światowej, w czasie zmian społeczno-politycznych (komuniści Tita przejęli władzę w Jugosławii) duża ilość mieszkańców SFRJ bardzo często odwiedzała miasto należące do zachodniej strefy wpływów. Natychmiast jego gospodarka, a przede wszystkim handel, przestawiły się na nowych klientów. W sklepach zaczęto chętnie posługiwać się językami serbsko-chorwackim i słoweńskim. Liczna grupa Słoweńców, Chorwatów, Serbów, a nawet tzw. Sziptarów²⁸³ stała się cenionymi pracownikami oferującymi rodakom wszystko to, czego im brakowało w powstającym, z powojennej zawieruchy, państwie o innych tradycjach polityczno-społecznych. Tutaj, kilka kilometrów od granicy państwowej, stworzyła się możliwość egzystowania diasporom słowiańskim w ich rodzimym języku. Dlatego język chorwackiej diaspory w Trieście nieco inaczej rozwijał się jak w innych częściach Włoch.

6.9.1. Język triesteńskiej diaspory chorwackiej

Do niedawna nie widziano wielkiej potrzeby prowadzenia badań lingwistycznych, uważając zapewne, że bliskość oddziaływania chorwackiego języka standardowego jest gwarantem nikłych zmian, spowodowanych polilingwalnością na tym terenie. Dlatego, poza językiem mniejszości słoweńskiej, brak jest szczegółowych badań w tym zakresie, a publikacje dotyczący tego problemu są niepełne i niewystarczające. Ostatnio opublikowany artykuł

²⁸⁰ Formalnie państwo to zostało proklamowane w 1943 r. jako Demokratyczna Federacyjna Jugosławia. Dopiero w listopadzie 1945 r. zdominowany przez komunistów parlament zdetronizował króla i proklamował republikę. W 1946 r. nazwę oficjalną zmieniono na Federacyjna Ludowa Republika Jugosławii, a w 1963 r. – na Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii. Potocznie była przez mieszkańców niekiedy nazywana "drugą Jugosławią" (dla odróżnienia od "pierwszej", czyli Królestwa Jugosławii).

²⁸¹ Słowenia, Republika Słowenii (*Slovenija, Republika Slovenija*) – państwo Słoweńców (wraz z Chorwacją odłączyła się od Jugosławii 25 czerwca 1991).

²⁸² Chorwacja, Republika Chorwacka (*Hrvatska, Republika Hrvatska*) – państwo Chorwatów (wraz ze Słowenią odłączyła się od Jugosławii 25 czerwca 1991).

²⁸³ Pejoratywna nazwa obywateli SFRJ pochodzenia albańskiego.

A. Čilaš, I. Drpić i M. Lončarić²⁸⁴ próbuje zapełnić w minimalnym stopniu tę lukę. Autorzy wskazują na brak materiału językowego, potrzebnego do odpowiednich analiz, które by uporządkowały ten problem oraz nikłe zainteresowanie środowisk naukowych pobliskich ośrodków akademickich.

Triest nie posiada autochtonicznej chorwackiej mniejszości etnicznej, wszyscy członkowie diaspory są emigrantami, którzy wcześniej czy później przybyli do miasta w jakimś konkretnym celu, w znacznej większości albo jako emigranci gospodarczy, albo polityczni. Ich decyzje o zatrzymaniu się na dłużej lub krócej na obcym terytorium były niezależne od języka, wyznania, kultury czy poglądów jakie reprezentowali. Brali oni pod uwagę fakt, że aby egzystować w nowym środowisku, muszą w jakimś stopniu dostosować się do ogólnych praw panujących w mieście, włącznie z komunikacją w języku włoskim. Natomiast rozwój gospodarczy i kulturalny wymagał szerszego włączenia się w rytm ciągle rozrastającego się miasta. W Trieście nie ma dzielnic, parafii czy jakiegoś miejsca, gdzie zlokalizowana by była pokaźna część diaspory chorwackiej, toteż w jej komunikacji nie notuje się charakterystycznych środowiskowych zmian językowych, podobnych np. językowi Molizańskich Chorwatów²⁸⁵.

Zwykle diaspory, będące wynikiem masowej emigracji, dzielą się wewnętrznie na grupy generacyjne. Podobnie obserwuje się taki proces wśród Chorwatów zamieszkujących Triest. Grupy te ze względu na czas pobytu na emigracji, edukację oraz stopień asymilacji różnią się między sobą kulturowo i językowo. Młodsze pokolenia emigrantów są coraz to lepiej wykształcone, w mniejszym stopniu ich język jest uzależniony od podstawy gwarowej miejsca urodzenia rodziców, najczęściej są bi- lub polilingwalni i w mniejszym stopniu związani z organizacjami wyznaniowymi. Ich dzieci, urodzone już na obczyźnie, podlegają regularnemu iustawowemu kształceniu w języku włoskim, mają coraz mniejszy kontakt z językiem rodzimym (często jedynie wakacyjny) i są pod mniejszą presją językową w domu, preferując język włoski. W szkole uczą się innych języków obcych, najczęściej angielskiego lub niemieckiego.

²⁸⁴ A. Čilaš, I. Drpić i M. Lončarić: *A lingua dei Croati di Trieste*. W: *I Croati a Trieste*. Red. J. C. Damir Murković. Edizioni Comunità Croata di Trieste. Trieste 2007, s. 471-483.

²⁸⁵ Por. K. Feruga: *op. cit.*, s. 73-138; K. Feruga, E. Tokarz *Świat południosłowiańskich diaspor na przykładzie Molizańskich Słowian*. [w:] *Świat Techniki i Humanistyki*. Prace Naukowe Akademii Techniczno-Humanistycznej nr 1. Red. E. Tokarz. Wyd. Naukowe ATH. Bielsko-Biała 2007, s. 213-216, a także *Zagubione w historii diaspory słowiańskie*. W: *Opowiedzieć historię*. Red. B. Gontarz, M. Krakowiak. Wyd. UŚ. Katowice 2009, s. 446-455.

W czasie zbierania materiału badawczego w Trieście poszukiwałem potomków najstarszej generacji przybyszy z Chorwacji, ale ich praktycznie nie spotkałem, co nie oznacza, że nie istnieją w mieście. Kapelan chorwacki informował, że od czasu do czasu w kościele spotyka pojedyncze osoby, które nie posługują się już językiem rodzimym, nawet spowiedź odbywają w języku włoskim. Nie uczestniczą też w liturgiach organizowanych przez chorwacką wspólnotę. Bardzo często można spotkać ludzi, którzy przyznają się do pochodzenia chorwackiego, czasami rozumieją język chorwacki, słabiej się nim posługują, ale nie są zainteresowani współpracą ze wspólnotą chorwacką. Wielu z nich to także wykształceni ludzie, pełniący odpowiedzialne funkcje w administracji państwowej i miejskiej lub gospodarce, są mocno zromanizowani (bardzo często poprzez mieszane związki małżeńskie czy partnerskie) i nie widzą potrzeby utrzymywania kontaktów ze wspólnotą diasporową. Dlatego przy opisie języka rodzimego członków diaspy ograniczono się do zebrania materiału badawczego od przedstawicieli późniejszych generacji, którzy znają język Macierzy, bardzo często prowadzony do języka miejsca dawnego zamieszkania.

Sytuacja językowa Chorwatów historycznie była do 1990 r. skomplikowana. Nałożyło się nań wiele czynników, które preferowały inne języki niż rodzime, poprzez oficjalne szkolnictwo, obce administracje (austriacka, węgierska), a nawet kościół (w najmniejszym stopniu). Po uzyskaniu niepodległości po I wojnie światowej, priorytety federacyjne preferowały oficjalnie język serbsko-chorwacki, wynegocjowany podczas wiedeńskich rozmów niektórych z przedstawicieli inteligencji południowosłowiańskiej.²⁸⁶ W okresie powstania niezależnego państwa chorwackiego (*Neodvisna Država Hrvatska*), a następnie w latach dziewięćdziesiątych XX wieku Republiki Chorwackiej, powrócono do dawnych tradycji języka chorwackiego, który stał się językiem państwowym.²⁸⁷ Wymagało to oczywiście dostosowania się do współczesnej normy standardu chorwackiego, co w realiach chorwackich urzędów czy

²⁸⁶ Por.: E. Tokarz: *Utopijne teorie językowe u Słowian południowych*. W: *Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian*. T. I. *Ze świadomości utopijnej w refleksji językowej*. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997, s. 97-104; tenże: *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Michałowi Blicharskiemu*. Red. H. Fontański, E. Straś. Wyd. UŚ. Katowice 2001. s. 19 - 25.

²⁸⁷ Por.: E. Tokarz: *Nowe języki dawnej Jugosławii*. Slava. Debatni list. št. 2. Ljubljana 1996/97, s. 127-134; tenże: *Nova vremena novi jezici*. Radovi zavoda za slavensku filologiju. zv. 32. Zagreb 1998, s. 209-214; tenże: *Zróznicowanie południowosłowiańskich standardów językowych*. W: *Knjižno in narečno besedotvorje slovenskega jezika*. Red. M. Jesenšek. Wyd. Zora 32. Maribor 2005. s. 449-455.

edukacji nie nastęrczało większych problemów. W innej sytuacji znaleźli się członkowie licznych diaspor chorwackich rozlokowani w różnych częściach świata.

Generalnie współczesny standard języka chorwackiego jest członkom diaspory w różnym stopniu znany, a dodatkowo w zależności od czasu ich pobytu poza środowiskiem rodzimym ulega różnym zmianom, najczęściej w leksyce i fleksji, semantyce i w składni.

Znacznym wpływem języka miejscowego (ze względu na kontakty środowiskowe) i włoskiego języka literackiego (ze względu na szkołę i media) ulega młodsze i najmłodsze pokolenie. Są one pozbawione regularnych ćwiczeń ortoepicznych, bo nie uczestniczą w rodzimej edukacji szkolnej. Szkoła włoska nakłada inny obowiązek i z biegiem czasu jej atrakcyjność zwiększa się, ponieważ jest wspierana innymi zajęciami pozalekcyjnymi, korzystaniem z różnego rodzaju środków elektronicznych, mass mediów (głównie telewizji), itp. Chorwaci i tak są w szczęśliwym położeniu zajmując bardzo atrakcyjny turystycznie obszar Europy i w związku z tym bardzo duża część ich potomków corocznie planuje tu wakacje (głównie nad Adriatykiem). Jest to więc kontakt bezpośredni z rzeczywistością chorwacką, także językiem, tu i teraz.

Pozaszkolna nauka języka rodzimego, organizowana przez *Wspólnotę* diaspory i mocno wspierana przez władze Republiki Chorwackiej stanowi dodatkowy obowiązek dla, i tak nadmiernie obciążonych nauką, dzieci i młodzież i nie może realnie konkurować ze szkołą włoską. Jedyną nadzieją w kultywowaniu języka jest w tradycji najbliższego otoczenia (rodziny). Ale przy obecnym tempie życia i pokusach (istnieje wielu nośników pozwalających na miłe spędzanie wolnego czasu) motywacje nauki języka rodziców są mocno osłabione. Ze względu na bliskość geograficzną z krajami rodzinnymi część członków diaspory spędza tam okres wakacyjny, a dzieci w innym środowisku łatwo przyswajają sobie język. Co nie oznacza, że ich rodzimy język nie ulega zmianie pod wpływem środowiska, w którym na stałe przebywają.

6.9.2. Zróżnicowanie języka mówionego triesteńskich Chorwatów

A. Čilaš, I. Drpić i M. Lončarić próbują w swoim artykule przeanalizować język mówiony przedstawicieli triesteńskiej diaspory chorwackiej na ograniczonym materiale językowym i ilości badanych respondentów (rodziny: Šare, Piloti, Bratovich, Paris, Vascotto i Pantelich). Na podstawie zebranego materiału na elektronicznych nośnikach ustalili niektóre zróżnicowania języka rodzimego między trzema pokoleniami Chorwatów:

1. Osoby, które nauczyły się języka chorwackiego w szkołach chorwackich (ich dzieci stanowią drugie pokolenie); większość z nich lepiej włada triesteńskim niż standardowym włoskim;
(urodzeni są na Istrii, w Dalmacji, w Lice i Górskim Kotarze, w wieku 60 do 20 lat).
2. Osoby urodzone we Włoszech; mówiący poprawnie zarówno standardowym włoskim jak i dialektem triesteńskim; lub jednym z nich, ze znajomością mówionego języka chorwackiego.
3. Dzieci drugiego pokolenia urodzone we Włoszech z dobrą znajomością tak języka włoskiego oraz dialektu triesteńskiego ze rozumienia języka chorwackiego na poziomie podstawowym.

6.9.2.1. Język pierwszego pokolenia migrantów

W obrębie pierwszego pokolenia należy rozróżnić język mówiony Chorwatów, którzy dotarli do Triestu ponad pół wieku temu, od języka mówionego tych osób np., które żyją w tym mieście od ok. 20 lat. Niektóre pojedyncze starsze osoby z pierwszego pokolenia posługują się literackim językiem chorwackim. W ich mowie występują cechy dialektów rodzimych, które zachowali, a ich wpływ będzie oceniany w dalszych badaniach. Odpowiednie dialekty mogłyby się rzeczywiście zaakcentować w dialogu z krewnymi pozostałymi w Chorwacji. Np. jedna z respondentek używa swojego ojczystego dialektu najczęściej w czasie wizyt z krewnymi na wyspie Premuda (w pobliżu Zadaru), ale kiedy rozmawia z nieznanymi osobami, posługującymi się chorwackim literackim, ma trudności z poprawną komunikacją, więc automatycznie przestawia się na wariant kolokwialny tzw. standard języka chorwackiego.

W języku mówionym pierwszego pokolenia (zamieszkującego Triest od pół wieku), które przybyło po dwudziestym roku swego życia, występują charakterystyczne cechy:²⁸⁸

- zachowanie chorwackiej, najczęściej dialektalnej, prozodii na poziomie fonologicznym, morfologicznym, syntaktycznym i leksykalnym; np.: przemieszczanie akcentu z pierwszej sylaby na drugą, w położeniu środkowym, np.: *ne v□le pal□ntu i tripice* zamiast *nè vole pàlentu i tripice* ‘nie lubi polenty i flaczków’, *nadòknadit* zamiast *nadoknàdit* ‘kompensować, wynagradzać’; itp.;
- przeniesienie akcentu na proklitykę, np.: *òd mene, kòd mene*, itp.;
- zmiana intonacji pod wpływem języka włoskiego na końcu wypowiedzi, np. *i tako dalje* za wł. *e cos'via* ‘i tak dalej’, *u Rijeci*, itp.;

²⁸⁸ Por.: A. Čilaš, I. Drpić i M. Lončarić: *op. cit.*, s.473-478.

- zamiana /m/ > /n/ odmian końcowych w morfemach gramatycznych, np.: *uživan* zamiast *uživam* ‘cieszę się, delektuję się’, *niman* zamiast *nemam* ‘nie mam’, *van* zamiast *vam* ‘wam’, *uglavnnon* zamiast *uglavnom* ‘głównie’, *sa našon barkon* zamiast *s našom barkom* ‘naszą łódką’, *s jedinicon* zamiast *s jedinicom* ‘jedyńką’, itp.;
- ikawska realizacja *ě, np.: *petero dice* zamiast *petero djece* ‘pięcioro dzieci’, itp.;
- ekawska realizacja *ě, np.: *napret* zamiast *naprijed* ‘naprzód’, *ljudi greše* zamiast *ljudi griješe* ‘ludzie się mylą’, itp.;
- niepoprawne użycie Instr. np. w konstrukcji: *z moju fameju* zamiast *s mojom familijom* ‘z moją rodziną’, itp.;
- kontrakcja wygłosowych zbitek w imiesłowach czynnych, np.: *odrekō*, *došō*, choć występują także formy poprawne *odrekaō* ‘odmówiony’, *došaō* ‘przybyły’, *mogā* zamiast *mogao* ‘mógł’, itp.;
- zamiana wygłosowej spółgłoski dźwięcznej /d/ na bezdźwięczną /t/, np.: *napret* zamiast *naprijed* ‘naprzód’, itp.;
- redukcja samogłoskowa w śródgłosie, np.: *gostiōnce* zamiast *gostionice* ‘gospody’, itp.;
- wymowa /d/ w miejsce /dj/, np.: *ovde* zamiast *ovdje* ‘tutaj’, itp.;
- mieszanie form fleksyjnych, np.: *učeju* (rzadziej *uče*) zamiast *uče* ‘uczą się’, *hočeju* zamiast *hoče* ‘chcą’, *živeju* zamiast *žive* ‘żyją’, ale też *prodavajo* zamiast *prodavaju* ‘sprzedają’, itp.;
- użycie archaicznej form Gen. sg. zaimka *ča*, np.: *ničesa* zamiast *ničega* ‘niczego’;
- asymilacja spółgłoskowa, np.: *šešnjast* zamiast *šesnaest* ‘szesnaście’, sufixs tworzony pewnie na wzór słoweńskiego, itp.;
- wymowa na wzór słoweńskiego *e* zamkniętego, np.: *ples* zamiast *ples* ‘taniec’, itp.;
- mieszanie deklinacyjnych form fleksyjnych, np.: *bila prilike* zamiast *bila prilika* ‘była okazja’, *sila prilika* zamiast *sila prilike* ‘siłą rzeczy’, itp.;
- wpływ języka włoskiego na intonację akutową na końcu niektórych wyrazów niekończących wypowiedź;
- częste pojawianie się *e* na końcu wypowiedzi (prawdopodobnie z włoskiego *ecco*);
- zamiana śródgłosowego -b- na -v-, np.: *prōvaj* zamiast *probaj* z włoskiego *provare* ‘próbować’, itp.;
- zamiana /ć/ na /č/, np.: *kuč* zamiast *kući* ‘w domu’, itp.;
- brak form deklinacyjnych niektórych wyrażen, np.: *za pedeset hiljad lira* zamiast *za pedeset hiljada lira* ‘za pięćdziesiąt tysięcy lirów’, *živimo u Via Vergerio* ‘mieszkamy przy ulicy Vergerio’, *na Piazza Goldoni* ‘na Placu Goldoni’, *Supermerkato kolko hoćeš* zamiast *Supermarketa koliko hoćeš* ‘Supermarketów ile chcesz.’ – dotyczy to wszystkich pokoleń, .itp.;

- włoska kalka konstrukcji składniowej, np.: *kad sam pravio medicinski fakultet u Rijeci* zamiast *kad sam studirao na medicinskome fakultetu u Rijeci* ‘kiedy studiowałem na uniwersytecie w Rijeci’, itp.;
- niepoprawne użycie w zdaniach form klitycznych (być może pod wpływem włoskiej składni), np. *Se zgubi!* zamiast *Izgubi se!* ‘wynoś się’, *Su se puno riječi promijenile. Riječi su se puno promijenile* ‘wiele słów się zmieniło’, itp.;
- równoległe użycie włoskiego i chorwackiego *kosta* i *košta* ‘kosztuje’, itd.

6.9.2.2. Język drugiego pokolenia migrantów

Wśród użytkowników języka chorwackiego drugiego pokolenia, które bardzo często pochodzi z małżeństw mieszanych chorwacko-włoskich, można wyróżnić:

- a) osoby posługujące się chorwackim standardem literackim, ale będący w małym stopniu uzależnieni od włoskiego lub dialektu triesteńskiego;
- b) osoby dostatecznie znające standard chorwacki, ale chętnie posługujący się tak językiem włoskim, jak i jego triesteńskim dialektem;
- c) osoby częściej mówiące po włosku i w dialekcie triesteńskim, znający wersję językową rodziców, lub jednego z nich.

W mowie respondentów spotyka się podobne cechy językowe, które posiadają osoby zaliczane do pierwszego pokolenia choć widoczny jest większy wpływ języka włoskiego i jego dialektu, por. np.:

- wyraźne zakłócenia chorwackiej prozodii, z wyraźną preferencją włoskiej, najczęściej w nazwach powszechnie używanych, np. *Dalmačija*, *supermarket*, względnie czakawskiej, np.: *govôri slôvenski* ‘mówi po słoweńsku’, itp.;
- romańska tendencja do eliminowania form deklinacyjnych, np.: *u centru Giulia* zamiast *u centru Gjulji* ‘w centrum handlowym Il Giulia, u cijeloj Hrvatski zamiast *u cijeljoj Hrvatskoj* ‘w całej Chorwacji’, itp.;
- mylenie form deklinacyjnych, np.: *ne ići u školi*, zamiast *ne ići u školu* ‘nie iść do szkoły’ *radila je u Tarvisio* zamiast *radila je u Tarvisiju* ‘pracowała w Tarvisio’, *neki od prva generacija* zamiast *neki od prve generacije* ‘niektórzy z pierwszego pokolenia’ (ale poprawnie: *...od druge generacije*), itp.;
- nieprawidłowa realizacja **ě* (prawdopodobnie pod wpływem jęz. słoweńskiego), np.: *na primer* zamiast *na primjer* ‘na przykład’, lub *za vreme* zamiast *za vrijeme* ‘w czasie’, itp.;

- dialektyzmy w realizacji *ě, np.: *vidala* zamiast *vidjela* ‘widziała’, itp.;
- zmiękczenie š, č, s np.: *ćaša* zamiast *čaša* ‘kieliszek’, *naša* zamiast *naša* ‘nasza’, *zajedničko* zamiast *zajedničko* ‘wspólnie’, *baš* zamiast *baš* ‘właśnie’, *nije važno* zamiast *nije važno* ‘nie ważne’, *teško* zamiast *teško* ‘ciężko’, *ša švima* zamiast *sa svima* ‘ze wszystkimi’, *šedan godina* zamiast *sedam godina* ‘siedem lat’, *četrdesetpete* zamiast *četrdesetpete* ‘czterdzieście pięć’, itp.;
- zamiana wygłosowego /m/ występowanie /n/, np.: *sjećan* zamiast *sjećam* ‘pamiętam’, *govorin* zamiast *govorim* ‘mówię, itp.;
- depalatalizacja /lj/, np.: *pobolšalo* zamiast *poboljšalo* ‘polepszało’, itp.;
- wymowa /e/ otwartego, np. *Vesna*, itp.;
- wymowa samogłoski wygłosowej /i/ jak /□/, np.: *brati*, *spati*, itp.;
- opuszczanie /h/ (pod wpływem języka włoskiego), np. *eroin* zamiast *heroin* ‘heroína’, *mariuana* zamiast *marihuana* ‘marihuana’, *teo reći* zamiast *htio reći* ‘chciał powiedzieć’, *tjeli su* zamiast *htjeli su* ‘chcieli’, itp.;
- niepoprawne użycie formy czasownikowej, np.: *noge bolu* zamiast *noge bole* ‘nogi bolały’ *puno pomagaju* zamiast *puno pomažu* ‘bardzo pomagają oni vidu’ zamiast *oni vide* ‘oni widzą’;
- niepoprawne użycie form czasownikowych, np.: *su malo drugačije* zamiast *malo su drugačije* ‘trochę są inne’, *smo se prilagodili* zamiast *prilagodili smo se* ‘dostosowaliśmy się’, itp.;
- kontrakcja wygłosowych samogłosek /ao/ w /o/, np.: *pošō* zamiast *pošao* ‘poszedł’, *sjećō* zamiast *sjećao* ‘przypominał sobie’, itp.;
- udźwięcznienie spółgłoski przed spółgłoską sonorną /m/, np. *zmatrali* zamiast *smatrali* ‘uważali’, *mi zmo* zamiast *mi smo* ‘jesteśmy’, itp.;
- niepoprawne użycie form zaimkowych, np.: *tragam za moj identitet* zamiast *tragam za svojim identitetom* ‘szukam swojej tożsamości’, *u svoje selo* zamiast *u svome selu* ‘w swojej wiosce’, itp.;
- stosowanie czakawizmów, *bim* i *bin* zamiast *bim* ‘bym’, itp.;
- włoska wymowa imion własnych, np. *Paolo ide na karaté*, itp.;

6.9.2.3. Język trzeciego pokolenia migrantów

Dzieci najmłodszego pokolenia migrantów są w najtrudniejszej sytuacji językowej. Wprawdzie ze względu na swój wiek posiadają łatwość pamięciowego przyswajania sobie nowości, ale zazwyczaj są obciążeni nadmiarem ich różnorodności i atrakcyjności. Uczenie

się języka od rodziców, lub jednego z nich (w przypadku małżeństw mieszanych), nie wytrzymuje konkurencji najbliższego środowiska, szczególnie rówieśniczego. W perspektywie edukacyjnej przedszkola i szkoły, prowadzone w języku włoskim, pogłębiają tę nierównowagę na niekorzyść języka rodzimego. Dalsze spustoszenia w tym zakresie powodują media i elektroniczne środki przekazu (Internet, gry komputerowe, itp.). Bardzo często codzienny kontakt komunikacyjny z rodzicami i rodzeństwem jest już prowadzony na tym etapie w języku włoskim. Język przodków przestaje być najważniejszym w życiu młodego człowieka i jest używany okazjonalnie, niekoniecznie w swej poprawnej formie.

Dla poprawienia tej sytuacji tworzone są zajęcia nadobowiazkowe, prowadzone najczęściej w formie douczania języka chorwackiego w gmachu *Konsulatu Generalnego Republiki Chorwackiej* w zróżnicowanych grupach wiekowych. Nauczaniem trudni się nauczyciel delegowany z Chorwacji. W przeciwieństwie do możliwości słoweńskich edukacja na szczeblu podstawowym, ponadpodstawowym i akademickim prowadzona jest w języku włoskim. Istnieje możliwość uczestniczenia w zajęciach w szkołach słoweńskich, ale dla Chorwatów jest to mało atrakcyjne. Starania o utworzenie szkoły, przynajmniej stopnia podstawowego, nie mają formalnego wsparcia oficjalnych władz miejskich, a także finansowego ze strony Chorwacji. Bliskość terytorialna też nie rozwiązuje sprawy, bowiem niewielka ilość osób korzysta z możliwości pobierania nauk w ośrodkach edukacyjnych w Chorwacji, a jeśli to studenci korzystający z pomocy stypendialnej typu *Erasmus* lub rządu.

W wymienionych wyżej badaniach socjolingwistycznych zauważa się, iż przedstawiciele najmłodszego pokolenia, który należy do polilingwalnego, przenoszą z powodzeniem wszystkie niepoprawne cechy języka chorwackiego poprzez naśladowania mowy swoich krewnych (rodziców, dziadków, najbliższej rodziny), dodając neologizmy tworzone za pomocą kalkowania lub zbliżenia strukturalnego, semantycznego, leksykalnego czy syntaktycznego, itp. Należą do nich:

- nakładanie się prozodii włoskiej lub dialektalnej (włoskiej i chorwackiej);
- przejmowanie i kroatyzowanie leksyki włoskiej, np.: *madrasi* (z wł *materassi*) ‘materace’, *deografija* ‘geografia’ (*učim taljanski, engleski, njemački i deografija*), itp.;
- przejmowanie form włoskich dotyczących wszelkich nazw ulic, placów, gmachów, itp., np.: *na Piazza Goldoni*, itp.;
- brak rozróżnienia form liczby mnogiej i podwójnej, np. *nas dvojica smo otišli* ‘nas dwoje odeszło’, itp.;

Nie jest trudno stwierdzić fakt, że w badaniach socjolingwistycznych odczuwa się brak odniesienia do jakiegoś wspólnego języka rodzimego członków diaspory. Duże zróżnicowanie językowe w tym zakresie jest wynikiem historycznych zaszciości i tradycji. Odniesienie do współczesnego standardu języka chorwackiego jest złudne, ale chyba konieczne. Być może prowadzone nauczanie języka przyniesie pozytywne w tym kierunku rezultaty. Dobrze by było stworzyć w Chorwacji letnie/zimowe obozy/szkoły językowe dla młodzieży członków diaspor, które by w sposób atrakcyjny i nowoczesny przybliżyły sobie język ojczysty. Należało by stworzyć realne możliwości do przeprowadzenia badań nad chorwackim językiem mówionym diaspory triesteńskiej.

6.10. Instytucje dyplomatyczne

W Trieście istnieje od 1995 r. *Konsulat Generalny Republiki Chorwackiej* dla trzech włoskich regionów: Friuli Venezia Giulia, Veneto i Trentino Alto Adige. Generalnie ma on za zadanie, oprócz rozwiązywania doraźnie zaistniałych incydentów, także we współpracy z instytucją rządową jakim jest *Državi ured za Hrvate izvan Republike Hrvatsk*, wspomagać organizację diaspory chorwackiej w zakresie ich aktywności gospodarczej, kulturalnej i tożsamościowej. W praktyce obecna pani konsul generalna Nevenka Grdinić jest w ciągłym, niezmiernie życzliwym, kontakcie z panem przewodniczącym D. Murkoviciem używając triesteńskiej diaspory pomieszczeń konsulatu dla jej działalności. Wiele imprez jest organizowanych wspólnie, a od 2015 r. siedziba diaspory została przeniesiona do budynku konsulatu, tam też odbywają się dość liczne imprezy kulturalne, propagujące osiągnięcia tak poszczególnych diaspor chorwackich we Włoszech, jak również Republiki Chorwackiej.

Bibliografia

- Anić J.: *Vanjske migracije i naturalizacija migranata iz Hrvatske (ratna perspektiva)*. W: *Migracijske teme*. 7. 2. Zagreb 1991, s. 115-125.
- Antić Lj.: *Osnovne značajke hrvatskog iseljništva u španjolskoj Južnoj Americi do prvog svjetskog rata*. W: *Migracijske teme*. 4. 4. Zagreb 1991, s. 413-43.
- Babić B., Finka B., Moguš M.: *Hrvatski pravopis*. London 1971.
- Bara M., Žigmanov T.: *Hrvati u Vojvodini u povijesti i sadašnjosti-osnovne činjenice*. Subotica 2009.
- Batowski: *Rozpad Austro-Węgier*. Kraków 1982.
- Baučić I.: *Stanje vanjskih migracija iz Jugoslavije krajem sedamdesetih godina*. W: *Rasprave o migracijama*. z. 57. Zagreb 1979.
- Berger G.: *Relazioni*. Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag für Wissenschaften. Frankfurt am Main.
- Bezin E., Dolhar E.: *Kako lep je Trst*. Založništvo tržaškega tiska. Trst 2012.
- Biografski leksikon Hrvata istočnog Srijema*. z. I. Zagreb–Subotica 2011.
- Bokeški ljetopis*. Red. Grgurević Tomo. Kotor 2005.
- Bońkowski R.: *Słowianie środkowopołudniowi na przełomie XX i XXI w. Język-Religia-Naród-Państwo*. Wyd. Artystyczne RAPA. Katowice 2010.
- Borić G.: *Hrvati u Madridu*. Hrvatska revija. 10. Zagreb 2010, s. 13-27.
- Borić G.: *Madridski krug hrvatskih egzilanata*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2014*. Zagreb 2013, s. 250-273.
- Botík J.: *Etnokulturni razvoj Hrvata u Slovačkoj*. W: *Etnološka tribina* 21, vol. 28. Zagreb 1998. s. 35-43.
- Botík J.: *Slovenskí Chorváti*. Bratislava 2001.
- Brangjolica Lj.: *Zajednica Hrvata u Republici Makedoniji 1996-2006*. Skopje 2006.
- Budal A.: *Slovensko-hrvatska prosvetna zveza*. W: *Koledar OF za STO za leto 1949*. Trst 1948. s. 93-98.

Bugari i Hrvati od 7. do 19. veka. Sofija 2006.

Bunjevac S.: *Hrvati u Sloveniji u potrazi za statusom.* W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2006.* Zagreb 2005.

Crkva i hrvatsko iseljeništvo. Zagreb 1982.

Crnušanov K., Božilova R., Spisarevska J., Savov G., Pavić M., Cerelić M.: *Hrvatsko-bugarski odnosi kroz stoljeća.* Zagreb 2009

Čandrlić E.: *Festival Hrvatske u Francuskoj.* W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2013.* Zagreb 2012, s. 127-133.

Čermelj L.: *Slovinci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama.* Slovenska matica. Ljubljana 1965.

Čermelj L.: *Slavjanska čitalnica v Trstu v letih 1865-1876.* W: *Jadranski koledar za leto 1959.* Trst 1958, s. 97-98.

Čermelj L.: *Life and Death Struggle of a National Minority (The Yugoslavs in Italy).* Ljubljana 1945.

Čilaš A., Drpić I., i Lončarić M. : *A lingua dei Croati di Trieste.* W: *I Croati a Trieste.* Red. J. C. Damir Murković. Edizioni Comunità Croata di Trieste. Trieste 2007, s. 471-483.

Čizmić I., Sopta M., Šakić V.: *Iseljena Hrvatska.* Zagreb 2005.

Čizmić I.: *Emigration and emigrants from Croatia between 1880 and 1980.* GeoJournal, vol. 38 (1996). z. 4.

Čizmić I. (1998): *Iseljavanje iz Hrvatske u Ameriku kao dio europskih migracijskih tijekova.* W: *Društvena istraživanja.* nr.1-2. Zagreb 1996.

Čoralić L.: *Hrvatski prinosi Mletačkoj kulturi.* Zagreb 2003.

Čukman S.: *Hrvati na jugu Francuske.* Zagreb 2010.

Ćorović V.: *Istorija srpskog naroda.* Beograd 1989.

Dabinović A.: *Glagoljski natpis u Trstu.* *Jadranski dnevnik* 1938. nr 31.

Dančević L.: *Pola stoljeća aktivnosti Hvarana u ribarskoj industriji Portugala.* W: *Prilozi povjesti otoka Hvara V,* z. 18. Red. Marin Zaninović, Nikša Petrić. Centar za zaštitu kulturne baštine. Hvar 1978, s. 116.-120.

Darovec D.: *Kratka zgodovina Istre.* Univerza na primorskem. Koper 2009.

Davino A.: *La comunità cinese di Trieste.* EUT. Trieste, 2013

Dickinger Ch.: *Franciszek Józef I.* Warszawa 2006.

Dobrovšak Lj.: *Croatians in Slovakia and Slovak sin Croatia in the Eighteenth century, Slovakia and Croatia, Historical Parallels and Connections (until 1780).* Bratislava-Zagreb 2013.

Đurok I.: *Nekoliko demografskih i statističkih podataka o hrvatskoj nacionalnoj manjini u Mađarskoj (1910-1990).* W: *Sociologija sela* 31. nr 1/2, Zagreb 1993, s. 85-95.

Enciklopedija druge svetovne vojne 1939 -1945. Založba Borec. Ljubljana 1982.

Enciklopedija Slovenije, z. 7. Ljubljana 1993.

Enciklopedija Slovenije. Mladinska knjiga. Ljubljana 1987-2002.

Encyklopedia Powszechna PWN. Wyd. Iskry. Warszawa 2006.

Fabijanec, S., F.: *Francusko-hrvatske kulturne veze*, Hrvatska revija, 1/2003, s. 4-15.

Ferenc T., Kacin-Wohinz M., Zorn T.: *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945.* Ljubljana 1974.

Feruga K., Tokarz E.: *Świat południowosłowiańskich diaspor na przykładzie Molizańskich Słowian.* [w:] *Świat Techniki i Humanistyki.* Prace Naukowe Akademii Techniczno- Humanistycznej nr 1. Red. E. Tokarz. Wyd. Naukowe ATH. Bielsko-Biała 2007, s. 213-216.

Feruga K., Tokarz E.: *Zagubione w historii diaspory słowiańskie.* W: *Opowiedzieć historię.* Red. B. Gontarz, M. Krakowiak. Wyd. UŚ. Katowice 2009, s. 446-455.

Feruga K.: *Język diaspory Molizańskich Chorwatów.* Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2009.

Ferenc T.: *Rab-Arbe-Arbissima. Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941-1943.* Dokumenti. Ljubljana 2000.

Ferluga-Petronio F.: *Tjednik „Jadran” Ante Tresića Pavičića.* W: *Znanstveni skup / Convegno scientifico Hrvati u Trstu – I Croati a Trieste (sažeci / riassunti).* Trst. 2002.

Finzi R.: *La base materiale dell’italofonia di Trieste.* W: *Storia economica e sociale di Trieste: La città dei gruppi. 1719-1918.* 1. Roberto Finzi & Giovanni Panjek. Triest 2001.

Gerbec J.: *Uspešno delo ljudske prosvete.* W: *Ljudski koledar za leto 1953*, Trst, s. 116-119; *Programatična resolucija Slovensko-hrvatske ljudske prosvete.* W: *Ljudski koledar za leto 1955.* Trst 1954.

Gestrin F.: *Slovanske migracije v Italijo.* Slovenske Matica. Ljubljana 1998.

- Gierowski J. A.: *Historia Włoch*. Wrocław 1999.
- Glasnik Foruma hrvatskih manjina*. Zagreb 1996.
- Gombač B. M.: *Trieste – Trst. Zwei Namen, eine Identität*. Röhrig Universitätsverlag. St. Ingbert 2002.
- Gombač B. M.: *Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst 1944-1947. Organizacijska shema ljudske oblasti*. Ljubljana 2003.
- Gombač B. M.: *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana 1999.
- Grodziski S.: *Habsburgowie. Dzieje dynastii*. Polska Akademia Umiejętności, Oficyna Wydawniczo-Drukarska „Secesja”. Kraków 2013.
- Grošić J.: *Hrvati u Valoniji. O 35. obljetnici Misije Liège*. Liège 1982.
- Holjevac V.: *Hrvati izvan domovine*. Zagreb 1967.
- Holjevac V.: *Hrvati na jugu Francuske i njihova misija*. Matica 11. Zagreb 2010.
- Holjevac Ž., Jelić T.: *Hrvati u Slovačkoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2001*. Zagreb 2000. s. 101-117.
- Hrvati u Vojvodini: identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*. Red. M. Bara, A. Vukić. Zagreb–Subotica 2012.
- Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj*. Zagreb 1977.
- Hrvatska riječ, list zajednice Hrvata u Makedoniji*. Skoplje 2001.
- Hrvatska/Francuska. Stoljetne povijesne i kulturne veze*. Zagreb 1995.
- I Croati a Trieste*. Red. J. C. Damir Murković. Trieste 2007.
- Ivanjko Š.: *Organiziranost i položaj Hrvata u Sloveniji*. W: *Hrvati u Sloveniji*. Red. M. Domini. Zagreb 1997.
- Jelić T.: *Gradišćanski Hrvati u Austriji. Analiza hrvatskih naselja u Gradišću*. Zagreb-Koprivnica 1997.
- Jelić T., Holjevac Ž.: *Gradišćanski Hrvati u Mađarskoj i Hrvati u Slovačkoj*. Zagreb-Budapest-Bratislava 2006.
- Jeřábek R.: *Moravští Charváti v literatuře*. Brno 1966.
- Jeřábek R.: *Moravští Charváti - dějiny a lidová kultura: antologie*, Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity. Brno 1991.
- Jareb J.: *Dr. Krunoslav Draganović o svojem radu u Italiji od rujna 1943. do ožujka 1946*. W: *Hrvatska revija XXXIV*, z. 4. München-Barcelona 1984, s. 589-611.

- Jeri J. : *Vprašanje naše zahodne meje 1945-1954*. W: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana-Koper-Trst 1975.
- Jezernik B.: *Italijanska koncentracijska taborišča taborišča za Slovence v drugi svetovni vojni*. Ljubljana 1997.
- Jurašić Š.: *Hrvatski dnevnik „Balkan” u Trstu (1907-1908)*. W: *Znanstveni skup / Convegno scientifico Hrvati u Trstu – I Croati a Trieste (sažeci / riassunti)*. Trst 2002.
- Juričić, F.: *Iz povijesti hrvatske katoličke misije u Belgiji*. Zagreb 2011.
- Jurišević F. : *Spomini na Istarsku riječ*. W: *Jadranski koledar za leto 1971*. Trst 1970.
- Jurišić Š.: *Trst i prinosi Južnih Slavena talijanskom gradu*, Split 2003.
- Kacin-Wohinz M.: *Primorska v začetku druge svetovne vojne – Il Litorale Sloveno agli inizi della seconda guerra mondiale*. W: *Posebno sodišče. Drugi tržaški proces – Tribunale speciale. Il secondo processo di Trieste*. Opčine 2001.
- Kacin-Wohinz M.: *Prvi antifašizem v Evropi: Primorska 1926-1935*. Založba Lipa. Koper 1990.
- Kacin Wohinz M., Pirjevec J.: *Storia degli Sloveni in Italia, 1866-1998*. Venezia 1998.
- Kacin Wohinz M., Pirjevec J.: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*. Ljubljana 2000.
- Kale S.: *Hrvati u Poljskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2014*. Zagreb 2013. s. 146-152.
- Kampuš I.: *Povijest i kultura gradišćanskih Hrvata*. Zagreb 1995.
- Karník Z.: *České země v éře První Republiky*, t. 3. Praha 2003.
- Kaučič Baša M.: *Slovenska šola na tržaškem: Sociolingvistična presja*. W: *Zbornik slavističnega društva Slovenije 3. Vprašanja slovarja in zdomske knjižvnosti*. Red.: M. Orožen. Zborovanje slavistov. Murska Sobota 1992.
- Kaučič Baša M.: *Javna raba slovenščine kot manjšinskega jezika na Tržaškem*. Rozprava doktorska. Ljubljana 1998.
- Kersevan A.: *Un campo di concentramento fascista, Gonars 1942-1943*. Videm 2003.
- Kos M.: *Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje*. W: *Slovenci v Italiji včeraj in danes*. Založba tržaškega tiska. Trst 1974.
- Kovačić I.: *Kampor 1942-1943. Hrvati, Slovenci i Židovi u koncentracijskem logoru Kampor na otoku Rabu*. Rijeka 1998.
- Kramar J.: *Narodna prebujanje istarskih Slovencev*. Založba Lipa. Koper 1991.
- Kravos B.: *Gledališče, ustvarjalni žar, pogoji, občinstvo*. W: *Narodni dom 1904-1920*. Trst 1995.
- Kriščak N.: *Slovenska pesem je večna*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970.

- Krpan S.: *Pohod rumunjskim Hrvatima*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik* 1992, s. 167-70.
- Krpan S.: *Od Karaša do Biferna – Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*. Zagreb 1988.
- Kučerová K.: *Migracije Hrvata u Slovačku u 16. st. i Slovaka u Slavoniju od 1730. do kraja 19. st.* W: *Historijski zbornik XLVII*, 1. Zagreb 1994. s. 51-60.
- Labuda G.: *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*. Wodzisław Śląski 2009.
- Laušić A., Anić J.: *Južna Afrika i Hrvati*. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb 2000.
- Lewicki T.: *Źródła arabskie do dziejów Słowiańszczyzny*. t. I - II. PAN, Wrocław-Kraków 1956-1969.
- Lijewski T.: *Austria*. PWN. Warszawa 1987.
- Lisac J.: *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*". Zagreb 2009.
- Löwenthal T.: *Literarisch-artistische Abteilung des österr.* W: *Geschichte der Stadt Triest. Erster Theil*. Lloyd 1857.
- Lorini P.: *Ribanje i ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*. Zagreb 1995.
- Lukinović A.: *Bratovština svetog Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima: (1901.-2001.)*. W: *Zbornik u prigodi stoljetnice hrvatskog zavoda svetoga Jeronima*. Rim 2001.
- Macan T.: *Povijest hrvatskoga naroda*. Matica Hrvatska. Zagreb 1992.
- Małczak L.: *Wiatr w literaturze chorwackiej. O figurze literackiej wiatru w XIX- i XX-wiecznym piśmiennictwie chorwackim strefy śródziemnomorskiej*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM. Poznań 2012.
- Manea-Grgin C.: *Povijest karaševskih Hrvata u rumunjskom Banatu (16.-18. stoljeće)*. Zagreb 2012.
- Manea-Grgin C.: *Hrvatska nacionalna manjina u Rumunjskoj*. W: *Hrvatska revija*. 4. Zagreb 2008, s.16-22.
- Manea-Grgin C.: *Karaševski Hrvati u prošlosti i danas*. W: *Hrvatska revija*. 2. Zagreb 2004, s. 98-105.
- Maočanin F.: *"Statuta Valachorum" od 14. aprila 1667*. W: *Historijski zbornik XXIX-XXX*. Zagreb 1977.
- Marušić B.: *Društva Pravnika in slovenski pravniki na Primorski po prvi svetovni vojni*. W: *Josip Angeletto, slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu*. Koper 1999.

- Marušič B.: *Poskus ustanovitve telovadnega društva Južni Sokol v Trstu (1869)*. W: *Jadranski koledar za leto 1981*. Trst 1980.
- Marušič B.: *Sosed o sosedu. Prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja*. Trst 2012.
- Medaković D., Milošević D.: *Letopis Srba u Trstu*. Beograd 1987.
- Merkù P.: *La presenza slovena nella citta preemporiale*. W: *Storia economica e sociale di Trieste: La città dei gruppi. 1719-1918*, 1, Roberto Finzi & Giovanni Panjek. Triest 2001.
- Mesarić Žabčić R.: *Hrvati u Norveškoj i Švedskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 2005*. Zagreb 2004. s. 107-116.
- Messner-Sporšić A.: *Kolonije hrvatskih plemića u Banatu*. W: *Zbornik za narodni jezik i običaje Južnih Slavena JAZU*. XXVIII z. 1. Zagreb 1931.
- Mikuletić F.: *Akademsko društvo „Balkan“*. W: *Jadranski koledar za leto 1957*. Trst 1956.
- Mikuletić F.: *Akademsko društvo Balkan. Ob 50-letnici ustanovitve*. W: *Jadranski koledar za leto 1957*. Trst 1957.
- Miličević J.: *Hrvati u Slovačkoj i njihova predaja o vezi s Istrom*. W: *Nova Istra* 3, 1998. s. 259-265.
- Milošević Đ. (Milossevich), Bianco Fiorani M.: *Srbi u Trstu*. Udine 1978.
- Milošević M.: *Iz prošlosti Boke Kotorske*. Zagreb 2008.
- Mirth K.: *Život u emigraciji*. Matica hrvatska. Zagreb 2003.
- Miodońska L.: *Współczesny standard języka serbskiego*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2006.
- Miodońska L.: *Język Serbów i Chorwatów w latach 1929-1945 z problematyki ortoepicznej*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2007.
- Mlačak B.: *Hrvati u Metliki i Beloj krajini*. W: *Hrvati u Sloveniji*. Red. M. Domini. Zagreb 1997. s. 215-221.
- Monti Orel S.: *I giornali di Trieste*. Trieste 1976.
- Moszyński L.: *Wstęp do filologii słowiańskiej*. PWN. Warszawa 1984.
- Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Hrvatski jezik*. Red. M. Lončarić. Wyd. UO. Opole 1998.
- Nakrst: R.: *Razvoj gledaliških odrove na Primorskem*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970.
- Narodni dom v Trstu 1904-1920*. Trst 1995.
- Niederstätter A.: *Geschichte Österreichs*. Verlag W. Kohlhammer GmbH. Stuttgart 2007.
- Nuić V.: *Četrdest godina duhovne skrbi o Hrvatima u Švicarskoj*. Zagreb- Zürich 2001.

- Obad S.: *Hrvatska društva u Boki kotorskoj do Drugog svjetskog rata*. W: *Zbornik Hrvati Boke Kotorske, posebno izdanje Pomorskog muzeja Orebić*. Red. S. Obad. Orebić 2003, s. 427-445.
- Oczkova B.: *Chorwaci i ich język. Z dziejów kodyfikacji normy literackiej*. Wyd. Lexis. Kraków 2006.
- Pahor D.: *Mladi rodovi-kovači bodočnosti*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970.
- Pahor D.: *Pregled razvoja osnovnega šolstva, na zahodnem robu slovenskega ozemlja*. W: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*. Ljubljana 1970.
- Pahor D.: *70. Let prvega slovenskega šolskega zavoda v Trstu*. W: *Jadranski koledar za leto 1958*. Trst 1957.
- Pahor Milan: *Beseda in list*. Primorski dnevnik 1945-1995. Trst, Gorica, Čedad 1995.
- Pahor Milan: *Jadranska banka v Trstu*. Trst 1996.
- Pahor Milan: *40-letnica nastanka OF na Tržaškem*. W: *Jadranski koledar za leto 1981*. Trst 1980.
- Pahor Milan: *Nevihta nad mestom*. W: *Jadranski koledar za leto 1996*. Trst 1995.
- Pahor Milan: *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj*. Trst 1998.
- Pahor Milan: *Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945-1947*. W: *Acta Historiae VI*. Koper 1998, s. 220-229.
- Pahor Milan: *Rižarna – 40 let potem*. W: *Jadranski koledar za leto 1984*. Trst 1983.
- Pahor Milan: *Slovensko denarništvo v Trstu 1880-1918*. Trst 1989.
- Pahor Milan: *Slavjanska sloga. Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstroogrške monarhije do italijanske republike*. Trst 2004.
- Pahor Minka: *Primorski učitelji*. Trst 1994.
- Pahor Minka.: *Zveza slovanskih učiteljskih društev v Julijski krajini*. W: *Jadranski koledar za leto 1980*. Trst 1980.
- Pahor S.: *Prebujanje slovenske narodne zavesti*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970.
- Pahor Verri N.: *Oltre in filo. Storia del campo di internamento di Gonars 1941-1943*. Gonars 1933.
- Pajewski J.: *Pierwsza wojna światowa 1914-18*. Warszawa 2005.
- Pajewski : *Historia powszechna 1871-1918*. Warszawa 2001.
- Pasinović M.: *Hrvati u Crnoj Gori s posebnim osvrtom na Boku kotorsku i drugu polovicu XX.st.* Kotor Rijeka 2005.

- Pastrović I.: *Ribarski priručnik za godinu 1913*. Trst 1912.
- Pavličević D.: *Moravski Hrvati*, Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb 1994.
- Pavletič B.: *Tržaški Sokol in njegov dolgi let 1869-1999*. Trst 1999.
- Pavletič B.: *Prarealci z ulice Starega lazareta*. Trst 2003.
- Pečarić J.: *U Boki kotorskoj svaki kamen govori Hrvatski*. Zagreb 2004.
- Pečarić J.: *Borba za Boku kotorsku*. Zagreb, 1999.
- Pečarić J.: *Težak položaj Hrvata u Boki Kotorskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 1999*. Zagreb 1998, s. 311-317.
- Petelin S.: *Osloboditev Slovenskega Primorja*. Nova Gorica 1965.
- Perić M.: *Status Hrvata u Sloveniji*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik 13*. Zagreb 2005.
- Pianka A.: *Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego*. Wyd. Radamsa. Kraków 2000.
- Piasevoli V.: *La Comunità Croata di Trieste*. W: *I Croati a Trieste*. Red. J.C. D. Murković. Wyd. Comunità Croata di Trieste. Trieste 2007, s. 496-499.
- Pirjevec J.: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866-2000*. Ljubljana 2000.
- Pirjevec J.: *Pariška mirovna konferenca*. W: *Acta Historiae VI*. Koper 1998.
- Pirjevec J.: *"The Strategy of the Occupiers". Resistance, Suffering, Hope: The Slovene Partisan Movement 1941–1945*. Trieste 2008.
- Pirjevec J.: *Bazovica*. Ljubljana 1980.
- Pirjevec J.: *Foibe : una storia d'Italia*. Torino 2009.
- Pirjevec J.: *Tržaški vozeli. 1945-1980*. Trst 1985.
- Pirjevec J.: *Trst je naš!" Boj Slovencev za morje (1848-1954)*. Ljubljana 2007.
- Pirjevec J.: *Trieste, città di frontiera*. Trst 1989.
- Pol Z.: *Słowianie*. National Geographic nr 10. 2009, s. 58-75.
- Polzer-Hoditz A.: *The Emperor Charles*. Putman & Sons. London 1930.
- Polek K.: *Państwo wielkomorawskie i jego sąsiedzi*. Kraków 1994.
- Pozzetto M.: *Fabijanijeva palača – dom in dobro utečen stroj*. W: *Narodni dom v Trstu 1904-1920*. Trst 1995, s. 37-45.
- Prpa M.: *Hrvatske katoličke misije u Sloveniji, predložak za Monografiju*. Ljubljana 2009.
- Purković M.: *Istorija srpske crkvene pravoslavne opštine u Trstu*. Trst 1960.
- Rac M.: *Dinaroidni antropotip i kraško nazivlje gorja Zagora i Bani u marokanskom Atlasu*. W: *Tko su i odakle Hrvati*. Zagreb 1993.
- Regent I.: *Spomini*. Ljubljana 1967.

- Reinhardt V.: *Geschichte Italiens. Von der Spätantike bis zur Gegenwart*. Verlag C. H. Beck. München 2003.
- Rigo J.: *Winde des Mittelmeers*. Klasing Verlag. Bielefeld 2009.
- Rora I.: *Hrvati u Rumunjskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik*. Zagreb 1998, s. 441-48.
- Ruaro G.: *Triest-Bildstadtführer*, Edizioni FENICE. Triest 2001.
- Ruaro G., Loseri L.: *Das Erlebnis Triest*, Edizioni B&M Fachin Trieste. Triest 1997.
- Runciman S.: *The fall of Constantinop., 1453*. Cambridge University Press. Cambridge 1990.
- Runciman S.: *Upadek Konstantynopola 1453*. PIW. Warszawa 1994.
- Rupel A.: *Telovadba in šport pri Primorskih Slovencih*. W: *Prosvetni zbornik 1868-1968*. Trst 1970.
- Sabotič I.: *Iskustvo Hrvata druge generacije u Parizu*. W: *Budućnost iseljene Hrvatske*. Red. V. Šakić, J. Jurčević, M. Sopta. Zagreb 1998, s. 389-393.
- Salaj B.: *Društveni rad s iseljenicima - Švedsko iskustvo*. W: *Budućnost iseljene Hrvatske*. Zagreb 1998, s. 189-197.
- Schatzdorfer G.: *Triest. Portrait einer Stadt*. Carinthia Verlag. Wien 2003.
- Scotti G.: *Z one bane mora – tragom hrvatskih naselja u srednjojužnoj Italiji*. Rijeka 1980;
- Scotti G.: *Hrvatski trokut u Italiji*. Rijeka 2006.
- Scotti G.: *Hrvatski radnici i dalje odlaze iz Italije*. Matica. 12. Zagreb 2010.
- Skrok Z.: *Słowiańska moc czyli o niezwykłym wkroczeniu naszych przodków na europejską arenę*, Encyklopedia Powszechna PWN. Wydawnictwo ISKRY. Warszawa 2006.
- Slavenska misao. Neodvisno i nepristrano glasilo vseh Slavena*. Trst 10. sječnja 1903. nr. 1.
- Solarz J.: *Afryka 1942*. Warszawa 2000.
- Solarz J.: *Afryka Wschodnia 1935-1941*. Warszawa 2003.
- Solarz J.: *Balkany 1940-1941*. Warszawa 2001.
- Spagińska-Pruszek A.: *Sytuacja językowa w byłej Jugosławii*. Wyd. UG. Gdańsk 1997.
- Sroka S. A.: *Historia Węgier do 1526*. Wyd. Homini. 2000.
- Stawowy-Kawka I.: *Historia Macedonii*. Ossolineum. Wrocław 2000.
- Stergar M., Rupel A.: *Množična in športna gimnastika. Fizikurna organiziranost na Primorskem 1945-1953*. Gorica 1998.
- Stranj P.: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in gospodarski perspektivi*. Trst 1999.
- Strzelczyk J.: *Od Praslówian do Polaków*, Krajowa Agencja Wydawnicza. Kraków 1987.
- Sumić I.: *Hrvati u Slovačkoj*. W: *Zadarska smotra 4-5*. Zadar 1992, s. 193-197.

Sušić L.: *Spominski zapisi*. Maszynopis jest złożony w Odseku za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici u Trstu.

Ślęzak A. *Burgenlandzcy Chorwaci i ich tradycje językowe*. Wyd. ATH. Bielsko-Biała 2006.

Ślęzak A., Tokarz E.: *Gradišćaniańscy Chorwaci w kontekście wielokulturowości Unii Europejskiej*. [w]: *Studia Slavica Savariensia*. Red. K. Gadányi. Szombathely 2002. s. 261-265.

Ślęzak A., Tokarz E.: *Unijna wielokulturowość na przykładzie Chotrwatów Gradišćaniańskich*. W: *Język i tradycje Słowian*. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 2003, s. 310-314 (współautor: A. Ślęzak).

Šalamun M.: *Slovensko primorsko časopisje. Zgodovinski pregled in bibliografski opis*. W: *Študijska knjižnica v Kopru 1951-1961*. Koper 1961.

Šarošac Đ.: *Tisućostogodišnje veze Hrvata i Mađara*. Zagreb 1999.

Šetić N., Manin M.: „Istarski” internat u Karlovcu i Zagrebu (1919-1940). W: *Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata 1918-1943*. Zagreb 2001, s. 489-530.

Šušmelj J.: *Trpko sosedstvo. Nekateri vidiki odnosov med sosednjima državama v obdobju 1946-2001*. Trst 2009.

Tarle T.: *Hrvatski iseljenički duhopis*. Zagreb 2013.

Tobler F.: *K strukturi iseljenoga hrvatskog sridnjega i nižeg plemstva u 16. st. i »familiares« problem*. Symposion Croaticon I. Beč 1974.

Tobler F.: *Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva na području austrijsko-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problem »familijarija«*. W: *Radovi instituta za hrvatsku povijest*. 12. Zagreb 1979.

Tomas I.: *Krunoslav Stjepan Draganović- prilikom 60. godišnjice njegova života*. Hrvatska revija. z. 1. Buenos Aires 1964.

Tomek H.: *Triest, Lebendiger Treffpunkt Mitteleuropas*. Wien - Graz - Klagenfurt. Styria 2012.

Tokarz E.: *Utopijne teorie językowe u Słowian południowych*. W: *Utopia w językach, literaturach i kulturach Słowian*. T. I. *Ze świadomości utopijnej w refleksji językowej*. Red. E. Tokarz. Wyd. UŚ. Katowice 1997, s. 97-104.

Tokarz E.: *Nowe języki dawnej Jugosławii*. Slava. Debatni list. št. 2. Ljubljana 1996/97, s. 127-134.

- Tokarz E.: *Nova vremena novi jezici*. W; *Radovi zavoda za slavensku filologiju*. zv. 32. Zagreb 1998, s. 209-214.
- Tokarz E.: *Współczesne standardy językowe dialektów sztokawskich*. W: *Języki słowiańskie dziś. Nowe fakty. Nowe spojrzenia. Księga pamiątkowa poświęcona Profesorowi Michałowi Blicharskiemu*. Red. H. Fontański, E. Straś. Wyd. UŚ. Katowice 2001. s. 19 - 25.
- Tokarz E.: *Zróżnicowanie językowe Słowian w kontekście integracji Unii Europejskiej*. W: *Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*. Red. A. W. Mikołajczak, W. Szulc, B. Zieliński. Wyd. Naukowe UAM. Poznań 2004. s. 199-204.
- Tokarz E.: *Zróżnicowanie południowosłowiańskich standardów językowych*. W: *Knjižno in narečno besedotvorje slovenskega jezika*. Red. M. Jesenšek. Wyd. Zora 32, Maribor 2005. s. 449-455.
- Treuer J.: *Naše selo Hrvatski Jandorf: kronika sela na prijelazu iz 19. u 20. st.* Željezno 2005.
- Troha N.: *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana 1999.
- Troha N.: *Politika slovensko-italijanskega bratstva*. Ljubljana 1998.
- Valentić M.: *Gradišćanski Hrvati od 16. stoljeća do danas*. Zagreb 1970.
- Valentić M.: *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849 – 1881*. CHP. Zagreb 1981.
- Valentić M.: *Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću*. W: *Senjski zbornik* 17. 1990.
- Vergiliusz (Publius Vergilius Maro): *Eneida*. I. Wydawnictwo Literackie. Kraków 1978.
- Verginello M., Pirjevec J, Spazzali R: *L'altra resistenza: la guerra di liberazione a Trieste e nella Venezia Giulia*. Trst 1995.
- Vidmarović Đ.: *Gradišćanskohrvatske teme II*. Crikvenica 1998.
- Vidmarović Đ.: *Teme o Hrvatima u Mađarskoj*. Split 2008.
- Vojna krajina: povijesni pregled-historiografija-rasprave*. Red D. Pavličević. SN Liber. Zagreb 1984.
- Vovko A.: *Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933 do leta 1933*. Zgodovinski časopis. 32. Ljubljana 1978.
- Vovko A.: *Delovanje zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine v letih 1933-1940*. Zgodovinski časopis. 33. Ljubljana 1979.
- Vranješ Šoljan B.: *Gradišćanski Hrvati između tradicije i suvremenosti*. Zagreb 2005.
- Vukušić D.: *Iz života hrvatske zajednice u Švedskoj*. W: *Hrvatski iseljenički zbornik* 2000. Zagreb 1999, s. 257-261.

- Wasilewski T.: *Historia Bułgarii*. Ossolineum, Wrocław 1988.
- Wereszycki H.: *Historia Austrii*. Ossolineum. Wrocław 1972.
- Wereszycki H.: *Historia Austrii*, wydanie drugie poprawione i uzupełnione. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1986.
- Weissensteiner F.: *Habsburgowie*. Przekład B. i D. Lulińscy, Bellona, Warszawa 2011.
- Wielka Historia Świata*. Red. M. Salamon. T. 4 *Kształtowanie średniowiecza*. Oficyna Wydawnicza FOGRA. Warszawa 2005.
- Wójtowicz N.: *Nástup komunistické diktatúry v Československu z pohľadu Poľska. W: Február 1948 a Slovensko (Zborník z vedeckej konferencie, Bratislava 14. – 15. február 2008)*. Red. Ondrej Podolec. Ústav pamäti národa. Bratislava 2008, s. 63-83.
- Zaradić R.: *Ekonomska emigracija iz Imotske krajine u Kraljevinu Belgiju nakon Prvoga svjetskog rata*. Diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.
- Zbornik Hrvati u Sloveniji*. Red. M. Domini. Zagreb 1997.
- Zbornik Hrvati Boke Kotorske, posebno izdanje Pomorskog muzeja Orebić*. Red. Obad Stjepo. Orebić 2003.
- Zbornik radova Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine Crnogorskog primorja*. Zagreb 2009.
- Zbornik radova Bugari i Hrvati kroz vekove*. Sofija 2003.
- Zbornik radova Hrvatsko-bugarski odnosi u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb 2005.
- Zbornik radova Identitet bačkih Hrvata*. Zagreb-Subotica 2010.
- Žigmanov T.: *Hrvati u Vojvodini danas, Traganje za identitetom*: Zagreb 2006.

Adresy internetowe

<http://amca-paris.com>
<http://www.associazioneitalocroata.org>
<http://www.baltic-adriatic.eu/pl/batco/o-batco-kontekst-projektu>
<http://www.comgrecoTrieste.it>
<http://www.comunitacroata.it/>; <http://www.associazioneitalocroata.com/>
<http://croexpress.eu/vijest.php?vijest=1109>
<http://www.crowc.org/>
<http://www.crowc.org/o-nama?start=35>
<http://www.crowc.org/belgija/311-hrvati-u-belgiji>
<http://dk.mvep.hr/hr/hrvati-u-danskoj/>
http://www.heiligenlexikon.de/BiographienM/Maria_Assunta.html
https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvati_u_Portugalu
<http://demo.istat.it/pop2012/index1.html>
www.kroatenseelsorge.de/ziva-zajednica/
<http://www.kroatiskariksforbundet.org>
<http://www.moravstichorvati.cz/>
http://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvati_u_Njemačkoj
<http://www.kantoci.nl/organizacije.htm>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-republici-italiji/7>
<http://www.geografija.hr/svijet/iseljavanje-hrvata-u-amerike-te-juznu-afriku/>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-belgiji-i-luksemburgu/19>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-francuskoj/25>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-kraljevini-danskoj/23>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-nizozemskoj/29>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-svedskoj/36>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/opcenito/44>
<http://www.comunitacroata.it/>
<http://www.associazioneitalocroata.com/>
<http://www.comunitacroatatrieste.it/>
<http://dk.mvep.hr/hr/hrvati-u-danskoj/>
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28030>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-republici-italiji/7>

<http://www.comunitacroata.it/>
<http://www.associazioneitalocroata.com/>
<http://www.comunitacroatatrieste.it/>
<http://www.crowc.org/o-nama?start=35>
<http://www.cronet.org>
<http://de.wikipedia.org/wiki/Triest>
<http://demo.istat.it/pop2012/index1.html>
<http://www.macroatie.com>
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28030>
<http://croexpress.eu/vijest.php?vijest=1109>
<http://www.destatis.de/>
<http://www.crowc.org/>
<http://www.crowc.org/o-nama?start=35>
<http://www.hic.hr/dom/334/dom05.htm>
<http://www.kroatiskariksforbundet.org>
<http://www.kroatenseelsorge.de/ziva-zajednica/>
<http://www.macroatie.com>
<http://public.mzos.hr/default.asp?ru=331&sid=&akcija=&jezik=1>
<http://www.kantoci.nl/organizacije.htm>
<http://www.trst.konzulat.si>
<http://www.crowc.org/belgija/311-hrvati-u-belgiji>
[https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvati u Portugalu](https://hr.wikipedia.org/wiki/Hrvati_u_Portugalu)
<https://pl.wikipedia.org/wiki/Ustasze>
[http://pl.wikipedia.org/wiki/Port lotniczy Triest](http://pl.wikipedia.org/wiki/Port_lotniczy_Triest)
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-belgiji-i-luksemburgu/19>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-francuskoj/25>
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28030>
<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatska-manjina-u-republici-italiji/7;>
<http://www.comunitacroata.it/>;<http://www.associazioneitalocroata.com/>
<http://www.comunitacroatatrieste.it/>
<http://www.crowc.org/o-nama?start=35>
<http://www.cronet.org>
<http://www.macroatie.com>
<http://www.moravstichorvati.cz/>

<http://www.skgz.org/slovensko-solstvo-v-italiji>

<http://www.skgz.org>

<http://www.ssorg.eu>

<http://www.slosport.org>

<http://www.teaterssg.it>

<http://www.triestebraica.it>

<http://www.zssdi.it>

<http://www.hrvatiizvanrh.hr/hr/hmiu/hrvatsko-iseljenistvo-u-francuskoj>

www.croatia.ch

<http://public.mzos.hr/default.asp?ru=331&sid=&akcija=&jezik=>

Sažetak monografije

Mieczysław Dziekoński: *Hrvatska dijaspora u Trstu*

Disertacija *Hrvatska dijaspora u Trstu* čitatelju predstavlja sudbinu tršćanskih Hrvata iz povijesne, političke, kulturne i jezične perspektive. Ta je dijaspora dio relativno mnogobrojne zajednice talijanskih građana hrvatskoga podrijetla. Monografija o hrvatskoj iseljeničkoj zajednici u Trstu teška je i istodobno zahvalna tema, kojoj se autor posvetio uvjeren da je njezino istraživanje nužno kako bi se prikazale bliske veze slavenske i romanske, odnosno germanske kulture i civilizacije. Odlučujući čimbenik za izbor te zajednice za sociolingvističko istraživanje bila je privlačnost njezine lokacije. Naime, grad Trst od samoga je početka zauzimao posebno mjesto u povijesti Europe, čineći bastion zapadne civilizacije, istodobno igrajući važnu ulogu u odnosima sa susjednim narodima, kulturama i religijama. Grad je stoga postao privlačnim odredištem za migrante iz dalekih i bliskih dijelova svijeta, što je ostao do danas.

Migracija stanovništva u današnjem je svijetu sve aktualniji društveni, a ponajprije ekonomski problem. U skladu s enciklopedijskim definicijama migracijom se smatra kretanje stanovništva čiji je cilj promjena mjesta boravka. Povijesno premještanje stanovništva posve je prirodna pojava, koja se događala u svako doba, uključujući i današnje, a pojačava se, među ostalim, zbog kompliciranih gospodarskih, političkih ili klimatskih promjena.

Hrvati su kao narod stvarali svoju državu u burnim i složenim povijesnim mijenama. Tijekom toga vremena prijetile su im različite opasnosti i mnogi su se koristili mogućnošću promjene mjesta boravka. Danas, prema službenim podacima, polovina populacije živi u Republici Hrvatskoj, a druga polovina čini dijasporu razasutu po cijelome svijetu, različita statusa i i uvjeta života. Tršćanska hrvatska dijaspora jedna je od njih.

Opisana tema opširna je i ova njezina obrada ni u kojem slučaju ne može zaključiti istraživanja toga područja, već prije otvoriti raspravu o mnogim njezinim problemima. Time disertacija čini dio ciklusa monografija posvećenih suvremenim južnoslavenskim jezicima, nastalog na Institutu za slavensku filologiju Šleskoga sveučilišta.

Sintesi della monografia

Mieczysław Dziekoński: *La comunità croata di Trieste*

La tesi “La comunità croata di Trieste” ha come scopo presentare al lettore il destino dei croati triestini in una prospettiva storica, politica, culturale e linguistica. Questa diaspora è una parte di una relativamente grande comunità di origine croata che risiede in Italia.

L'intento dell'autore della monografia sulla diaspora croata di Trieste, tema difficile ma allo stesso tempo gratificante, è quello di mostrare gli stretti contatti fra la civiltà slava e quella romana e germanica. L'autore ha scelto per le sue ricerche sociolinguistiche proprio questa comunità perché ritiene la posizione geografica di Trieste di notevole attrazione. La città di Trieste fin dagli albori ha sempre goduto di una posizione particolare nella storia dell'Europa poiché baluardo della civiltà occidentale e, nello stesso tempo, ha ricoperto un ruolo significativo nei rapporti con le nazioni, civiltà e religioni confinanti. Per questo motivo Trieste diventò, e lo è tuttora, un attraente punto di destinazione per molti flussi migratori, sia per quelli provenienti da lontano che da vicino.

Il tema della migrazione è un problema sociale, politico e soprattutto economico del mondo contemporaneo. Secondo le definizioni enciclopediche per migrazione si intende lo spostamento di una popolazione da un luogo a un altro. Storicamente, il movimento di persone è un fenomeno del tutto naturale che si è sempre verificato e continua anche oggi; e si intensifica a seguito di una complicata situazione economica, politica o climatica.

I croati formarono il loro stato durante un periodo pieno di situazioni storiche turbolenti e complesse e furono esposti a vari pericoli. Per questo motivo molti di loro approfittarono di questo momento difficile per emigrare. Oggi, secondo i dati ufficiali, la metà della popolazione vive in Croazia e l'altra è una diaspora sparsa in tutto il mondo, con diverse condizioni di stato e di vita. La diaspora di Trieste è una di loro.

L'argomento trattato in questa tesi è vasto e non esaurisce in alcun modo le ricerche in questo campo, e piuttosto dà avvio a discussioni sui suoi numerosi problemi specifici. La tesi è in linea con le monografie sulle lingue slave meridionali studiate presso l'Istituto di Slavistica della Facoltà di Filologia dell'Università della Slesia.

Streszczenie monografii

Mieczysław Dziekoński: *Chorwacka diaspora w Trieście*

Rozprawa *Chorwacka diaspora w Trieście*, pragnie przedstawić czytelnikowi losy Chorwatów triesteńskich w perspektywie historycznej, politycznej, kulturowej i językowej. Diaspora ta jest częścią, stosunkowo licznej, wspólnoty obywateli pochodzenia chorwackiego zamieszkującej Republikę Włoską.

Monografia o chorwackiej diasporze w Trieście jest trudnym i zarazem wdzięcznym tematem, którego podjął się autor w przekonaniu, iż jest ona niezbędna dla pokazania ścisłych kontaktów cywilizacji słowiańskiej z cywilizacjami romańską i germańską. Wybór właśnie tej wspólnoty do badań socjolingwistycznych spowodowany był atrakcyjnością miejsca jej lokalizacji. Miasto Triest bowiem od samego zarania zajmowało szczególne miejsce w historii Europy, stanowiąc bastion cywilizacji zachodniej, jednocześnie odgrywając znaczącą rolę w stosunkach z sąsiadującymi narodami, cywilizacjami i wyznaniami. Z tego powodu miasto stało się, i do tej pory jest, atrakcyjnym punktem docelowym wielu migracji z bliskich i bardziej odległych stron świata.

Tematyka migracji ludności stanowi we współczesnym świecie aktualny problem społeczny, polityczny, a przede wszystkim ekonomiczny. Zgodnie z encyklopedycznymi definicjami za migrację uważa się wędrówkę ludności mającą na celu zmianę miejsca pobytu. Historycznie przemieszczanie się ludności jest całkowicie naturalnym zjawiskiem, występującym we wszystkich czasach, włącznie z dzisiejszymi, a nasilenie się jej następuje m. in. z przyczyn skomplikowanej sytuacji gospodarczej, politycznej czy klimatycznej.

Chorwaci jako naród tworzyli swoją państwowość w burzliwych i skomplikowanych sytuacjach historycznych. W ciągu tego czasu byli narażeni na różnego typu niebezpieczeństwa i wielu z nich korzystało z możliwości zmian miejsca zamieszkania. Dzisiaj, według oficjalnych danych, połowa całej tej populacji zamieszkuje Republikę Chorwacką, druga zaś stanowi diasporę rozszcianą po całym świecie, mające rozmaity status i warunki życia. Triesteńska diaspora Chorwatów jest jedną z nich.

Opisywany temat jest obszerny i opracowanie w żadnej mierze nie zamyka badań w tym zakresie, a raczej otwiera dyskusję nad wieloma jego szczegółowymi zagadnieniami. Wpisuje się on w cykl monografii poświęconych współczesnym językom południowo-słowiańskim opracowywanym w Instytucie Filologii Słowiańskiej Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego.

Summary of the monograph
Mieczysław Dziekoński: *The Croatian diaspora in Trieste*

The dissertation *The Croatian diaspora in Trieste* (*Chorwacka diaspora w Trieście*), provides the reader with an historical, political, cultural and linguistic perspective on the fates of the Croatian people in Trieste. This respective diaspora belongs to a considerable community of citizens of Croatian origin living in the Italian Republic.

Preparing a monograph about the Croatian diaspora in Trieste is a challenge and a rewarding topic at the same time, which the author accepted, as he is convinced that it is essential when describing the close ties between the Slavic civilization with the Roman and German civilizations. This respective community was chosen for sociolinguistic research owing to the attractiveness of its place of residence. The city of Trieste has always been in the center of attention in European history from the very beginning, since it was a bastion of Western civilization, playing a key role in the relations between neighboring nations, civilizations and beliefs. Therefore, the city became -and still is- an attractive destination for numerous migrations from close and remote places in the world.

The topic of migrating populations is a current social, political and especially economic issue in the modern world. According to definitions in encyclopedias, migration is understood as the journey of individuals with the aim to permanently change their place of residence. The historical resettling of people is an entirely natural phenomenon which took place at all times including the latest, which is intensified by complicated circumstances of economic, political or climatic nature.

The Croatian people established their nation in turbulent and complicated historical situations. During these times, they were exposed to various types of dangers and many took the chance to resettle. According to official data, half of this population lives in the Croatian Republic today whereas the other half is spread all over the world as a diaspora, which has diverse status and life conditions. The Croatian diaspora of Trieste is one of them.

The discussed topic is vast and the present paper does not conclude research in this matter, but rather opens it up for further discussion on its detailed issues. It lines up in a cycle of monographs dedicated to contemporary Southern Slavic languages prepared at the Department of Slavic Philology at the Faculty of Philology at the University of Silesia.

